

ISSN 1727-0200

Беркут

Український
орнітологічний журнал
Ukrainian Journal of Ornithology

Том 29

2020

Випуск 1–2

Над випуском працювали:

відповідальні редактори – В.М. Грищенко, І.В. Скільський
відповідальні секретарі – Є.Д. Яблонівська-Грищенко, Л.І. Мелешук
комп'ютерний макет – В.М. Грищенко
видання та розповсюдження – І.В. Скільський

1 стор. обкладинки – молоді боривітри (*Falco tinnunculus*), 1.08.2017 р., Тилігульський лиман, Миколаївська обл.,
фото В.М. Грищенко
4 стор. обкладинки – біла плиска (*Motacilla alba*), 19.04.2013 р., Канівське водосховище, Черкаська обл.,
фото В.М. Грищенко

Адреса: Скільський І.В.
а/с 532,
58001, м. Чернівці,
Україна

Address: I.V. Skilsky
P.O. Box 532
58001, Chernivtsi
Ukraine

e-mail: aetos.ua@gmail.com, aetos2@ukr.net
<http://aetos.kiev.ua/>

Edited by V.N. Grishchenko & I.V. Skilsky

Редакційна рада:

Editorial board:

В.П. Белік, проф., д.б.н., м. Ростов-на-Дону, Росія
А.А. Бокотей, с.н.с., к.б.н., м. Львів, Україна
М.Н. Гаврилюк, доц., к.б.н., м. Черкаси, Україна
І.В. Загороднюк, доц., к.б.н., м. Київ, Україна
М.Л. Клестов, с.н.с., к.б.н., м. Київ, Україна
М.П. Книш, доц., к.б.н., м. Суми, Україна
В.А. Костюшин, с.н.с., к.б.н., м. Київ, Україна
О.І. Кошелев, проф., д.б.н., м. Мелітополь, Україна
І.В. Марисова, проф., к.б.н., м. Ніжин, Україна
В.Г. Табачишин, доц., к.б.н., м. Саратов, Росія
Г.В. Фесенко, м. Київ, Україна
В.С. Фрідман, к.б.н., м. Москва, Росія

V.P. Belik, Prof., Dr., Rostov-on-Don, Russia
A.A. Bokotey, Dr., Lviv, Ukraine
M.N. Gavrilyuk, Dr., Cherkasy, Ukraine
I.V. Zagorodniuk, Dr., Kyiv, Ukraine
N.L. Klestov, Dr., Kyiv, Ukraine
N.P. Knysh, Dr., Sumy, Ukraine
V.A. Kostyushin, Dr., Kyiv, Ukraine
A.I. Koshelev, Prof., Dr., Melitopol, Ukraine
I.V. Marisova, Prof., Dr., Nizhyn, Ukraine
V.G. Tabachishin, Dr., Saratov, Russia
G.V. Fesenko, Kyiv, Ukraine
V.S. Friedmann, Dr., Moscow, Russia

Засновники та видавці – І.В. Скільський і В.М. Грищенко
Реєстраційне свідоцтво Чц 116 від 26.12.1994 р.

СКЛАД РЕЦЕНТНОЇ АВІФАУНИ СУХОСТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

Ю.О. Андрищенко, О.А. Дядічева

Інститут зоології НАН України, лабораторія орнітології півдня України; вул.Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна

Schmalhausen Institute of Zoology NAS of Ukraine, Laboratory of Ornithology of the South of Ukraine; Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhya region, 72312, Ukraine

✉ Ю.О. Андрищенко (Yu.O. Andryushchenko), e-mail: anthropoides73@gmail.com

📧 Yuriy Andryushchenko <https://orcid.org/0000-0002-7731-1734>; 📧 Elena Diadicheva <https://orcid.org/0000-0002-2620-0858>

Composition of the recent avifauna of the dry-steppe zone of Ukraine. - Yu.O. Andryushchenko, E.A. Diadicheva. - Berkut. 29 (1-2). 2020. -

We analysed own field materials and literature sources on the composition of avifauna of the dry-steppe zone of Ukraine in all periods of the year cycle of birds in 1986–2020. Avifauna of the region during the last 35 years includes 333 species (they belong to 165 genera, 59 families and 21 orders). This is about 77% of the total list of the birds of Ukraine. Among them 192 bird species are breeding here. For 185 ones nesting is confirmed, 7 – probably (also they are summering, migratory and/or wintering). 16 species are summering (and also they are migratory and/or wintering). 67 species are migratory (50 of these are also wintering). 10 species are irregularly or very local wintering and 48 ones are rare vagrant or invasive species. 73 of these species are listed in the Red Data Book of Ukraine (2009). Essential features of their distribution in subregions, key landscapes and habitats are identified. The article also includes prediction of further changes in species list of birds of the region depending on their multi-year number-spatial redistribution, changes in taxonomy, intensity of ornithological investigations, level of technical equipment of ornithologists and development of birdwatching. [Ukrainian].

Key words: fauna, South Ukraine, distribution, status of species, changes.

Проаналізовані власні матеріали та літературні дані за всі періоди річного циклу птахів у 1986–2020 рр. Рецента авіафауна сухостепової зони України складається з 333 видів (які належать до 165 родів, 59 родин та 21 ряду), що становить близько 77% усієї орнітофауни країни. З них 192 види тут гніздяться (у тому числі ще й літують/кочують, мігрують та зимують) – 185 достовірно й 7 імовірно, 16 – літують (у тому числі ще й мігрують та/або зимують), 67 – мігрують (у тому числі ще й зимують), 10 – нерегулярно або дуже локально зимують, а 48 – є виключно залітними або тимчасово інвазійними. До Червоної книги України (2009) занесено 73 види.

Ключові слова: фауна, Південна Україна, поширення, статус виду, зміни.

Більшість зведень про склад авіафауни України укладе-но для різних територіальних одиниць (адміністративних областей, історичних регіонів, країни в цілому, об'єктів природно-заповідного фонду, лісництва) або невеликих за площею природних локалітетів (островів, півостровів, окремих водно-болотних угідь тощо), а не природних областей, зон, поясів або фізико-географічних районів. Зокрема, це стосується й сухостепової зони в межах України.

В Євразії сухостепова ландшафтна зона широкою смугою простягається від Північного Причорномор'я до Монголії й Китаю (Мильков, 1956; Перельман, 1975). Українські сухі степи майже на 400 км відокремлені від суцільної сухостепової зони Євразії та характеризуються наступними особливостями: на заході та сході вони обмежені Чорним та Азовським морями; на півдні межують із лісостепом та лісом Кримських гір; мають ландшафтну інверсію – перехід до типових степів і лісостепу не тільки на півночі, але і дзеркально на півдні у кримських передгір'ях; відсутністю сполучення й обміну біотою з напівпустельною зоною. Тому українські сухі степи позбавлені природних контактів із суцільною частиною сухостепової зони Євразії, а також із напівпустельною зоною (не мають поступового переходу та безпосереднього обміну з їх кліматом, рослинністю, тваринним світом, зокрема і птахами) але знаходяться під впливом Чорного та Азовського морів, а також Кримських і, частково, Кавказьких гір. За кліматичними показниками сухим степам України притаманна найменша континентальність, що сприяло формуванню своєрідного населення птахів, не

тільки у гніздовий період, але й упродовж усього року. Зокрема, тільки в цій частині євразійських сухих степів є регулярними масові північні зимівлі птахів, не тільки степових, а й водно-болотних та лісових видів.

Авіафауна сухостепової зони України як цілісного регіону майже не досліджувалася, за винятком М.А. Воїн-стенського (1960), який за даними першої половини ХХ ст. лише частково розглядав регіон у складі всієї степової зони Європи і тільки у гніздовий період. Деякі орнітоло-ги досліджували лише окремі частини зазначеної зони: О.О. Браунер (1894, 1899), І.І. Пузанов (Pusanow, 1933) і Ю.В. Костін (1983) – переважно у гніздовий період і тіль-ки Кримський півострів, головним чином південну його частину; В.М. Кучеренко (2012) – населення, сезонність птахів Західного Криму, з акцентом на навколотовидних видах; Ю.О. Москаленко (2015) – фауну і населення Нижньодніпровських піщаних масивів і тільки у гніздо-вий період; В.А. Бусел (2019) – птахів долини Нижнього Дніпра, переважно навколотовидних та лише у гніздовий період. Інші дослідники вивчали або окремі система-тичні групи (Попенко, 1979; Лысенко, 1991; Черничко Р.М., 2000; Милобог, 2012; Черничко І.І., 2015 та ін.), або окремі проблеми (Костин, 2006, 2010; Бескаравайный, 2012 та ін.), але переважно у гніздовий період. Огляд цих та інших літературних джерел свідчить про відсутність цілісних уявлень про видовий склад птахів зазначеного регіону, особливо у позагніздові періоди.

Наша стаття присвячена визначенню сучасного складу авіафауни сухостепової зони України в усі періоди річного циклу птахів, зокрема статусу їх перебування, загальним

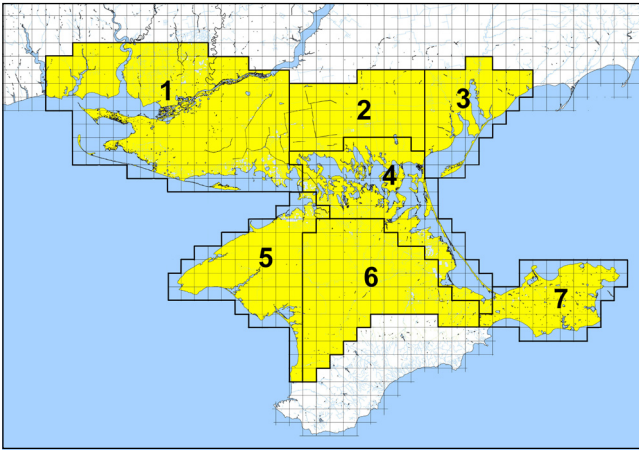

Рис. 1. Сухостепова зона України, її поділ на облікові квадрати 10×10 км та субрегіони.

1 – Північне Причорномор'я, 2 – Північне Присивашся, 3 – Північно-Західне Приазов'я, 4 – Сиваський субрегіон, 5 – Західний Крим, 6 – Центральний Крим, 7 – Керченський півострів.

Fig. 1. Dry-steppe zone of Ukraine, its division into census squares 10×10 km and subregions.

1 – Northern coast of the Black Sea, 2 – Northern coast of Sivash area, 3 – North-Western coast of the Sea of Azov, 4 – Sivash subregion, 5 – Western Crimea, 6 – Central Crimea, 7 – Kerch Peninsula.

особливостям розповсюдження по субрегіонах та основних ландшафтах або оселищах.

Район досліджень

Традиційно в Україні сухостепові ландшафтні комплекси виділяються на рівні підзони (Маринич, 2000), але в деяких роботах їм надається статус зони (Мицьков, 1956; Перельман, 1975; Пащенко, 1999). У Придунав'ї сухі степи поширені лише невеликими вузькими острівцями на придунайських і приморських частинах вододілів малих річок (Ландшафти. Карта, 1997), а суцільною смугою починаються з лівого берега Тилігульського лиману (Ландшафти. Карта, 1997; Кривульченко, 2005). На лівобережжі Дніпра в Північному Присивашші смуга сухого степу материкової частини розширюється до 100 км, а на лівобережжі Молочного лиману вона різко звужується і в гирловій частині р. Лозуватки виклинюється до узбережжя Азовського моря. У межах Криму сухостепові ландшафтні комплекси поширені, на думку деяких ландшафтознавців, лише в північній і східній пониженій частині півострова (Маринич и др., 1985; Географічна..., 1990), але багато фахівців усю рівнинну частину півострова вважають складовою сухостепової підзони (Подгородецкий, 1988; Лавренко и др., 1991; Україна: навчальний атлас, 1998; Пащенко, 1999; Малишева, 2000) (рис. 1).

Матеріал і методика

В основу цієї статті лягли власні дослідження авіафауни півдня України 1986–2020 рр. у всі періоди річного циклу птахів. На відкритих територіях обліки велися на авто-

мобільних човникових маршрутах у межах квадратів розміром 10×10 км (рис. 1) із частими зупинками й оглядом території в $10\text{--}12\times$ біноклі і $30\times$ телескоп. Такими обліками територія сухостепової зони охоплена не рівномірно: декілька разів – на правобережжі, багаторазово – на значній частині лівобережжя, найчастіше, не тільки за 34-річний період, а й упродовж одного року – у Північно-Західному Приазов'ї, Присивашші, на Сиваші, Тарханкутській височині та Керченському п-ові. У заростях деревно-чагарникової та очеретяно-болотної рослинності птахів облікували на пішохідних маршрутах, у місцях ночівель і тривалих зупинок – точково, а в заплаві Нижнього Дніпра й на Сиваші – з човнів. Виявленню малочисельних і рідкісних видів сприяли багаторічні стаціонарні вилови птахів павутинними сітками, переважно Сивкоподібних (головним чином на Сиваші та в Північно-Західному Приазов'ї) та Горобцеподібних (в основному на заході Тарханкутської височини та на узбережжі Молочного лиману).

Аналіз власних і літературних матеріалів про склад населення птахів сухостепової зони показав, що понад 200 років більшість досліджень проводилися на півдні Криму (гори і південний берег) і вздовж морських узбереж. В останні 35 років вивчення орнітофауни регіону значно інтенсифікувалося, а територія дослідження суттєво розширилася – переважно в Північно-Західному Приазов'ї (Утлюцький та Молочний лимани з прилеглими територіями), Північному Причорномор'ї (Березанський та Дніпро-Бузький лимани з прилеглими територіями), Криму (Тарханкутський, Керченський п-ови та передгір'я) та в Сиваському субрегіоні. Зокрема, впродовж 2018–2020 рр. вперше в Україні проведено безпрецедентні за тривалістю (462 дні) та кількістю орнітологів (до 8 одночасно) стаціонарні дослідження: 162 дні у 2018 р. (72 весною і 90 восени) одночасно 3 спостерігачами на півночі Західного Сиваша, 164 дні у 2019 р. (68 весною, 16 літом і 80 восени) одночасно 8 фахівцями, 72 дні взимку 2019/2020 рр. одночасно 6 фахівцями та 28 днів у березні 2020 р. одночасно 6 фахівцями – у Північно-Західному Приазов'ї (Андрищенко и др., 2018, 2019; Бронсков та ін., 2018, 2019). Різною мірою також обстежувалися й інші частини сухостепової зони, що в цілому дозволило сформувати певне уявлення про склад її авіафауни в усі періоди річного циклу птахів. Статуси перебування переважно рідкісних видів уточнено за матеріалами орнітологічної літератури. Систематику птахів і латинські назви видів наведено за Л.С. Степаняном (2003), окрім деяких виключень, що прокоментовані в тексті та мають посилання на відповідні джерела.

Результати та обговорення

Гагароподібні (Gaviiformes). *Gavia arctica* – звичайний мігруючий та зимуючий вид у регіоні, принаймні уздовж морських узбереж. Після утворення суцільного льодового покриву на більшості водойм, зокрема на Азовському морі та у прибережній зоні Північного Причорномор'я, вид концентрується уздовж західного узбережжя Криму та південних берегів Керченського й Тарханкутського п-овів. *G. stellata* – рідкісний, нерегулярно мігруючий та зимуючий вид у регіоні.

Норцеподібні (Podicipediformes). Зустрічається 5 представників ряду, з яких тільки *Podiceps cristatus* є звичайним гніздувачем, мігруючим та зимуючим видом майже на всіх водоймах. Менш звичайними є *P. nigricollis* та *P. grisegena*, які за сприятливих умов утворюють невеликі гніздові колонії на прісних мілких водоймах з надводною рослинністю, а перший під час міграцій і линняння – великі скупчення, зокрема й на солоних водоймах. *P. ruficollis* – нечисленний гніздовий вид, трапляється й у зимовий період. *P. auritus* – лише зрідка залітний.

Буревісничоподібні (Procellariiformes). *Puffinus puffinus* або *P. yelkouan* – єдиний вид ряду, що трапляється в регіоні, переважно на віддалених від берегів морських акваторіях, здебільшого на півдні й заході Криму. Зрідка спостерігається під час міграцій і над суходолом (Москаленко, 2015).

Пеліканоподібні (Pelecaniformes). У регіоні поширені 5 представників ряду, з яких численним є лише *Phalacrocorax carbo*. На гніздуванні та міграціях він зустрічається вздовж узбереж морів і на великих річках. Восени основна частина азово-чорноморської популяції виду відлітає з регіону й лише незначна кількість особин у теплі зими залишається в місцях гніздування. *Ph. aristotelis* локалізований виключно вздовж західних і південних скелястих берегів Криму, де є осілим, а *Ph. pygmaeus* – переважно на Нижньому Дніпрі та, значно менше, на Сиваші. Останній вид донедавна у східній частині Азово-Чорноморського регіону України не зимував, але в останнє десятиліття спостерігається зростання чисельності й розселення його на схід. У даний час зустрічається в регіоні протягом усього року. *Pelecanus onocrotalus* тягнє до чорноморського узбережжя, а останнім часом трапляється й у Приазов'ї та на Сиваші, де спостерігається нерегулярне гніздування невеликої кількості птахів і регулярне літування зграй розміром від 159–250 ос., як у квітні – травні 2018 р. на півночі Західного Сиваша (Бронсков та ін., 2018), до 1200 ос. – 6.08.2018 р. на півночі Центрального Сиваша (власні спостереження). *P. crispus* зустрічається лише як залітний вид (Костин, Тарина, 2002).

Лелекоподібні (Ciconiiformes). Всього в регіоні зустрічається 13 представників ряду, з яких *Bubulcus ibis* є рідкісним залітним і зрідка гніздовим видом (Гринченко и др., 2017; Кучеренко та ін., 2017, 2018; власні спостереження), а *Ciconia nigra* (Петрович и др., 2005; Рединов и др., 2006; Андрющенко, Попенко, 2017) – рідкісним мігруючим. *Botaurus stellaris*, *Ixobrychus minutus*, *Nycticorax nycticorax* і *Ardea purpurea* трапляються переважно в очеретяних заростях прісних водойм, решта видів чапель і *Ciconia ciconia* є досить поширеними видами. *Nycticorax nycticorax*, *Egretta alba*, *E. garzetta*, *Ardeola ralloides*, *Ardea cinerea* формують гніздові колонії серед очеретяних заростей або на деревах у гирлових ділянках річок та на островах, іноді в лісосувах біля водойм. *Botaurus stellaris*, *Ixobrychus minutus*, *Ardea purpurea* і *Ardeola ralloides* гніздяться переважно поодинокими парами або в колоніях інших чапель. За останнє десятиліття значно скоротили свою гніздову чисельність *Platalea leucorodia* та *Plegadis falcinellus*. *Ciconia ciconia* гніздиться не тільки уздовж річок регіону, а й біля зрошувальних систем, зокрема на Сиваші та подекуди на Кримському п-ові (Гри-

щенко, Яблоновская-Грищенко, 2011, 2013). Влітку й на початку осені місцеві птахи утворюють передміграційні скупчення біля водойм. Відомі також поодинокі випадки зимівлі виду. У теплі зими регулярно в невеликій кількості залишаються до весни *Botaurus stellaris*, *Egretta alba*, *Ardea cinerea* та *Nycticorax nycticorax*.

Фламінгоподібні (Phoenicopteriformes). Єдиний вид – *Phoenicopus roseus*. Поодинокі особини або невеликі групи нерегулярно трапляються в регіоні упродовж року, зокрема і взимку (власні спостереження; Андрющенко, Попенко, 2013; Кучеренко та ін., 2017). У 2017 р. зареєстровано перший випадок гніздування виду в Україні – на Сиваші колонія з 13 гнізд, у яких було, принаймні, 3 пташенят (Петрович, Настаченко, 2017; Попенко, Андрющенко, 2017).

Гусеподібні (Anseriformes). Представлені в регіоні 33 видами, з яких звичайними на гніздуванні є *Cygnus olor*, *Tadorna tadorna*, *Anas platyrhynchos*, а донедавна ще й *Anser anser* та *Aythya ferina*. За останні десятиліття зросла чисельність *Tadorna ferruginea*, що свідчить про відновлення ареалу виду в регіоні, а також, частково, і *Netta rufina*. *Anas clypeata* та *Aythya nyroca* залишаються нечисленними видами, а чисельність *Anas strepera* за останні 30 років стрімко скоротилась. *Anser anser*, *Cygnus olor*, *Anas clypeata*, *A. platyrhynchos* гніздяться на прісних водоймах із надводною рослинністю. *A. querquedula* є звичайним упродовж гніздового періоду, але сучасне гніздування достовірно не доведене. Зустрічі *Netta rufina*, *Aythya ferina* та *Tadorna tadorna* зосереджені переважно вздовж морських узбереж, у тому числі на озерах, гирлах річок та лиманах. З початку XX ст. в регіоні реєструвалися лише поодинокі зустрічі *Somateria mollissima*, з початку 1960-х рр. у Північно-Західному Причорномор'ї вони стали регулярними і, нарешті, в 1975 р. було доведено гніздування виду (Пузанов, Назаренко, 1961). На початок XXI ст. чисельність виду в Азово-Чорноморському регіоні України оцінювалася в 7000 особин (Петрович, 1999). У регіоні вид є осілим, тільки окремі особини залітають за межі гніздових ділянок на водойми Чорноморського узбережжя. *Vucephala clangula* у невеликій кількості гніздиться лише на Нижньому Дніпрі (Роман, 1996; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2012; власні спостереження), а зимою нерегулярно утворює досить великі скупчення – до декількох тисяч особин, зокрема, вздовж чорноморського узбережжя та на Сиваші.

Інші види зустрічаються в регіоні лише під час міграцій та на зимівлі: *Rufibrenta ruficollis*, *Anser albifrons*, *Anas acuta*, *A. crecca*, *A. penelope*, *Aythya fuligula* та *A. marila* є звичайними, а останні три види часом численними, тоді як чисельність перших двох в останні роки суттєво скоротилася (Andryushchenko et al., 2019). Сучасна зимівля *Anas querquedula* достовірно не доведена. За винятком *Aythya fuligula*, відомі лише поодинокі випадки літування перелічених видів у регіоні, найчастіше ослаблених або поранених птахів: 1 *Rufibrenta ruficollis* трималася з 16.04 до 29.05.2018 р. на півночі Центрального Сиваша в районі сіл Новодмитрівка й Новомихайлівка, а 2 *Anser albifrons* 12.04.2018 р. – на півночі Західного Сиваша в районі с. Строганівка. Протягом останнього десятиліття чисельність *Cygnus cygnus* та *C. bewickii* почала зростати (Ан-

друщенко, Попенко, 2013), а *Rufibrenta ruficollis* та *Anser albifrons*, навпаки, стрімко скоротилася (Andryushchenko et al., 2019). Нечисленими є *Mergus serrator*, *M. merganser* та *M. albellus*, хоча теплими зимами чисельність останнього виду часом і сягає декількох тисяч особин, а то й десятків тисяч (тільки на Сиваші до 22530 ос. 18–21.01.2005 р. – Андрущенко и др., 2017).

Регулярно залітними в регіоні є *Anser erythropus* та *A. fabalis* (Гринченко и др., 2003), а *Oxyura leucocephala* в останнє десятиліття частіше залишається зимувати (Андрущенко и др., 2013). *Branta leucopsis* (Лысенко, 1991; Пирогов, 1996; Бескаравайный, Костин, 1997; Кучеренко, 2005; Черничко и др., 2015) та *B. bernicla* (Дядічева, 2016) траплялися лише декілька разів (Andryushchenko et al., 2019). Також рідкісними залітними в більшій частині суходостепової зони є *Clangula hyemalis* (Петрович, Редінов, 2009; Кучеренко та ін., 2017), *Melanitta nigra* (Пилюга, 2002; Петрович, Редінов, 2009), *M. fusca* (Петрович, Редінов, 2009; Андрущенко и др., 2017), але на початку 2000-х рр. вони зустрічалися майже щорічно, особливо в зимовий період у районі Дніпро-Бузького лиману та Кінбурнської коси (Петрович, 2003; Петрович, Редінов, 2009).

Соколоподібні (Falconiformes). Всього в регіоні зустрічається 33 види, з яких 23 трапляються регулярно, є малочисленими або звичайними і, навіть, численими (*Pandion haliaetus*, *Pernis apivorus*, *Milvus migrans*, *Circus cyaneus*, *C. macrourus*, *C. pygargus*, *C. aeruginosus*, *Accipiter gentilis*, *A. nisus*, *Buteo lagopus*, *B. rufinus*, *B. buteo*, *Circaetus gallicus*, *Hieraetus pennatus*, *Aquila heliaca*, *A. chrysaetos*, *Haliaetus albicilla*, *Falco cherrug*, *F. peregrinus*, *F. subbuteo*, *F. columbarius*, *F. vespertinus*, *F. tinnunculus*), 9 – трапляються нерегулярно й у незначній кількості або лише зрідка залітають (*Accipiter brevipes*, *Aquila rapax*, *A. clanga*, *A. pomarina*, *Aegypius monachus*, *Gyps fulvus*, *Neophron percnopterus*, *Falco rusticolus*, *F. naumanni*), а *F. biarmicus* зафіксований лише один раз у Криму (Домашевский, 2014).

Повсюди звичайними на гніздуванні є лише *Circus aeruginosus*, *Falco vespertinus* та *F. tinnunculus*. *Buteo buteo* є звичайним гніздовим видом переважно на Нижньому Дніпрі та на заліснених частинах Нижньодніпровських піщаних арен, в останнє десятиріччя – також у лісонасадженнях Північного-Західного Приазов'я, а *B. rufinus* в останні десятиліття розширює свій гніздовий ареал і стає звичайним видом (Гринченко и др., 2000; Стригунов и др., 2003; Редінов, 2010), переважно в місцях із залишками степів, зокрема і значних за площею пасовищ (Тарханкутська височина, кримські передгір'я, Сиваш тощо). Локально звичайним, переважно у штучних лісах, парках, скверах буває *Falco subbuteo*, або в лісосмугах, зокрема у Криму (Ветров и др., 2008). Нечисленими на гніздуванні в регіоні є *Pernis apivorus* (у деяких великих лісонасадженнях), *Circus pygargus* (по долинах річок), *Accipiter gentilis* (по штучних лісах та лісосмугах), *Aquila heliaca* (переважно у Криму), *Haliaetus albicilla* (переважно на Нижньому Дніпрі), *Falco cherrug* (переважно на урвищах та опорах ЛЕП), *F. peregrinus* (на скелях, будівлях та спорудах у кримських передгір'ях, на Тарханкутському та Керченському п-овах) (Милобог, 2012). *Milvus migrans* у незначній кількості гніздиться та мігрує (Кошелев и др.,

2011; Редінов, 2011), а іноді й зимує в регіоні (Цвельх, Панюшкин, 2002). *Circaetus gallicus* також у невеликій кількості мігрує (Дядічева и др., 2017; Винокурова та ін., 2018), літує (Бронсков та ін., 2019), іноді навіть зимує (Прокопенко, Бескаравайный, 2013).

Звичайні на міграції, хоча й не численні, *Pandion haliaetus* та *Circus macrourus*, а мігрують і залишаються на зимівлю *Falco peregrinus* та *Aquila chrysaetos* (Пирогов, 1994; Костин, Тарина, 2002). Ці види зимують поодинокі, *Accipiter nisus* та *Falco columbarius* на зимівлях нечисленні, а *Circus cyaneus* та *Buteo lagopus* – звичайні. Нерегулярно і в незначній кількості трапляються *Aquila rapax* (Костин Ю.В., 1983; Андрущенко, 1999; Домашевский, 2002; Кучеренко, 2007; Костин С.Ю., 2008), *Aegypius monachus* та *Gyps fulvus* (Пирогов, 1994; Цвельх и др., 2018). Зрідка залітають *Accipiter brevipes* (Костин, 1983; Пирогов, 1994; Прокопенко, 2014; Попенко, Андрущенко, 2017), *Hieraetus pennatus* (Домашевский, 2002; Дядічева и др., 2007; власні спостереження), *Aquila clanga* (Костин, 1983; Домашевский, 2017), *A. pomarina* (Дядічева, 2015), *Falco rusticolus* (Котенко и др., 2000; Кинда, 2002), *F. naumanni* (Ардамацкая, 1996; Костин, Тарина, 2002; Андрущенко и др., 2009). Зустрічі *Neophron percnopterus* у Криму наприкінці XX – початку XXI ст. стали більш регулярними (Кучеренко та ін., 2017; Цвельх и др., 2018). Зокрема одна молода особина у травні 2005 р. спостерігалася нами в центральній частині Керченського п-ова. Останнім часом став частіше зустрічатися *Hieraetus pennatus*: 2 ос. 27.09 і 2.10.2007 р. на п-ові Тарханкут (Дядічева и др., 2007), 2 ос. 18.04.2018 р. і 1 ос. 19.04.2018 р. на півночі Західного Сиваша (Бронсков та ін., 2018); по 1 ос. 25.05.2019 р. (О.А. Форманюк, особ. повід.), 25.06.2019 р. (О.І. Бронський, особ. повід.), 6.09.2019 р. та 15.09.2019 р. (В.В. Ветров, особ. повід.), 17.09.2019 р. (власні спостереження) у Північно-Західному Приазов'ї.

Найчисленнішими зимуючими в регіоні соколоподібними є *Buteo lagopus* та *Circus cyaneus*. Після утворення суцільного снігового покриву, що обмежує доступність корму, чисельність першого виду може залишатися високою, тоді як другий – зазвичай відкочує в місця, де нема снігу (Андрущенко и др., 2012). На зимівлях *Buteo lagopus* тягнє до ділянок цілинного степу й пасовищ, рідше зустрічається на перелогах і сільськогосподарських полях. Попри те, що *Circus cyaneus* в окремі зими за чисельністю поступається лише *Buteo lagopus*, до Червоної книги України (2009) занесено не тільки його гніздову популяцію, а вид у цілому. *Circus aeruginosus* у регіоні зимує регулярно, але в невеликій кількості, а *C. macrourus* – лише одинично (Прокопенко та ін., 2016). *Buteo buteo* теж зимує в незначній кількості, але з 2010 р. чисельність його на зимівлі зростає, вони стають регулярними (Гаврилюк, Домашевский, 2012). *B. rufinus* з 1997 р. теж регулярно зимує в суходостеповій зоні, а його чисельність тут поступово зростає. *Accipiter gentilis* є звичайним, але нечисленим зимуючим у регіоні видом. Вочевидь, облікові дані занижені тому, що цей птах є досить потайним і на відкритих місцях з'являється дуже рідко. *A. nisus* – звичайний зимуючий вид, що після утворення глибокого і стійкого снігового покриву концентруються в населених пунктах і біля господарських будівель (тваринницьких

ферм, сільських токів тощо), де полює на синантропних птахів, переважно горобцеподібних (Андрущенко и др., 2012). *Aquila chrysaetos* і *A. heliaca* надзвичайно рідкісні зимуючі в регіоні види (Пирогов, 1994; Дядичева и др., 2017), останній з яких зустрічається переважно у Криму, здебільшого в передгір'ях. *Haliaeetus albicilla* є звичайним видом на зимівлях у регіоні. Його поширення в цей період року знаходиться у прямій залежності від розміщення скупчень потенційної здобичі (лебедів, гусей, качок, лисок, дрохв). Тому, значна частина зимуючих особин тяжіє до берегів великих водойм. *Falco tinnunculus* – також звичайний зимуючий вид. Тільки рясні снігопади спричиняють його тимчасову відкочілку, але після танення снігу птахи знов повертаються. *F. columbarius* зимує регулярно в невеликій кількості. Найчастіше тримається на відкритій місцевості (поля, пасовища, ділянки цілинного степу), в місцях концентрації своєї найпоширенішої їжі – жайворонків і в'юркових птахів. *F. peregrinus* на зимівлях у регіоні зустрічається регулярно, але в незначній кількості, а *F. cherrug*, судячи з багаторічних зустрічей у місцях регулярного гніздування, в регіоні є осілим. У зими з екстремальними погодними умовами значна частина соколів відкочує за межі регіону.

Куроподібні (Galliformes). Представлені 3 видами. *Perdix perdix* є звичайним осілим, повсюдно поширеним видом, а *Coturnix coturnix* – численним, широко розповсюдженим на гніздуванні та масовим на міграціях. *Phasianus colchicus* – звичайний осілий вид, що зустрічається вздовж водойм з очеретяними заростями та чагарниково-деревинною рослинністю. У зимовий період найпоширенішим видом є *Perdix perdix*.

Журавлеподібні (Gruiformes). Представлені 12 видами. Найчисленнішим і найпоширенішим є *Fulica atra*, що гніздиться по всіх прісних водоймах, а під час міграцій та на зимівлях утворює великі скупчення на морських мілководдях. З-поміж Rallidae в подібних біотопах гніздиться і *Gallinula chloropus*, але скупчень не утворює. Малопомітними є види, що впродовж року тримаються на водоймах серед надводної рослинності: вкрай рідко спостерігаються *Porzana porzana* та *P. parva*, частіше – *Rallus aquaticus* (Дядичева, 2015; Черничко и др., 2017). Регулярно, переважно під час міграцій, майже повсюдно в регіоні у незначній кількості трапляється *Crex crex*. Для *Porphyrio porphyrio* відомі лише поодинокі зальоти (Андрущенко и др., 2003).

Otididae у гніздовий період є нечисленими: *Burhinus oedicnemus* гніздиться на відкритих територіях майже у всьому регіоні; *Otis tarda* – переважно на Керченському п-ові, значно рідше – у передгір'ях, на Тарханкутській височині та Сиваші; *Tetrax tetrax* – виключно на півночі Керченського п-ова. Всі зазначені види в регіоні мігрують, *Tetrax tetrax* зрідка зимує (Костин, Тарина, 2002), а чисельність *Otis tarda* на зимівлях до 2010-х рр. сягала 12000 особин (Andryushchenko, 2007; Андрущенко, 2009), після чого почала стрімко знижуватися.

Віднесення *Burhinus oedicnemus* до Charadriiformes (Степанян, 1990, 2003; Фесенко, Бокотей, 2000) є спірним тому, що багато фахівців обґрунтовано поміщають його в окрему родину ряду Журавлеподібних (Lowe, 1931; Козлова, 1951; Юдин, 1965 тощо). Вид гніздиться практично в

усьому регіоні, хоча відсутні відомості про знахідки гнізд на правобережжі, при тому, що на захід від Тилігульського лиману гніздування підтверджене (Гержик, 2000; особ. повід. П.С. Панченка, О.А. Форманюка, К.А. Редінова).

З **Gruidae** в регіоні регулярно гніздиться лише *Anthropoides virgo* – у рівнинному Криму та на Сиваші, де також утворює передміграційні скупчення. *Grus grus* у регіоні літує та мігрує, утворюючи великі скупчення у Сиваському субрегіоні та значно менші – у Причорномор'ї і Приазов'ї. Окремі особини та невеликі групи цього виду можуть залишатися й на зиму. Були повідомлення про поодинокі випадки гніздування у XX ст. (Сіохин, 1982; Гавриленко и др., 2012), у період досліджень вони не відмічалися. Заліт 4 особин *G. leucogeranus* 16–24.10.1996 р. (Гавриленко и др., 2012) можна вважати екстраординарним з огляду на суттєву віддаленість від місць його гніздування, міграції та зимівлі (Mirande et al., 2019).

Сивкоподібні (Charadriiformes). У регіоні зареєстровано 68 видів, з яких 45 куликів, 3 поморники і 20 мартинових.

Кулики. Найчисленнішим і широко розповсюдженим у регіоні видом під час міграцій є *Philomachus pugnax*, а серед гніздових – *Recurvirostra avosetta*. Основні скупчення та гніздові колонії цього виду тяжіють до лиманів і морських узбереж. Вузько локалізованими, приуроченими до солончакових понижень є гніздові колонії *Glareola pratincola*, *Charadrius alexandrinus*. Досить широко, але з невисокою чисельністю, трапляються *Vanellus vanellus*, *Himantopus himantopus* і коловодники (на гніздуванні *Tringa totanus*, а під час міграцій найчастіше – *T. glareola*, *T. nebularia* і *T. ochropus*). Побережники (*Calidris alpina*, *C. minuta*, *C. alba*) і *Haematopus ostralegus* зазвичай зустрічаються тільки по затоках морів, на мілководдях і косах лиманів та на Сиваші (Дядичева и др., 2013, 2017; Черничко, 2015; Черничко и др., 2017).

Charadriidae представлені в регіоні 11 видами. Серед них найпоширеніший на гніздуванні *Vanellus vanellus*, місця гніздування *Charadrius dubius* та *Ch. alexandrinus* натомість вузько локалізовані й пов'язані з солончаками і відкритими ділянками піщано-черепашкових узбереж морських заток і лиманів. Серед мігрантів найчисленніший вид *Pluvialis squatarola* (особливо на Сиваші й лиманах Північно-Західного Приазов'я), що в теплі сезони також зустрічається на зимівлі. Менш регулярно і більш локалізовано зустрічаються *Charadrius hiaticula*, *Pluvialis apricaria* та *Eudromias morinellus*. Два останні види, окрім берегів водойм, часто тяжіють до агроландшафтів. До рідкісних залітних належать *Pluvialis fulva* (Кістяківський, 1957), в останні десятиліття були поодинокі зустрічі на Сиваші в 1996–1997 рр. (Черничко, 2015), *Charadrius leschenaultii* – на Сиваші у 2003 р. (Черничко, 2015), *Chettusia gregaria* – на Молочному лимані у 1986 р. (В.М. Попенко, особ. повід.) і, після тимчасового зростання частоти траплянь і спорадичного гніздування (Гармаш, 1998), також *Vanellus chettusia leucura* (Черничко, 2015).

Recurvirostridae в регіоні представлені *Recurvirostra avosetta* і *Himantopus himantopus*, що занесені до Червоної книги України (2009), але є досить численними на гніздуванні і в післягніздових скупченнях на багатьох водоймах (Численность и размещение..., 2000; Дядичева

и др., 2013, 2017; Черничко и др., 2017). Тому цей регіон можна вважати ключовою територією для збереження обох видів в Україні.

Haematopidae представлена єдиним видом – *Haematopus ostralegus*, що досить широко розповсюджений у регіоні на гніздуванні, але значної чисельності досягає тільки під час міграцій, переважно в пониззях і на узбережжях лиманів (Молочного, Тилігульського) та Східного Сивашу (Гаврись, 2009).

Scolopacidae в сухостеповій зоні є найбільш різноманітною родиною, що нараховує 32 види, які належать до 13 родів. Серед них тільки *Tringa totanus* регулярно гніздиться в регіоні (Численность и размещение..., 2000; Ретроспектива результатів..., 2015, 2018). *Numenius arquata* нерегулярно й часто траплявся на гніздуванні в минулі десятиріччя (Ардамацкая, 1996), але нині такі випадки поодинокі, а частіше спостерігаються лише дорослі птахи або пари у гніздовий період (Кинда, Гринченко, 2002б).

Інші види родини трапляються, головним чином, під час міграцій, а 14 з них нерегулярно і в невеликій кількості з різною частотою зимують (Петрович, Редінов, 2006; Dydicheva, Zhmud, 2013; Андрищенко, Попенко, 2016; Редінов, Петрович, 2016). Під час міграцій найчисленнішим і найпоширенішим в регіоні, як зазначалося, є *Philomachus pugnax*; багаточисельними на Сиваші, мілководдях лиманів і морських заток бувають також деякі види побережників – *Calidris alpina*, *C. ferruginea*, *C. minuta* і коловодників – *Tringa glareola*, *T. nebularia*, *T. ochropus*, *T. totanus*, а також *Limosa limosa*. Спорадично поширені під час міграцій (часто на приморських косах, пересипах, узбережжях) і не досягають високої чисельності *Arenaria interpres* та *Calidris alba*. Широко розповсюджені, але нечисленні мігранти – *Tringa erythropus*, *T. stagnatilis*, *Actitis hypoleucos*, *Numenius phaeopus*, *Gallinago gallinago*, *Scolopax rusticola*. Більш локалізовані райони міграційних зупинок у *Limicola falcinellus* (переважно Східний Сиваш), *Phalaropus lobatus* (переважно Центральний Сиваш та Утлюцький лиман), *Limosa lapponica* (переважно Центральний і Східний Сиваш). Рідко й нерегулярно під час міграцій трапляються *Xenus cinereus*, *Calidris temminckii*, *C. canutus*, *Limnocyptes minimus*, *Gallinago media*. До рідкісних залітних нині належать *Numenius tenuirostris* (Костин, Тарина, 2002; Ардамацкая и др., 2003), *Calidris maritima* (Петрович, Редінов, 2011; Черничко, 2015), *Phalaropus fulicarius* (Грищенко, 2013; Настаченко и др., 2018).

У регіоні найчастіше зимують *Pluvialis squatarola*, *Vanellus vanellus*, *Recurvirostra avosetta*, *Philomachus pugnax*, *Calidris alpina*, *Gallinago gallinago*, *Scolopax rusticola* й *Numenius arquata*. Нерегулярно й локально зимують *Pluvialis apricaria*, *Tringa ochropus*, *Calidris alba*, *C. canutus*, *Haematopus ostralegus* і *Limnocyptes minima* (Кинда и др., 2006; Петрович, Редінов, 2006). Зимові зустрічі *Eudromias morinellus* відносяться, мабуть, до пізніх осінніх і ранніх весняних міграцій (Андрищенко, Попенко, 2016). У *Charadrius hiaticula*, *Ch. alexandrinus*, *Arenaria interpres* (Петрович, Редінов, 2006), *Tringa nebularia*, *Xenus cinereus*, взимку, очевидно, зустрічаються лише виснажені, хворі й поранені особини. Останнім часом, особливо в нетипово теплі зими, більш регулярно

почали траплятися *Haematopus ostralegus*, *Calidris alba* та *Scolopax rusticola*.

Glareolidae. Родина представлена в регіоні двома автотонними солончаковими видами, серед яких *Glareola nordmanni* після 1980-х рр. майже зникає на гніздуванні (Лысенко, Слюхин, 1991; Ретроспектива результатів..., 2015) і переходить у категорію рідкісних залітних видів, тоді як *G. pratensis* залишається широко розповсюдженою на солончаках, зокрема й на солончакових пасовищах (Дядичева и др., 2017).

Мартинові. Представлені двома родинами – *Stercorariidae* та *Laridae*.

Stercorariidae. У регіоні під час кочівель і міграцій зустрічається 3 види: *Stercorarius skua* (Редінов и др., 2014) вкрай рідко залітає, *S. pomarinus* – дещо частіше, а *S. parasiticus* трапляється найчастіше (Черничко и др., 2017).

Laridae. Політиповий вид *Larus argentatus* (Юдин, 1965) тепер розглядають як комплекс великих білоголових мартинів *L. argentatus* – *L. cachinnans*, на видову та підвидову приналежність різних таксонів у межах якого немає загальноприйнятого погляду, а нові дослідження призводять до постійного перегляду його видового складу (Фирсова, 2013). Тож, у регіоні, як мінімум, трапляються *L. argentatus*, *L. cachinnans*, *L. michahellis* (або *L. cachinnans michahellis*) та *L. fuscus* (в тому числі *L. fuscus heuglini* або *L. argentatus heuglini* або, навіть, *L. heuglini*). З урахуванням наведеного, *Laridae* у регіоні представлені щонайменше 20 видами.

У гніздовий період серед мартинів найбільш численними у регіоні є *L. melanocephalus* та *L. cachinnans*, а більш локалізовано на окремих ділянках регіону і спорадично, але теж з високою чисельністю гніздиться *L. genei*. Найчисленнішим під час міграцій є *L. ridibundus*. Серед крижків за чисельністю переважають *Thalasseus sandvicensis* і *Sterna hirundo*, а під час міграцій – також *Chlidonias leucopterus*. Менш численні – *Chlidonias niger* і *Ch. hybrida*. Досить широко розповсюдженими на гніздуванні та в післягніздових скупченнях є *Gelochelidon nilotica* і *Sterna albifrons*. Вузько локалізовані на гніздуванні *Larus ichthyaetus* і *Hydroprogne caspia*. *Larus michahellis* виявлена на гніздуванні лише на Казантипі та Опуку (Цвельх, 2018). Під час літніх і сезонних кочівель та міграцій ці три види трапляються на всій території. Високої чисельності в окремі роки під час літування та міграцій досягає *Larus minutus*, але тільки в окремих локалітетах (наприклад, Бердянська коса, затока і дельта Берди). Під час зимівлі найчисленніші в регіоні *L. canus* та *L. cachinnans*, нерегулярно і в малій кількості зимують *L. ichthyaetus* і *L. ridibundus*, поодинокі – *L. genei*, *L. minutus*. Рідкісними залітними є *L. argentatus* та *L. fuscus*, а поодинокі трапляються *L. hyperboreus* (Лысенко, Слюхин, 1991) та *Rissa tridactyla* (Котенко и др., 2000).

Рябкоподібні (Pterocletiformes). На початку XX ст. до регіону декілька раз залітала *Syrnhyphantus paradoxus* (Москаленко, 2015), а для періоду досліджень відома зустріч 3 особин 12.07.2009 р. поблизу с. Садове Білозерського району Херсонської області (Хусточка, 2009).

Голубоподібні (Columbiformes). У регіоні представлені 6 видами, з яких *Streptopelia turtur* гніздиться та мігрує, *Columba palumbus* – гніздиться, мігрує та зи-

мує, *C. oenas* – мігрує та зимує, а *C. livia* та *Streptopelia decaocto* є осілими. На гніздуванні найпоширенішим є *S. decaocto*, а звичайними *Columba palumbus* і *Streptopelia turtur*. Зимом поширені *Columba oenas* і *C. palumbus*, які більш численними є у Степовому Криму – перший вид в основному у передгір'ях, а другий – на заході півострова. *Streptopelia decaocto* зустрічається майже виключно в населених пунктах і поблизу них, де утворює досить великі скупчення.

Зозулеподібні (Cuculiformes). *Cuculus canorus* – єдиний вид, який у гніздовий період і під час міграцій є широко поширеним у регіоні. *Clamator glandarius* – відомі лише два зальоти: 16.05.2015 р. – на півночі Східного Сиваша (спостереження В. Кайстро¹) і 3.08.2015 р. – у верхів'ях Утлюцького лиману (спостереження Ю. Мухіна²).

Совоподібні (Strigiformes). Представлені 7 видами, з яких *Bubo bubo*, *Asio flammeus*, *Otus scops* і *Tyto alba* занесені в Червону книгу України (2009). *Asio otus* і *Athene noctua* – широко розповсюджені в регіоні осілі види, що мешкають як у природних ландшафтах, так і в населених пунктах, включаючи міста. *Asio flammeus* та *Otus scops* у незначній кількості поширені майже у всьому регіоні. Перший вид регулярно гніздиться, мігрує та зимує, а другий – мігрує та гніздиться в лісонасадженнях, зокрема й у населених пунктах. *Tyto alba* локально мешкає в різних частинах регіону (Котенко и др., 2000; Москаленко, 2015; Бусел, 2019), зокрема гніздиться на півночі Криму (Ветров и др., 2008; Кучеренко та ін., 2017) та в Північно-Західному Приазов'ї (В.В. Ветров, особ. повід.), а *Strix aluco* трапляється на гніздуванні нерегулярно і спорадично (Кошелев и др., 2009, 2010; Москаленко, 2015).

Серпокрильцеподібні (Apodiformes). Представлені 2 видами. *Apus apus* у регіоні звичайний гніздовий та мігруючий вид. *A. melba* гніздиться локально (на Тарханкутському п-ові), під час міграцій трапляється також в інших субрегіонах (Котенко и др., 2000; Кучеренко, 2012).

Дрімлюгоподібні (Caprimulgiformes). У регіоні зустрічається на гніздуванні і прольоті лише єдиний вид – *Caprimulgus europaeus*. Гніздиться переважно в лісонасадженнях, під час міграцій трапляється також на морських узбережжях, косах тощо.

Ракшоподібні (Coraciiformes). Зустрічаються 4 представники, з яких *Coracias garrulus*, *Alcedo atthis* та *Merops apiaster* є звичайними гніздовими та мігруючими видами, передостанній ще й нерегулярно зимує, а останній під час міграцій буває численним. *M. persicus* лише зрідка залітає на територію регіону (Загороднюк, 2013; власні спостереження).

Одувові (Upuriformes). Єдиний вид – *Upupa epops*. Широко розповсюджений у регіоні на гніздуванні та під час міграцій.

Дятлоподібні (Piciformes). У регіоні поширені 6 видів – *Jynx torquilla*, *Picus canus*, *Dendrocopos major*, *D. syriacus*, *D. minor*, *D. medius*. З них перший є пролітним, другий – п'ятий – осілими, а останній – залітним. Хоча *D. syriacus* – інвазійний вид, що вселився в сухостепову

зону порівняно недавно (Кошелев и др., 2009), тепер він є найпоширенішим серед Piciformes, а *D. major* – зустрічається рідше. Також поширений на гніздуванні вид *Jynx torquilla*. Рідкісними в регіоні є *Picus canus* і *Dendrocopos minor*, але в останні десятиріччя їх чисельність і площа розповсюдження зростають. Зальоти *Dendrocopos medius*, без зазначення подробиць, відомі для о. Джарилгач (Котенко и др., 2000).

Горобцеподібні (Passeriformes). Найбільш різноманітний за ландшафтною приуроченістю та кількістю таксонів ряд птахів регіону – 127 видів, що належать до 21 родини.

Hirundinidae. 4 види. З них *Riparia riparia*, *Hirundo rustica*, *Delichon urbica* – широко розповсюджені в регіоні, а *Hirundo daurica* – на більшій його частині рідкісний залітний вид (Кинда и др., 2003; Дядичева и др., 2007), нерегулярно та спорадично гніздиться на півдні Криму (Прокопенко и др., 2012; Кучеренко та ін., 2017).

Alaudidae. У регіоні трапляється 8 видів. У 1960–1970-х рр. *Calandrella cinerea* й *C. rufescens* були звичайними на гніздуванні, *Alauda arvensis* – більш численним, ніж тепер, а *Melanocorypha calandra* поступався переліченим видам (Попенко, 1979). Нині найчисельнішим є *Melanocorypha calandra*, а численним – *Alauda arvensis*. Вони гніздяться в сільськогосподарських угіддях, на солончаках та у степах, зокрема й на пасовищах. *Galerida cristata* є звичайним на гніздуванні поблизу населених пунктів і в селах. Імовірно, місцеві популяції цих трьох видів є осілими. *Calandrella rufescens* із кінця XX ст. різко скоротив свою чисельність, і в даний час його реєстрації стали рідкісними навіть у традиційних місцях гніздування – на піщаних і солончакових ґрунтах по берегах морів і їх заток, в тому числі на Сиваші. Імовірно, цей вид у невеликій кількості ще гніздиться в регіоні, принаймні, на косі Арабатська стрілка, де щорічно у травні – червні 2005–2013 рр. спостерігалися птахи зі шлюбною поведінкою. У післягніздовий період *C. rufescens* є більш звичайним, а часом трапляються його скупчення до 3500 ос. (Андрющенко, Попенко, 2013). *C. cinerea* поки що гніздиться в кам'янистих степах Криму (Тарханкут, Центральний Крим, передгір'я й Керченський п-ів), де локально буває цілком звичайним видом. *Lullula arborea* на гніздуванні розповсюджений нерівномірно на узліссях переважно великих лісонасаджень, де є малочисельним, місцями звичайним видом. На зимівлях масовим є *Melanocorypha calandra*, звичайними – *Alauda arvensis* і *Galerida cristata*, а *Calandrella rufescens* і *Eremophila alpestris* лише в окремі роки бувають звичайними і, навіть, утворюють великі скупчення. *Melanocorypha leucoptera* нерегулярно в невеликій кількості трапляється на зимівлі.

Motacillidae представлені 9 видами. *Motacilla alba*, *M. feldegg*, *M. flava* є звичайними на гніздуванні, місцями численними на прольоті, останній вид, окрім навколводних лучних біотопів, часто гніздиться на полях. Також на полях і узбережжях лиманів гніздиться *Anthus campestris*. *A. trivialis* широко розповсюджений у штучних лісах і старих лісосмугах. *A. pratensis* і *A. cervinus* зустрічаються в навколводних біотопах під час міграцій, а перший вид нерегулярно зимує, буває численним в окремі роки. *Motacilla citreola* в останні десятиліття в

¹ <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=1449&l=ru&p=0>

² <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=1449&l=ru&p=0>

регіоні розширює гніздовий ареал у південному напрямку (Попенко, 2011), а *M. cinerea* зрідка й нерегулярно трапляється під час міграцій та зимівлі (Котенко и др., 2000).

Laniidae. У регіоні зустрічається 4 представники, з яких *Lanius collurio* та *L. minor* є звичайними гніздовими та мігруючими видами, а *L. excubitor* – нечисленним регулярно зимуючим. *L. senator* нерегулярно залітає або навіть мігрує в регіоні (Пирогов, 1994; Смогоржевский, 1994; Котенко и др., 2000; Костин, 2000; Попенко, Кинда, 2001; Дядичева, Максалон, 2012), а також, можливо, поодинокі гніздиться (Кинда и др., 2003; Кинда, 2009; Кучеренко та ін., 2017). На гніздуванні його знаходили на південному узбережжі Криму (Гашак, 2002).

Oriolidae. *Oriolus oriolus* – єдиний вид, широко розповсюджений у регіоні в лісонасадженнях, садах і парках.

Sturnidae представлені в регіоні двома видами – *Sturnus vulgaris* та *S. roseus*. *S. vulgaris* широко розповсюджений на гніздуванні, масовий вид під час міграцій та на зимівлі. У післягніздовий період зазвичай кочує великими зграями, в яких восени та взимку може концентруватися від декількох тисяч до десятків тисяч особин. На зимівлях тяжіє до очеретяних заростей, де зазвичай утворює масові ночівлі. *S. roseus* регулярно гніздиться лише на горі Опук на Керченському п-ові, а в окремі роки – спорадично, але масово майже у всьому регіоні, нерегулярно в невеликій кількості трапляється й під час міграцій (Пирогов, 1994; Бескаравайный и др., 1999; Дядичева и др., 2017).

Corvidae. У регіоні зустрічаються 7 видів, з яких *Pica pica*, *Corvus monedula*, *C. frugilegus*, *C. cornix* та *C. corax* широко розповсюджені в усі періоди річного циклу. На зимівлях *C. frugilegus* є масовим видом, а *C. monedula* – численним. У цей період їх розміщення по території є відносно рівномірним, хоча найбільші концентрації спостерігаються навколо штучних лісів, скверів, парків з високими деревами, безпечними для ночівель. *Pica pica* на зимівлях є численним видом. Наприкінці XX ст. спостерігалася тимчасова депресія чисельності виду, як на зимівлях, так і на гніздуванні. *Garrulus glandarius* за останні сто років, заселяючи штучні ліси, сади, парки, поступово поширюється в різних частинах регіону, включаючи міста й антропогенно трансформовані території. *Nucifraga caryocatactes* – інвазійний вид, імовірно сибірський підвид (Полуда, 2017), що в окремі роки реєструється в різних субрегіонах під час кочівель, взимку і навіть, у поодиноких випадках, у гніздовий період (Кошелев и др., 2009; Бескаравайный и др., 2010). Остання значна інвазія в регіоні спостерігалась у 2008–2009 рр. (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2012; власні спостереження).

Bombycillidae. Один вид – *Bombycilla garrulus*, який нерегулярно зимує в регіоні, буваючи масовим в окремі роки. Найчастіше в місцях зимівлі затримується до кінця березня.

Troglodytidae. Один вид – *Troglodytes troglodytes*. У невеликій кількості мігрує й нерегулярно зимує в регіоні.

Prunellidae. Один вид – *Prunella modularis*. Регулярно, але в невеликій кількості трапляється під час міграцій у різних частинах регіону (Західний Крим, Сиваш, Північно-Західне Приазов'я).

Sylviidae. Із 29 представників родини, які розповсюджені в регіоні, поширеними є лише *Sylvia communis*, що

гніздиться в захаращених бур'янах, чагарниках і т.п., *Acrocephalus arundinaceus* – у заростях очерету по берегах найрізноманітніших водойм (річок, озер, ставків, каналів тощо), *A. agricola* – серед заростей очерету, болотяної та очеретяно-попинової рослинності. До цієї родини належить найбільше видів, що в сухостеповій зоні є рідкісними залітними: *Locustella naevia*, *Luscinia melanopogon* (Дядичева, 2006), *Acrocephalus dumetorum*, *Hippolais caligata*, *H. pallida* (Кинда и др., 2003), *Phylloscopus trochiloides*, *Ph. nitidus* (Попенко и др., 2006), *Ph. inornatus* (Полуда и др., 2004), *Ph. schwarzii* (Прокопенко и др., 1991), а також 4 середземноморських види кропив'янок – *Sylvia melanocephala* (Андрущенко и др., 1993), *S. cantillans*, *S. hortensis* (Дядичева, Максалон, 2012), *S. mystacea* (Попенко и др., 2006). Крім того, припускається поодинокі гніздування *Luscinia melanopogon* у дельті Дніпра (Герзон, Волш, 2001). В останні десятиліття, по мірі старіння штучних лісів, деякі види почали заселяти сухостепову зону (*Hippolais icterina*, *Phylloscopus collybita*, *Ph. sibilatrix*). Решта видів нечисленні (*Sylvia nisoria*, *Locustella luscinoides*, *Acrocephalus scirpaceus*), розповсюджені локально (*Sylvia borin*, *S. atricapilla*, *S. curruca*, *Acrocephalus schoenobaenus*), або трапляються у гніздовий період, але без достовірних фактів гніздування (*Phylloscopus trochilus*, *Locustella fluviatilis*, *Acrocephalus palustris*).

Regulidae представлені двома видами: *Regulus regulus* – звичайний у лісонасадженнях і парках під час міграцій, нерегулярно зимує, а *R. ignicapillus* трапляється іноді на міграціях як рідкісний вид (Костин, Тарина, 2002; Дядичева, Максалон, 2012; Дядичева и др., 2017).

Muscicapidae. Різноманітна родина, представлена в регіоні 23 видами. Широко розповсюдженими, як у природних біотопах, так і в населених пунктах, є *Oenanthe oenanthe*, в лісонасадженнях різного типу, лісонасадах, парках тощо – *Muscicapa striata*, *Turdus merula*, *Luscinia luscinia* (якого в південній частині Степового Криму заміщує *L. megarhynchos*) та *Ficedula albicollis*, що збільшує чисельність і частоту трапляння на гніздуванні. Останній вид, як і *Phoenicurus ochruros*, вселився в регіон у минулому столітті (Кошелев и др., 2004, 2009), а *Luscinia megarhynchos*, можливо, розселяється на північ, зокрема, у 2008–2010 рр. він виявлений у Миколаївській, Херсонській областях та у Криму (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2012, 2014). До звичайних видів у штучних лісонасадженнях можна віднести *Turdus philomelos*, *Erithacus rubecula*, а на луках, у тому числі з чагарниками й очеретом – *Saxicola rubetra* та *S. torquata/maurus* (за Л.С. Степаняном (1990, 2003) таксони *rubicola* та *variegata* є підвидами одного виду *S. torquata*, а за Wink et al., 2002 – це окремі види *S. rubicola* та *S. maurus*, з яких останній в Україні представлений підвидом *variegates*). *S. maurus* у регіоні з'явився відносно недавно (Цвельх, 2011) і чисельність його зростає (власні спостереження). Локально на гніздуванні трапляються *Oenanthe isabellina* та *O. pleschanka*, що у відповідних біотопах бувають звичайними або навіть численними (у Степовому Криму, Північно-Західному Приазов'ї). Розширює гніздовий ареал і буває звичайною під час міграцій *Luscinia svecica*. На прольоті звичайними або численними бувають *Ficedula parva*, *F. albicollis* та *F. hypoleuca*, з-поміж яких останній

вид іноді спостерігається й у гніздовий період (Пирогов, 1994), а *F. albicollis* регулярно гніздиться. Рідкісними залітними в період міграцій є *Monticola saxatilis* (Пирогов, 1994; Дядичева, Максалон, 2012; Дядичева і др., 2017), *Turdus torquatus* (Пирогов, 1994) та *Oenanthe hispanica*, останній вид іноді гніздиться (Редінов, Петрович, 2005; Кучеренко та ін., 2017; Цвєлих, 2019). Звичайними під час міграцій є *Turdus iliacus*, *T. viscivorus* та *T. pilaris*. У регіоні два перші види зимують нерегулярно, а останній належить до найбільш масових зимуючих горобцеподібних і зрідка спорадично утворює гніздові колонії (Винтер і др., 1996).

Paradoxornithidae. Єдиний вид *Panurus biarmicus* широко розповсюджений упродовж року по берегах водойм зі щільними заростями очерету. В окремих субрегіонах, зокрема на Східному Сиваші, доволі звичайний, місцями численний, особливо під час післягніздових кочівель.

Aegithalidae. Родина представлена одним видом *Aegithalos caudatus*, що нерегулярно зустрічається в різних частинах регіону восени (Дядичева, 2015), під час інвазій, а іноді і взимку – останні спостереження 3 особин мали місце 19.01.2020 р. в районі Мелітополя (власні спостереження) і 5 особин – 27.02.2020 р. в парку Мелітополя (В.В. Кінда, особ. повід.). У гніздовий період трапляється лише в окремих локалітетах, зокрема, на Керченському п-ові (Цвєлих, 2019).

Paridae. Серед 6 видів, представлених у регіоні, найпоширенішим та найчисленнішим упродовж усього року є *Parus major*. *P. caeruleus* і *Remiz pendulinus* нерівномірно поширені на гніздуванні, але бувають більш численними в окремих районах під час міграцій, а перший вид – ще й на зимівлі. Останні десятиліття *R. pendulinus* розселяється по регіону, використовуючи для гніздування деревинно-чагарникову рослинність, зокрема на берегах невеликих, переважно штучних, водойм, зокрема у Степовому Криму (Бескаравайний і др., 2015), а також і в лісосуходах на певній відстані від них (власні спостереження). Окрім того, можливо, в регіоні, принаймні у штучних лісах Криму, зокрема на Керченському півострові, гніздиться *Parus ater* (Попенко, Цвєлих, 2013). В окремі роки мають місце осінні та зимові інвазії цього виду. Зрідка вони проходять у вигляді масових міграційних переміщень, як це спостерігалось 13.10.2017 р. на п-ові Бірючий Острів у західній частині Азовського моря – зграї чисельністю 50–150 особин летіли проти сильного південно-західного вітру й зупинялися в затишних місцях для живлення та водопою (загалом понад 600 особин впродовж 4 годин). *Parus palustris* (Дядичева, 2015) і *P. pleskei* (Кучеренко, Жеребцова, 2013) дуже рідко зимують (за Л.С. Степаняном (2003), *P. pleskei* є гібридом *P. cyanus* і *P. caeruleus*, що здатен давати потомство). А.М. Полуда (2017а) відносить *P. major* і *P. caeruleus* до часткових мігрантів (які щорічно здійснюють масові спрямовані міграційні переміщення), *P. ater* – до інвазійних видів (типових нерегулярних мігрантів), а *P. palustris* – до осілих видів.

Sittidae. Єдиний вид – *Sitta europaea* – є рідкісним залітним на півдні сухостепової зони (Дядичева, Надточий, 2019).

Certhiidae. Представлені одним видом *Certhia familiaris*, що зрідка поодинокі гніздиться, переважно на Нижньому Дніпрі та у прилеглих насадженнях сосни (Пирогов, 1995;

Бусел, 2019), але частіше трапляється під час кочівель або міграцій (Дядичева, Максалон, 2012) і навіть на зимівлі – 2 ос. 10.01.2016 р., 1 ос. 29.02.2019 р. у м. Мелітополь (В.В. Кінда, особ. повід.).

Passeridae. Зустрічаються 3 види. *Passer domesticus* і *P. montanus* є звичайними осілими в регіоні видами. Зустрічаються переважно в населених пунктах або поблизу них. *P. hispaniolensis* почав траплятися в Азово-Чорноморському регіоні відносно недавно, чисельність його швидко зростає (Петрович, 2013; Петрович та ін., 2015; Кучеренко та ін., 2017; Петрович, Редінов, 2017; Попенко, Дядичева, 2017).

Fringillidae. Родина представлена 12 видами, з яких *Fringilla coelebs*, *Chloris chloris*, *Carduelis carduelis*, *Acanthis cannabina*, *Coccothraustes coccothraustes* – звичайні, широко розповсюджені на гніздуванні, міграціях, кочівлях і зимівлях, а *Spinus spinus* – на міграціях і зимівлях. Нерегулярно зимують *Fringilla montifringilla*, *Acanthis flammea*, *Pyrrhula pyrrhula*, перший іноді у значній кількості. До рідкісних залітних можна віднести *Serinus serinus* (Дядичева, 2015) і *Loxia curvirostra* (Кошелев, Пересадько, 1996; О.А. Форманюк, особ. повід.). *Carpodacus erythrinus* нерегулярно мігрує у Криму і Північно-Західному Приазов'ї (Дядичева, Максалон, 2012; Дядичева, 2015; О.А. Форманюк, особ. повід.).

Emberizidae. У регіоні зареєстровано 10 видів, з яких широко розповсюджені: у степових ландшафтах, на пасовищах, узбережжях Сиваша – *Emberiza calandra*; в лісонасадженнях різного типу – *E. hortulana*, в заростях очерету й водно-болотяної рослинності – *E. schoeniclus*. В останні десятиліття дещо знизилася чисельність *E. citrinella*, яку, принаймні у Приазов'ї, місцями заміщає *E. hortulana*. У *E. melanocephala* протягом останнього десятиліття спостерігається поступове зростання чисельності й розширення гніздового ареалу у Приазов'ї, Північному Присивашші (Попенко, 2011; Андрющенко, Попенко, 2013) та Степовому Криму (Кінда, Гринченко, 2002а). На Керченському п-ові цей птах залишається звичайним нечисленним гніздовим видом (Цвєлих і др., 1997). Нерегулярно і зі значними коливаннями чисельності в регіоні зимують *Calcarius lapponicus* і *Plectrophenax nivalis*, до рідкісних залітних належать *Emberiza leucocephala* (Дядичева і др., 2007), *E. aureola* (Кошелев і др., 1996) і *E. rustica* (Редінов, Петрович, 2011; Бурковский, Кодруль, 2019).

Таким чином, сучасна авіфауна сухостепової зони України складається з 333 видів, що населяють її впродовж року або в окремі періоди свого річного циклу, а деякі лише зрідка трапляються в її межах (табл. 1). До Червоної книги України (2009) занесено 73 види.

З-поміж цих 333 видів 192 (або 57,7%) гніздяться в регіоні: 154 регулярно (136 із яких ще й мігрують або мігрують та зимують, а 18 зимують), 31 нерегулярно або дуже локально (19 із яких ще й літує, мігрує або зимує, 11 зимує, а 1 залітає) та 7 можливо гніздиться (з яких деякі ще й мігрують та/або зимують) (рис. 2). Літують у регіоні (в тому числі ще й мігрують та/або зимують) 16 видів – 3 регулярно і 13 нерегулярно або дуже локально, а мігрують 67 видів (з яких 50 крім того ще й зимують) – регулярно 45 і нерегулярно або дуже локально 22. Ще 10 видів у регіоні нерегулярно або дуже локально зимують (з яких 3

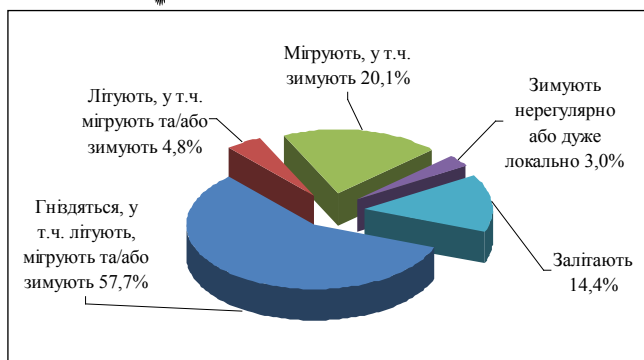

Рис. 2. Співвідношення статусів перебування птахів у сухостеповій зоні України.

Fig. 2. Relationship between bird species with the different status of residence in the dry-steppe zone of Ukraine.

на більшості території лише залітають), а 48 – є виключно залітними або тимчасово інвазійними.

Очевидно, серед видів, що в регіоні зустрічаються впродовж усього року, є як осілі (*Perdix perdix*, *Phasianus colchicus*, *Streptopelia decaocto*, *Dendrocopos syriacus* тощо), так і частково осілі, у яких осілими є лише місцеві популяції (наприклад, *Cygnus olor*, *Tadorna tadorna*, *Anas platyrhynchos*, *Larus cachinnans*, *Melanocorypha calandra*, *Sturnus vulgaris*, *Corvus frugilegus* та ін.), але остаточне визначення цього статусу потребує спеціальних досліджень, перш за все – індивідуального мічення.

Зазначені 333 види розподіляються по 21 ряду, 59 родинам і 165 родам. Найбільше видове різноманіття в регіоні притаманне ряду Passeriformes – 127 видів (38,1% всієї орнітофауни), мало не вдвічі йому поступається ряд Charadriiformes – 68 видів (20,4%). Третє місце поділили Anseriformes та Falconiformes – по 33 види (9,9%) (рис. 3).

Але зміна видового складу птахів триває, що є відображенням трансформації орнітофауни регіону, переважно на шкоду автохтонних її представників. Види, що донедавна були звичайними, різко зменшують свою чисельність (наприклад, *Rufibrenta ruficollis*, *Otis tarda*, *Tetrax tetrax*, *Calandrella cinerea* тощо), майже до повного зникнення (*Aquila rapax*, *Numenius tenuirostris*, *Chettusia gregaria*, *Glareola nordmanni*), натомість поширюються рідкісні або раніше відсутні птахи. Спочатку фіксуються лише їх зальоти, але згодом зустрічі стають регулярними (наприклад, *Cygnus bewickii*, *Buteo rufinus*, *Tyto alba*, *Motacilla citreola*, *Passer hispaniolensis* та ін.). Особливістю зазначених змін орнітофауни є те, що вони відбуваються в умовах відокремленості сухостепової зони від суцільного ареалу сухих степів Євразії, її перетинання широкою смугою інтразональних, переважно морських ландшафтів (зокрема Сивашом), а впродовж останнього століття – ще й за суттєвого розширення площ населених пунктів, рекреаційних зон, штучних водойм та лісів. На тлі таких змін видового складу актуальними залишається дослідження кількісно-просторової динаміки населення птахів сухостепової зони України, зокрема її природних та соціально-економічних наслідків.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, варто зазначити, що, на жаль, останнім часом значна доля

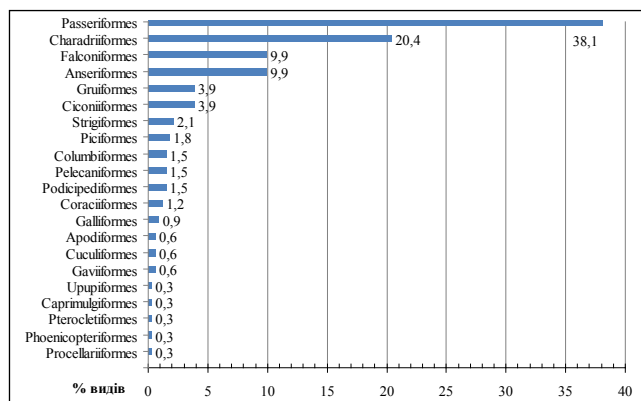

Рис. 3. Співвідношення частки рядів за кількістю видів птахів сухостепової зони України.

Fig. 3. Relationship between the number of species of different orders of birds in the dry-steppe zone of Ukraine.

публікацій присвячується цікавим знахідкам (зальотам, зустрічам нових видів, можливим змінам статусу перебування тощо), і мало оприлюднюється зведень про звичайні та масові види, особливо у позагніздові періоди річного циклу. Тому перелік знахідок раритетних і нових для регіону видів постійно зростає. Наприклад, після знахідки у Північно-Західному Причорномор'ї на о. Зміїний *Lanius nubicus* 8.05.2004 р. (Корзюков, Кивганов, 2004), *Phylloscopus fuscatus* 1.10.2008 р. (Форманюк и др., 2012), *Ph. humei* 20.10.2008 р. (Панченко и др., 2012), *Sylvia rueppelli* 7.04.2006 р.³ та *Motacilla lutea* 27.04.2007 р. (Яковлев и др., 2012) можна очікувати появу цих видів і в сухостеповій зоні. Тому ревізії в подальшому будуть зазнавати статуси перебування саме залітних або інвазійних видів, а також видів, що стрімко скорочують або збільшують свою чисельність та ареал, тоді як зміни уявлень про статуси більшості звичайних видів найближчим часом є малоімовірними, зокрема, і за браком їх дослідження та відповідних публікацій у орнітологічних виданнях.

Заключення

За підсумками наведеного аналізу, рецента авіфауна сухостепової зони України складається з 333 видів (які належать до 165 родів, 59 родин та 21 ряду), що за видовим різноманіттям становлять близько 77% усієї авіфауни країни. З них 192 види тут гніздяться (в тому числі ще й літують/кочують, мігрують та зимують) – 185 достовірно й 7 імовірно, 16 – літують (у тому числі ще й мігрують та/або зимують), 67 – мігрують (у тому числі ще й зимують), 10 – нерегулярно або дуже локально зимують, а 48 – є виключно залітними або тимчасово інвазійними. Найбільше видів належить до ряду Passeriformes – 38,1% всієї орнітофауни регіону, Charadriiformes – 20,4%, Anseriformes та Falconiformes – по 9,9%. До Червоної книги України (2009) занесено 73 види. Але зміна складу авіфауни регіону триває й залежить не тільки від багаторічного кількісно-просторового перерозподілу птахів, а й від змін у систематиці (найчастіше тому, що деяким підвидам на-

³ <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=1457&l=ru&p=0>

Сучасний видовий склад і статус перебування птахів сухостепової зони України
Recent species composition and status of residence of birds in dry-steppe zone of Ukraine

Вид	Статус перебування виду									Узагальнений статус
	Гніздиться		Літує (кочує)		Мігрує		Зимує		Залітає	
	регулярно	нерегулярно або дуже локально	регулярно	нерегулярно або дуже локально	регулярно	нерегулярно або дуже локально	регулярно	нерегулярно або дуже локально		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Gavia stellata</i>						+		+		МН, ЗН
<i>G. arctica</i>				+	+			+		ЛН, М, ЗН
<i>Podiceps ruficollis</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>P. nigricollis</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>P. auritus</i>						+		+	+	МН, ЗН, 33
<i>P. grisegena</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>P. cristatus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Puffinus puffinus</i> / <i>yelkouan</i>				+		+				ЛН, МН
<i>Pelecanus onocrotalus</i>		+	+			+				ГН, Л, МН
<i>P. crispus</i>									+	33
<i>Phalacrocorax carbo</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Ph. aristotelis</i>	+						+			Г, 3
<i>Ph. pygmaeus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Botaurus stellaris</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Ixobrychus minutus</i>	+				+					Г, М
<i>Nycticorax nycticorax</i>	+				+					Г, М
<i>Ardeola ralloides</i>	+				+					Г, М
<i>Bubulcus ibis</i>		+							+	ГН, 33
<i>Egretta alba</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>E. garzetta</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Ardea cinerea</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>A. purpurea</i>	+				+					Г, М
<i>Platalea leucorodia</i>	+				+					Г, М
<i>Plegadis falcinellus</i>	+				+					Г, М
<i>Ciconia ciconia</i>	+				+					Г, М
<i>C. nigra</i>					+					М
<i>Phoenicopiterus roseus</i>		+						+	+	ГН, ЗН, 33
<i>Branta leucopsis</i>									+	33
<i>B. bernicla</i>									+	33
<i>Rufibrenta ruficollis</i>				+	+		+			ЛН, М, 3
<i>Anser anser</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>A. albifrons</i>				+	+		+			ЛН, М, 3
<i>A. erythropus</i>						+		+		МН, ЗН
<i>A. fabalis</i>						+		+		М, ЗН
<i>Cygnus olor</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>C. cygnus</i>				+	+		+			ЛН, М, 3
<i>C. bewickii</i>					+		+			М, 3
<i>Tadorna ferruginea</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>T. tadorna</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Anas platyrhynchos</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>A. crecca</i>					+		+			М, 3
<i>A. strepera</i>	+					+		+		Г, МН, ЗН
<i>A. penelope</i>					+		+			М, 3

Продовження таблиці

Continuation of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>A. acuta</i>				+	+		+			ЛН, М, 3
<i>A. querquedula</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>A. clypeata</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Netta rufina</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Aythya ferina</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>A. nyroca</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>A. fuligula</i>				+	+		+			ЛН, М, 3
<i>A. marila</i>					+		+			М, 3
<i>Clangula hyemalis</i>						+		+	+	МН, 3Н, 33
<i>Bucephala clangula</i>		+			+		+			ГН, М, 3
<i>Somateria mollissima</i>		+				+		+		ГН, МН, 3Н
<i>Melanitta nigra</i>								+	+	3Н, 33
<i>M. fusca</i>								+	+	3Н, 33
<i>Oxyura leucocephala</i>						+		+		МН, 3Н
<i>Mergus albellus</i>						+		+		МН, 3Н
<i>M. serrator</i>	+					+		+		Г, МН, 3Н
<i>M. merganser</i>						+		+		МН, 3Н
<i>Pandion haliaetus</i>				+	+					ЛН, М
<i>Pernis apivorus</i>					+					М
<i>Milvus migrans</i>		+			+			+		ГН, М, 3Н
<i>Circus cyaneus</i>					+		+			М, 3
<i>C. macrourus</i>					+			?		М, 3Н?
<i>C. pygargus</i>	+				+					Г, М
<i>C. aeruginosus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Accipiter gentilis</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>A. nisus</i>					+		+			М, 3
<i>A. brevipes</i>									+	33
<i>Buteo lagopus</i>					+		+			М, 3
<i>B. rufinus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>B. buteo</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Circaetus gallicus</i>				+		+		+		ЛН, МН, 3Н
<i>Hieraaetus pennatus</i>						+			+	МН, 33
<i>Aquila rapax / nipalensis</i>									+	33
<i>A. clanga</i>						+			+	МН, 33
<i>A. pomarina</i>						+			+	МН, 33
<i>A. heliaca</i>		+		+		+		+		ГН, ЛН, МН, 3Н
<i>A. chrysaetos</i>						+		+		МН, 3Н
<i>Haliaeetus albicilla</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Neophron percnopterus</i>									+	33
<i>Aegypius monachus</i>									+	33
<i>Gyps fulvus</i>									+	33
<i>Falco rusticolus</i>									+	33
<i>F. cherrug</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>F. peregrinus</i>		+			+		+			ГН, М, 3
<i>F. biarmicus</i>									+	33
<i>F. subbuteo</i>	+				+					Г, М
<i>F. columbarius</i>					+		+			М, 3
<i>F. vespertinus</i>	+				+					Г, М
<i>F. naumanni</i>									+	33
<i>F. tinnunculus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Perdix perdix</i>	+						+			Г, 3
<i>Coturnix coturnix</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Phasianus colchicus</i>	+						+			Г, 3

Продовження таблиці

Continuation of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Grus leucogeranus</i>									+	33
<i>G. grus</i>			+		+			+		Л, М, 3Н
<i>Anthropoides virgo</i>	+		+		+					Г, Л, М
<i>Rallus aquaticus</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Porzana porzana</i>		+				+		+		ГН, МН, 3Н
<i>P. parva</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Crex crex</i>		?			+					ГН?, М
<i>Gallinula chloropus</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Porphyrio porphyrio</i>									+	33
<i>Fulica atra</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Otis tarda</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Tetrax tetrax</i>		+						+	+	ГН, 3Н, 33
<i>Burhinus oedicephalus</i>	+				+					Г, М
<i>Pluvialis squatarola</i>					+			+		М, 3Н
<i>P. apricaria</i>					+			+		М, 3Н
<i>P. fulva</i>									+	33
<i>Charadrius hiaticula</i>				+	+			+		ЛН, М, 3Н
<i>Ch. dubius</i>	+				+					Г, М
<i>Ch. leschenaultii</i>									+	33
<i>Ch. alexandrinus</i>	+				+			?		Г, М, 3Н?
<i>Eudromias morinellus</i>					+			?		М, 3Н?
<i>Chettusia gregaria</i>									+	33
<i>Vanellus vanellus</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Vanellus chettusia leucura</i>		+						+		ГН, 3Н
<i>Arenaria interpres</i>					+			?		М, 3Н?
<i>Himantopus himantopus</i>	+				+					Г, М
<i>Recurvirostra avosetta</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Haematopus ostralegus</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Tringa ochropus</i>				+	+			+		ЛН, М, 3Н
<i>T. glareola</i>					+					М
<i>T. nebularia</i>					+			?		М, 3Н?
<i>T. totanus</i>	+				+			?		Г, М, 3Н?
<i>T. erythropus</i>				+	+					ЛН, М
<i>T. stagnatilis</i>				+	+					ЛН, М
<i>Actitis hypoleucos</i>					+					М
<i>Xenus cinereus</i>					+					М
<i>Phalaropus fulicarius</i>									+	33
<i>Ph. lobatus</i>					+					М
<i>Philomachus pugnax</i>					+			+		М, 3Н
<i>Calidris minuta</i>					+					М
<i>C. temminckii</i>					+					М
<i>C. ferruginea</i>					+					М
<i>C. alpina</i>					+			+		М, 3Н
<i>C. maritima</i>								+	+	3Н, 33
<i>C. canutus</i>						+		+		МН, 3Н
<i>C. alba</i>					+			+		М, 3Н
<i>Limicola falcinellus</i>					+					М
<i>Lymnocryptes minimus</i>						+		+		МН, 3Н
<i>Gallinago gallinago</i>					+			+		М, 3Н
<i>G. media</i>						+				МН
<i>Scolopax rusticola</i>					+			+		М, 3Н
<i>Numenius tenuirostris</i>									+	33
<i>N. arquata</i>		+			+			+		ГН, М, 3Н

Продовження таблиці

Continuation of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>N. phaeopus</i>						+		+		МН, 3Н
<i>Limosa limosa</i>			+		+					Л, М
<i>L. lapponica</i>					+					М
<i>Glareola pratincola</i>	+				+					Г, М
<i>G. nordmanni</i>		+							+	ГН, 33
<i>Stercorarius skua</i>									+	33
<i>S. pomarinus</i>									+	33
<i>S. parasiticus</i>						+				МН
<i>Larus ichthyaetus</i>	+		+		+			+		Г, Л, М, 3Н
<i>L. melanocephalus</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>L. minutus</i>			+		+			+		Л, М, 3Н
<i>L. ridibundus</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>L. genei</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>L. fuscus</i>						+		+		МН, 3Н
<i>L. argentatus</i>					+		+			М, 3
<i>L. cachinnans</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>L. michahellis</i>		+							+	ГН, 33
<i>L. hyperboreus</i>									+	33
<i>L. canus</i>					+		+			М, 3
<i>Rissa tridactyla</i>						+		+	+	МН, 3Н, 33
<i>Chlidonias niger</i>	+				+					Г, М
<i>Ch. leucopterus</i>	+				+					Г, М
<i>Ch. hybrida</i>		+			+					ГН, М
<i>Gelochelidon nilotica</i>	+				+					Г, М
<i>Hydroprogne caspia</i>	+		+		+					Г, Л, М
<i>Thalasseus sandvicensis</i>	+				+					Г, М
<i>Sterna hirundo</i>	+				+					Г, М
<i>S. albifrons</i>	+				+					Г, М
<i>Syrhaptus paradoxus</i>									+	33
<i>Columba palumbus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>C. oenas</i>					+		+			М, 3
<i>C. livia</i>	+						+			Г, 3
<i>Streptopelia decaocto</i>	+						+			Г, 3
<i>S. turtur</i>	+				+					Г, М
<i>Cuculus canorus</i>	+				+					Г, М
<i>Clamator glandarius</i>									+	33
<i>Bubo bubo</i>									+	33
<i>Asio otus</i>	+						+			Г, 3
<i>A. flammeus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Otus scops</i>	+				+					Г, М
<i>Athene noctua</i>	+						+			Г, 3
<i>Strix aluco</i>		+				+		+		ГН, МН, 3Н
<i>Tyto alba</i>		+						+		ГН, 3
<i>Caprimulgus europaeus</i>	+				+					Г, М
<i>Apus apus</i>	+				+					Г, М
<i>A. melba</i>		+				+				ГН, МН
<i>Coracias garrulus</i>	+				+					Г, М
<i>Alcedo atthis</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Merops apiaster</i>	+				+					Г, М
<i>M. superciliosus</i>									+	33
<i>Upupa epops</i>	+				+					Г, М

Продовження таблиці

Continuation of the Table

[illegible]

Продовження таблиці

Continuation of the Table

[illegible]

Закінчення таблиці

End of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>P. ater</i>		?				+		+		ГН?, МН, ЗН
<i>P. caeruleus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>P. pleskei</i> (cyanus × caeruleus)									+	ЗЗ
<i>P. major</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Sitta europaea</i>									+	ЗЗ
<i>Certhia familiaris</i>		+				+		+		ГН, МН, ЗН
<i>Passer domesticus</i>	+						+			Г, 3
<i>P. hispaniolensis</i>		+							+	ГН, ЗЗ
<i>P. montanus</i>	+						+			Г, 3
<i>Fringilla coelebs</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>F. montifringilla</i>					+		+			М, 3
<i>Serinus serinus</i>									+	ЗЗ
<i>Chloris chloris</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Spinus spinus</i>					+		+			М, 3
<i>Carduelis carduelis</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Acanthis cannabina</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>A. flammea</i>								+		ЗН
<i>Carpodacus erythrinus</i>		+				+				ГН, МН
<i>Loxia curvirostra</i>									+	ЗЗ
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>								+		ЗН
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	+						+			Г, 3
<i>Emberiza calandra</i>	+						+			Г, 3
<i>E. citrinella</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>E. leucocephala</i>									+	ЗЗ
<i>E. schoeniclus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>E. rustica</i>									+	ЗЗ
<i>E. aureola</i>									+	ЗЗ
<i>E. hortulana</i>	+				+					Г, М
<i>E. melanocephala</i>	+				+					Г, М
<i>Calcarius lapponicus</i>								+		ЗН
<i>Plectrophenax nivalis</i>								+		ЗН
Достовірно	154	31	8	14	204	39	79	87	67	
Імовірно	2	5			1			7		
Разом	156	36	8	14	205	39	79	94	67	
Всього	192		22		244		173		67	

Примітка. Позначення статусів: Г – гніздиться, Л – літує, М – мігрує, 3 – зимує, ЗЗ – залітає, Н – нерегулярно, ? – імовірно.
Note. Status of species: Г – breeding, Л – summering, М – migrating, 3 – wintering, ЗЗ – vagrant, Н – irregular, ? – probably.

дають статус видів), інтенсивності орнітологічних досліджень (кількості фахівців, якості, тривалості та географії їх польових досліджень), наявності та рівня технічного оснащення орнітологів (транспорту, засобів спостереження та фіксації польових даних), а також від розвитку бьордвочингу (зростання кількості бьордерів, підвищення рівня їх знань та коректності оприлюднення інформації про знахідки птахів). Тож, із зростанням цих показників, можна очікувати подальші зміни переліку видів та статусу перебування птахів сухостепової зони України.

ЛІТЕРАТУРА

Андрюченко Ю.А. (1999): Интересные сведения о встречах птиц в Северо-Западном Приазовье, Присивашье и в Крыму в 1996–1997

годах. - Фауна, экология и охрана птиц Азово-Черноморского региона. Симферополь: Сонат. 4-6.

Андрюченко Ю.О. (2009): Дрохва. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 444.

Андрюченко Ю.А., Ардамацкая Т.Б., Белик В.П., Гавриленко В.С. (2003): О первой встрече султанки (*Porphyrio porphyrio*) на Сиваше. - Бранта. 6: 193-194.

Андрюченко Ю.А., Агемасов А.А., Баник М.В., Бескаравайный М.М., Вергелес Ю.И., Костин С.Ю., Кучеренко В.Н., Попенко В.М., Прокопенко С.П. (2013): Савка в Крыму. - Казарка. 16: 70-84.

Андрюченко Ю.А., Бронсков А.И., Бусел В.А., Гринюк П.И., Девятко Т.Н., Дядичева Е.А., Загородний И.В., Ильчук В.П., Козодавов С.В., Черничко Р.Н., Попенко В.М., Форманюк О.А. (2018): Предварительные результаты наблюдений за весенним пролетом птиц в районе Сивашской ВЭС в 2018 году. - Актуальные вопросы исследования и охраны птиц. К.: УТОП. 10-15.

Андрюченко Ю.А., Бронсков А.И., Бусел В.А., Гавриш Г.Г., Давыденко И.В., Дядичева Е.А., Козодавов С.В., Черничко Р.Н., Попенко В.М.,

- Яковлев М.В. (2019): Предварительные результаты наблюдений за осенним пролетом птиц в районе Сивашской ВЕС на Западном Сиваше в 2018 году. - Біорізноманіття степової зони України: вивчення, збереження, відтворення. 3 нагоди 10-річчя створення нац. прир. парку «Меотиди». Праці науково-технічної конфер. (с. Урзуф, 16–18 жовтня 2019 року). Слов'янськ: Друкарський двір. 101-108.
- Андрищенко Ю.А., Дядічева Е.А., Гринченко А.Б., Полуда А.М., Попенко В.М., Прокопенко С.П., Черничко І.І., Черничко Р.Н. (1993): О находках новых и редких птиц в Крыму. - Вестн. зоол. 4: 55.
- Андрищенко Ю.А., Костюшин В.А., Кучеренко В.Н., Попенко В.М. (2012): Итоги учетов дневных хищных птиц в сухостепной подзоне Украины зимой 2011–2012 годов. - Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия: состояние и перспективы. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27–30 сентября 2012 г. Кривой Рог. 446-459.
- Андрищенко Ю.А., Олейник Д.С., Стадниченко И.С. (2009): Сведения о редких и малоизученных видах птиц северной части Керченского полуострова. - Заповедники Крыма. Теория, практика и перспективы заповедного дела в Черноморском регионе. Мат-лы V Междунар. научно-практич. конф., Симферополь, 22–23 октября 2009 г. Симферополь. 250-255.
- Андрищенко Ю.А., Попенко В.М. (2013): О некоторых интересных орнитологических наблюдениях на юге Украины в 2012–2013 годах. - Птицы и окружающая среда. Одесса. 3-9.
- Андрищенко Ю.А., Попенко В.М. (2016): Новые данные о куликах на юге Украины в зимний период. - Вопросы экологии, миграции и охраны куликов Северной Евразии. Мат-лы 10-й юбилейной конф. Рабочей группы по куликам Северной Евразии, Иваново, 3–6 февраля 2016 г. Иваново: ИГУ. 7-17.
- Андрищенко Ю.О., Попенко В.М. (2017): Чорний лелека на півдні Лівобережної України. - Наук. зап. Держ. природознавчого музею НАН України. 33: 11-22.
- Андрищенко Ю.А., Попенко В.М., Черничко Р.Н., Андрищенко А.Ю. (2017): Современное состояние зимовок гусеобразных в Сивашском субрегионе. - Бранта. 20: 154-186.
- Ардамацкая Т.Б. (1996): Изменение статуса и численности редких птиц о. Джарылгач под влиянием антропогенной трансформации ландшафта. - Мат-ли конфер. 7–9 квітня 1995 р. Ніжін – К. 5-15.
- Ардамацкая Т.Б., Дядічева Е.А., Луговой О.А. (2003): Современное состояние миграционных группировок кроншнепов на острове Джарылгач. - Бранта. 6: 108-121.
- Бескаравайный М.М. (2012): Птицы Крымского полуострова. Симферополь: Бизнес-Информ. 1-338.
- Бескаравайный М.М., Андрищенко Ю.А., Костин С.Ю., Кучеренко В.Н., Попенко В.М., Тарина Н.А. (2015): Современное состояние ремеза в Крыму. - Бранта. 18: 16-23.
- Бескаравайный М.М., Костин С.Ю. (1997): Особенности зимовки птиц на Южном берегу Крыма. - Экосистемы дикой природы. 6: 5-7.
- Бескаравайный М.М., Костин С.Ю., Андрищенко Ю.А., Тарина Н.А. (1999): Розовый скворец в Крыму. - Беркут. 8 (1): 89-97.
- Бескаравайный М.М., Костин С.Ю., Кучеренко В.Н. (2010): Инвазия кедровки в Крым в 2008/2009 гг. - Беркут. 19 (1-2): 153-156.
- Браунер А.А. (1894): Заметки о птицах Херсонской губернии. - Зап. Новорос. об-ва естествоисп. 19 (1): 39-93.
- Браунер А.А. (1899): Заметки о птицах Крыма. - Зап. Новорос. об-ва естествоисп. 23 (1): 5-44.
- Бронсков О.І., Андрищенко Ю.О., Бусел В.А., Гринюк П.І., Дев'ятко Т.М., Дядічева О.А., Загородний І.В., Ільчук В.П., Козодавов С.В., Черничко Р.М., Попенко В.М., Форманюк О.О. (2018): Зустрічі рідкісних видів птахів на півночі Західного Сивашу навесні 2018 р. - Актуальные вопросы исследования и охраны птиц. К.: УТОП. 22-28.
- Бронсков О.І., Андрищенко Ю.А., Бусел В.А., Гаврись Г.Г., Давиденко І.В., Дядічева Е.А., Козодавов С.В., Черничко Р.Н., Попенко В.М., Яковлев М.В. (2019): Зустрічі рідкісних видів птахів на північному узбережжі Західного Сивашу восени 2018 р. - Сучасні дослідження птахів та їх охорона. Одеса. 17-24.
- Бурковский А.В., Кодруль Ю.Н. (2019): Первая встреча овсянки-ремеза (*Emberiza rustica*) в Николаевской области. - Беркут. 28 (1-2): 17.
- Бусел В.А. (2019): Гніздові птахи заплави Нижнього Дніпра, їх видовий склад, динаміка чисельності та охорона. - Дис. ... канд. біол. наук. К. 1-265.
- Ветров В.В., Ремизов А.Ю., Шкрабалюк А.П. (2008): О гнездовании сипухи (*Tyto alba* (Scop.)) в Крыму. - Новітні дослідження соколоподібних та сов. Мат-ли III Міжнар. наук. конфер. «Хижі птахи України», м. Кривий Ріг, 24–25 жовтня 2008 р. Кривий Ріг. 55-57.
- Винокурова С.В., Черничко І.І., Костюшин В.А., Дядічева О.А. (2018): Відомості про чисельність та розповсюдження рідкісних видів птахів у водно-болотному угідді Мілководна частина Утлюцького лиману в 2015–2017 рр. - Мат-ли до 4-го вид. Червоної книги України. Тваринний світ. К.: ІЗ НАНУ. 101-113.
- Винтер С.В., Кошелев А.И., Митяй И.С., Попенко В.М. (1996): Уникальный случай гнездования рябинника (*Turdus pilaris*) в Мелитополе в 1988 г. - Праці Укр. орнітол. т-ва. 1: 216-217.
- Воинственный М.А. (1960): Птицы степной полосы Европейской части СССР. К.: АН УССР. 1-289.
- Гавриленко В.С., Листопадский М.А., Мезинов А.С. (2012): Особенности фенологии, динамики численности и характер пребывания журавлей в биосферном заповеднике «Аскания-Нова». - Бранта. 15: 46-56.
- Гаврилук М.Н., Домашевский С.В. (2012): История формирования и современное состояние зимовок обыкновенного канюка в Украине. - Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия: состояние и перспективы. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии (г. Кривой Рог, 27–30 сентября 2012 г.). Кривой Рог. 22-35.
- Гаврись Г.Г. (2009): Кулик-сорока. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 451.
- Гармаш Б.А. (1998): Гнездование белохвостой пегалицы (*Vanellocheettusia leucura*) в Крыму. - Вестн. зоол. 32 (4): 120.
- Гащак С.П. (2002): Про гніздування червоноголового сорокопуда на півдні Криму. - Беркут. 11 (2): 200.
- Географічна енциклопедія України / Відпов. ред. О.М. Маринич. К.: «Укр. Рад. Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. 2: 1-480.
- Герчик И.П. (2000): Гнездящиеся птицы Тузовской косы. - Бранта. 3: 7-12.
- Герзон И.В., Волш М. (2001): К орнитофауне низовий Днепра. - Бранта. 4: 125-126.
- Гринченко А.Б., Кинда В.В., Пилюга В.И., Прокопенко С.П. (2000): Современный статус курганника в Украине. - Бранта. 3: 13-26.
- Гринченко А.Б., Попенко В.М., Аарвак Т., Норденсван Г., Пиннонен Ю. (2003): Учеты зимующих гусей в Присивашье и степных районах Крыма. - Казарка. 9: 313-316.
- Гринченко А.Б., Щеголев И.В., Настаченко А.С. (2017): О гнездовании египетской цапли (*Bubulcus ibis*) на Крымском полуострове. - Ави-фауна України. 8: 48-51.
- Грищенко В.М. (2013): Зустрічі плоскодзьобого плавунця (*Phalaropus fulicarius*) на території України. - Беркут. 22 (2): 107-112.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2011): Распространение белого аиста в Крыму и некоторые аспекты расселения вида. - Беркут. 20 (1-2): 52-64.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. (2012): Нові дані про рідкісних та маловивчених видах птахів степової зони України. - Беркут. 21 (1-2): 1-8.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2013): О границе ареала белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Херсонской и Запорожской областях. - Беркут. 22 (1): 29-43.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. (2014): Авіфауністичні спостереження на півдні України у 2013 р. - Авіфауна України. 5: 9-12.
- Домашевский С.В. (2002): К пролету хищных птиц в предгорном и горном Крыму осенью 2002 года. - Бранта. 5: 139-142.
- Домашевский С.В. (2014): Средиземноморский сокол (*Falco biarmicus*) – новый вид в фауне Украины. - Беркут. 23 (2): 105.
- Домашевский С.В. (2017): Современное состояние популяции большого подорлика (*Aquila clanga*) в Украине. - Беркут. 26 (1): 49-59.
- Дядічева Е.А. (2006): К вопросу о статусе тонкокловой камышевки (*Luscinola melanopogon*) в Украине. - Бранта. 9: 13-18.
- Дядічева Е.А. (2015): Список птиц Молочного лимана. - Бюл. РОМ. Спец. выпуск. Ретроспектива результатов орнитологического мониторинга в водно-болотных угодьях: Молочный лиман. 9: 57-61.
- Дядічева О.А. (2016): Інвентаризація орнітофауни. - Літописи природи Приазовського національного природного парку (2015 рік). 5: 1-632.
- Дядічева Е.А., Максалон Л. (2012): Результаты мониторинга весенней миграции птиц древесно-кустарникового комплекса на полуострове Тарханкут (Западный Крым) в 2008–2009 и 2011 гг. - Бранта. 15: 57-81.
- Дядічева Е.А., Максалон Л., Возняк Б., Бусел В.А. (2007): Встречи малочисленных и редких для Крыма видов птиц на полуострове Тарханкут во время осенней миграции 2007 г. - Бранта. 10: 146-151.
- Дядічева Е.А., Надточий Г.С. (2019): Гнездовой орнитокомплекс Алтагирского общезоологического заказника. - Біорізноманіття степової зони України: вивчення, збереження, відтворення (з нагоди 10-річчя створення національного природного парку «Меотиди»). Праці наук.-технічної конфер. (с. Урзуф, 16–18 жовтня 2019 р.). 126-131.
- Дядічева Е.А., Черничко І.І., Черничко Р.Н. (2013): Современное состояние и динамика сообществ мигрирующих куликов Молочного лимана. - Запов. справа в Україні. 19 (1): 46-49.

- Дядичева Е.А., Черничко И.И., Черничко Р.Н. (2017): Современное состояние птиц Красной книги Украины в Приазовском национальном природном парке. - Заповідна справа у Степовій зоні України (до 90-річчя від створення Надморських заповідників). Праці Всеукр. науково-практ. конф. (с. Урзуф, 14–15 березня 2017 року). 241–250.
- Загороднюк І.В. (2013): Зелена бджолоїдка (*Merops persicus*) в Україні. - Беркут. 22 (1): 61–64.
- Кинда В.В. (2002): Зимние встречи лапландского кречета на юге Украины. - Бранта. 5: 143–144.
- Кинда В.В. (2009): Сорокопуд червоноголовий. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 476.
- Кинда В.В., Бескаравайний М.М., Дядичева Е.А., Костин С.Ю., Попенко В.М. (2003): Ревизия редких, малоизученных и залетных видов воробьинообразных (Passeriformes) птиц в Крыму. - Бранта. 6: 25–58.
- Кинда В.В., Бескаравайний М.М., Дядичева Е.А., Черничко И.И., Черничко Р.Н., Форманюк О.А. (2006): Пространственное размещение и численность куликов в зимний период в Азово-Черноморском регионе. - Бранта. 9: 150–183.
- Кинда В.В., Гринченко А.Б. (2002а): Черноголовая овсянка в Крыму: современный ареал, численность, черты биологии. - Бранта. 5: 7–13.
- Кинда В.В., Гринченко А.Б. (2002б): Новые данные о гнездовании большого крошкестова в Крыму. - Изуч. куликов Восточной Европы и Северной Азии на рубеже столетий. Мат-лы IV и V совещ. по вопросам изучения и охраны куликов. М.: Россельхозакадемия. 94–95.
- Кістяківський О.Б. (1957): Фауна України. Птахи. 4: 1–432.
- Козлова Е.В. (1951): Журавлиные. - Птицы СССР. М. – Л. 256–263.
- Корзюков А., Кивганов Д. (2004): Новый вид орнитофауны Украины – маскированный сорокопуд. - Птах. 3: 13.
- Костин С.Ю. (2000): Авифаунистические находки в Крыму. - Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетий. Мат-лы юбил. научн. конф., посвящ. 20-летию Азово-Черноморской орнитол. группы, Одесса, 10–14 февраля 2000 г. Одесса: АстроПринт. 43–44.
- Костин С.Ю. (2006): Общие аспекты состояния фауны птиц Крыма. Сообщ. 1. Опыт ревизии авифаунистических списков. - Бранта. 9: 19–48.
- Костин С.Ю. (2008): Ретроспективный анализ статуса представителей отряда соколообразных (Falconiformes) в Крыму. - Новітні дослідження соколоподібних та сов. Мат-ли III міжнар. наук. конф. «Хижі птахи України» (Кривий Ріг, 24–25 жовтня 2008 р.). Кривий Ріг. 168–182.
- Костин С.Ю. (2010): Общие аспекты состояния фауны птиц Крыма. Сообщ. 2. Ретроспективный анализ состава авифауны и характера пребывания птиц Равнинного Крыма. - Бранта. 13: 89–115.
- Костин С.Ю., Тарина Н.А. (2002): Редкие птицы заповедника «Лебяжий острова» и прилегающих территорий. - Бранта. 5: 113–128.
- Костин Ю.В. (1983): Птицы Крыма. М.: Наука. 1–241.
- Котенко Т.И., Ардамацкая Т.Б., Дубына Д.В. и др. (2000): Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения. - Вестн. зоол. Спец. вып. 1–240.
- Кошелев А.И., Кошелев В.А., Николенко А.Н. (2010): Заповедное Приазовье. Мелитополь. 1–156.
- Кошелев А.И., Кошелев В.А., Пересадько Л.В., Писанец А.М., Денисова Е.М. (2009): Инвазионные и новые виды птиц в орнитокомплексах Северного Приазовья. - Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах. Мат-ли V Міжнар. наук. конф. Зоocenosis, 2009. Дніпропетровськ: Ліра. 297–299.
- Кошелев А.И., Пересадько Л.В. (1996): Новые данные о редких залетных птицах Северного Приазовья. - Мат-ли конф. 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. К. 56–57.
- Кошелев А.И., Пересадько Л.В., Кошелев В.А., Матрухан Т.И. (2011): Современный статус и численность редких видов птиц в орнитокомплексах устьевой зоны р. Ташенак (юг Запорожской области). - Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах. Мат-ли VI Міжнар. наук. конф. Zoocenosis, 2011. Дніпропетровськ: ДНУ. 276–280.
- Кошелев А.И., Пересадько Л.В., Писанец А.М., Копылова Т.В. (2004): Зооразнообразие Северного Приазовья и тенденции его изменения. - Вісн. Запорізького держ. ун-ту. Біол. науки. 1: 111–117.
- Кривульченко А.І. (2005): Сухі степи Причорномор'я та Приазов'я: ландшафти, галогенія ґрунто-підґрунтя. К.: Гідромакс. 1–349.
- Кучеренко В.Н. (2005): О встрече белошейной казарки *Branta leucopsis* (Bechstein, 1803) в Крыму. - Бранта. 8: 194–195.
- Кучеренко В.Н. (2007): Современное состояние авифауны территорий, важных для сохранения биоразнообразия в западном Крыму. - Заповедники Крыма – 2007. Мат-лы IV межд. научно-практич. конф. (Симферополь, 2 ноября 2007 г.). Зоология. 2. Симферополь. 103–108.
- Кучеренко В.Н. (2012): Птицы Западного Крыма. - Дис. ... канд. биол. наук. К. 1–233.
- Кучеренко В.Н., Жеребцова Т.А. (2013): Регистрация лазоревки Плеске (*Parus pleskei*) в Крыму. - Беркут. 22 (2): 172–173.
- Кучеренко В.М., Прокопенко С.П., Жеребцова Т.А., Жеребцов Д.Ю. (2017): Нові дані по рідкісних птахів Криму. - Беркут. 26 (1): 1–4.
- Кучеренко В.М., Прокопенко С.П., Жеребцова Т.А., Жеребцов Д.Ю. (2018): Сучасний статус єгипетської чаплі (*Bubulcus ibis*) на Кримському півострові. - Беркут. 27 (1): 68–75.
- Лавренко Е.М., Карамышева З.В., Никулина Р.И. (1991): Степи Евразии. Л.: Наука. 1–144.
- Ландшафти. Карта. Вінниця: Держ. картографічна фабрика, 1997.
- Лысенко В.И. (1991): Фауна Украины. Т. 5. Птицы. Вып. 3. Гусеобразные. К.: Наукова думка. 1–208.
- Лысенко В.И., Сиохин В.Д. (1991): Современное состояние численности и распределение редких видов птиц северного Приазовья. - Редкие птицы Причерноморья. К. – Одесса: Лыбидь. 69–90.
- Малишева Л.Л. (2000): Геохимия ландшафтов. К.: Либідь. 1–471.
- Маринич О.М. (2000): Наукові засади дослідження ландшафтного різноманіття України. - Проблеми ландшафтного різноманіття України. К.: Інститут географії НАН України. 104–107.
- Маринич А.М., Пашенко В.М., Шищенко П.Г. (1985): Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. К.: Наукова думка. 1–224.
- Миллбог Ю.В. (2012): Соколоподібні (Falconiformes) степової зони України: видовий склад, територіальний розподіл, динаміка чисельності та охорона. - Дис. ... канд. біол. наук. Кривий Ріг. 1–350.
- Мильков Ф.М. (1956): Лесостепь и степь Русской равнины. М.: АН СССР. 1–296.
- Москаленко Ю.О. (2015): Фауна та населення птахів Нижньодніпровських піщаних масивів. - Дис. ... канд. біол. наук. К. 1–277.
- Настаченко А.С., Гринюк П.М., Мухин Ю.В. (2018): О встрече плосконогого плавунчика (*Phalaropus fulicarius*) на Сиваше. - Беркут. 27 (1): 71–72.
- Панченко П.С., Форманюк О.А., Кивганов Д.А., Гайдаш А.М. (2012): Тускляк зарничка (*Phylloscopus humei* Brooks) – новый таксон фауны Украины. - Бранта. 15: 166–169.
- Пашенко В.М. (1999): Зонально-регіональний огляд природних ландшафтів рівнинної території України. - Розбудова екомережі України. К.: Мінекобезпеки України. 26–36.
- Перельман А.И. (1975): Геохимия ландшафта. М.: Высш. школа. 1–341.
- Петрович З.О. (1999): Гага звичайна в районі РЛП Кінбурнська коса. - Бранта. 2: 198–199.
- Петрович З.О. (2003): Район о. Березань та гирло Дніпро-Бузького лиману як місце зимівлі птахів. - Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана. Мат-лы конф. Николаев: НГУ. 51.
- Петрович З.О. (2013): Знахідка чорногрудого горобця (*Passer hispaniolensis*) у Криму. - Беркут. 22 (2): 150, 173.
- Петрович З.О., Гринченко О.Б., Щеголев І.В. (2015): Гніздування чорногрудого горобця (*Passer hispaniolensis*) на Кримському півострові. - Птахи Азово-Чорноморського регіону. Мат-ли 34 наради Азово-Чорноморської робочої групи. Одеса. 64–67.
- Петрович З.О., Настаченко О.С. (2017): Фламінго (*Phoenicopterus roseus*) – новий гніздовий вид фауни України. - Беркут. 26 (1): 5–7.
- Петрович З.О., Полуда А.М., Щеголев І.В., Артамонов В.А., Редінов К.А., Вобленко А.С. (2005): Результаты учетов птиц в низовьях Березанского лимана, на озере Тузловском (Солонец), на Бугском и Днепровском лиманах, в плавнях р. Южный Буг, в дельте р. Днепр и на Кинбурнской косе. - Биолетень РОМ. Август 2004 г. Азовско-Черноморское побережье Украины. 2: 20, 28.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2006): Зустрічі куликів в зимовий період на Кінбурнському півострові. - Бранта. 9: 191–194.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2009): Статус морянки, синьги та турпана в Північному Причорномор'ї. - Бранта. 12: 161–167.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2011): Морський побережник (*Calidris maritima*) в Україні. - Бранта. 14: 151–153.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2017): Знахідки чорногрудого горобця (*Passer hispaniolensis*) на гніздуванні в Херсонській та Миколаївській областях. - Беркут. 26 (1): 62–64.
- Пилига В.И. (2002): Зимовка синьги у берегах Крыма. - Бранта. 5: 157–158.
- Пирогов Н.Г. (1994): Материалы по редким и малочисленным видам птиц Черноморского заповедника. - Беркут. 3 (1): 50–51.
- Пирогов Н.Г. (1995): Новые данные о встречах и гнездовании птиц в Херсонской области. - Беркут. 4 (1–2): 91–92.
- Пирогов Н.Г. (1996): К изучению пролета птиц в районе Черноморского заповедника. - Запов. справа в Україні. 2: 42–48.
- Подгородецкий П.Д. (1988): Крым. Природа. Симферополь: Таврия. 1–192.
- Полуда А.М. (2017а): Миграційний статус синьги роду *Parus* (Passeriformes, Paridae) фауни України. - Вестн. зоол. Отд. вып. 35: 63–67.

- Полуда А.М. (2017): О миграционном статусе некоторых воробьинообразных птиц (Passeriformes) фауны Украины. - Бранта. 20: 131-153.
- Полуда А.М., Дядичева Е.А., Кивганов Д.А., Корзюков А.И., Омелчук И.Ю. (2004): Регистрация пеночки-зарнички (*Phylloscopus inornatus*) в Украине. - Вестн. зоол. 38 (2): 78.
- Попенко В.М. (1979): Жаворонки в степных ландшафтах Левобережной Украины. - Дис. ... канд. биол. наук. К. 1-152.
- Попенко В.М. (2011): Новые находки гнездящихся птиц в Северо-Западном Приазовье. - Бранта. 14: 157-161.
- Попенко В.М., Андрищенко Ю.А. (2017): Гнездование розового фламинго (*Phoenicopterus roseus*) в Украине. - Бранта. 20: 220-223.
- Попенко В.М., Дядичева Е.А. (2017): Находки испанского воробья (*Passer hispaniolensis*) в Винницкой и Херсонской областях. - Беркут. 26 (1): 10.
- Попенко В.М., Кинда В.В. (2001): Красноголовый сорокопут на юге Украины. - Бранта. 4: 128-133.
- Попенко В.М., Форманюк О.А., Баухингер У., Трост Л. (2006): Новые сведения о редких видах (подвидах) птиц на полуострове Тарханкут (АР Крым). - Бранта. 9: 194-196.
- Попенко В.М., Цвельх А.Н. (2013): Появление москочки (*Parus ater*) в фауне изолированного искусственного лесного массива на Керченском полуострове. - Беркут. 22 (1): 78.
- Прокопенко С.П. (2014): Об осенних встречах европейского тювика (*Accipiter brevipes*) в Крыму с замечками о полевом определении вида. - Беркут. 23 (1): 61-62.
- Прокопенко С.П., Бескаравайный М.М. (2013): Первый случай зимовки змеяда (*Circaetus gallicus*) в Украине. - Беркут. 22 (1): 77-78.
- Прокопенко С.П., Бескаравайный М.М., Кучеренко В.Н. (2012): О гнездовании рыжепопелистой ласточки (*Hirunda daurica*) в Крыму. - Бранта. 15: 162-165.
- Прокопенко С.П., Дядичева Е.А., Гринченко А.Б., Полуда А.М., Черничко И.И., Черничко Р.Н. (1991): Первая регистрация толстоклювой пеночки (*Phylloscopus schwarzi*) на территории Украины. - Вестн. зоол. 1: 8.
- Прокопенко С.П., Кучеренко В.М., Жеребцова Т.А., Жеребцов Д.Ю. (2016): Зимові зустрічі степового луня (*Circus macrourus*) на Кримському півострові (Україна). - Беркут. 25 (1): 73-74.
- Пузанов И.И., Назаренко Л.Ф. (1961): Гага на Черном море. - Природа. 12: 84.
- Рединов К.А. (2010): Экология курганника в Николаевской области. - Беркут. 19 (1-2): 116-132.
- Рединов К.О. (2011): Чорний шуліка в Миколаївській області. - Беркут. 20 (1-2): 73-80.
- Рединов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А., Петрович З.О. (2014): Большой поморник (*Stercorarius skua*) в Украине. - Беркут. 23 (1): 19-23.
- Рединов К.О., Петрович З.О. (2005): Спостереження іспанської кам'янки в Миколаївській області. - Беркут. 14 (2): 188.
- Рединов К.О., Петрович З.О. (2011): Нове спостереження вісянки-ремеза (*Emberiza rustica*) в Україні. - Бранта. 14: 162-163.
- Рединов К.А., Петрович З.О. (2016): Встречи куликов в зимний период на Кинбурнском полуострове и прилегающей территории Николаевской области. - Вопросы экологии, миграции и охраны куликов Сев. Евразии. Мат-лы 10-й юбилейной конфер. Раб. группы по куликам Сев. Евразии (Ивано-Франковск, 3-6 февраля 2016 г.). Иваново: ИГУ. 314-317.
- Рединов К.А., Форманюк О.А., Панченко П.С. (2006): Встречи летящих аистов и журавлей на юго-западе Украины. - Бранта. 9: 85-96.
- Ретроспектива результатов орнитологического мониторинга в водно-болотных угодьях: Молочный лиман (2015). - Бюл. РОМ. Спец. вып. 9: 1-68.
- Ретроспектива результатов мониторинга в водно-болотных угодьях: Утлюкский лиман (2018). - Бюл. РОМ. 12: 1-40.
- Роман Е.Г. (1996): Гоголь обыкновенный в Нижнем Приднепровье. - Экосистемы дикой природы. 5: 30-31.
- Сиюхин В.Д. (1982): Распределение и численность журавлей на северном побережье Азовского моря и Сиваше. - Журавли в СССР. Л. 141-143.
- Смогоржевский Л.А. (1994): О весеннем пролете красноглазого сорокопута в Украине. - Беркут. 3 (2): 127.
- Степанян Л.С. (1990): Конспект орнитологической фауны СССР. М.: Наука. 1-727.
- Степанян Л.С. (2003): Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области). М.: ИКЦ Академкнига. 1-808.
- Стригунов В.И., Милобог Ю.В., Ветров В.В. (2003): К вопросу о распространении и численности курганника (*Buteo rufinus*) в Украине. - Бранта. 6: 59-66.
- Україна. Навчальний атлас. К.: ГУГКК, 1998. 1-96.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. (2000): Анотовый список українських наукових назв птахів фауни України. Київ-Львів. 1-44.
- Фирсова Л.В. (2013): Географическая изменчивость, система и эволюция серебристых чаек и хохотуний комплекса *Larus argentatus* Pontoppidan, 1753 – *Larus cachinnans* Pallas, 1811, обитающих в России. - Рус. орн. журн. 22 (867): 941-979.
- Форманюк О.А., Кивганов Д.А., Гайдаш А.М. (2012): Первая регистрация бурой пеночки (*Phylloscopus fuscatus*) в Украине. - Беркут. 21 (1-2): 205-206.
- Хусточка В.А. (2009): Встреча садж в Херсонской области. - Беркут. 18 (1-2): 48.
- Цвельх А.Н. (2011): Первая встреча кавказского черноглазого чекана, *Saxicola torquata variegata*, на Крымском полуострове. - Вестн. зоол. 45 (4): 330.
- Цвельх А.Н. (2017): Орнитофауна изолированных искусственных древесных насаждений в степной зоне Крымского полуострова и ее исторические изменения. - Бранта. 20: 22-38.
- Цвельх А.Н. (2018): Падение численности желтоногой чайки *Larus michahellis* J.Ff. Naumann на Крымском полуострове на рубеже XX–XXI веков. - Бранта. 21: 73-81.
- Цвельх О.М. (2019): Про необхідність включення кам'янки іспанської (*Oenanthe hispanica*) до Червоної книги України. - Мат-ли до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 389-390.
- Цвельх А.Н., Аппак Б.А., Бескаравайный М.М., Костин С.Ю., Осипова М.А. (2018): Грифовые птицы фауны Украины. К.: Фитосоциоген. 1-188.
- Цвельх А.Н., Астахов А.И., Панюшкин В.Е. (1997): Встречи редких видов овсянок в Крыму. - Рус. орн. журн. 6 (16): 20-22.
- Цвельх А.Н., Панюшкин В.Е. (2002): Зимовки черного коршуна (*Milvus migrans*) в Украине. - Вестн. зоол. 36 (5): 81-83.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-624.
- Черничко И.И. (2015): Значение Азово-Черноморского побережья Украины в поддержании структуры внутриматериковых пролетных путей куликов в Восточной Европе. - Вестн. зоол. Отд. вып. 1 (33): 1-120.
- Черничко И.И., Дядичева Е.А., Попенко В.М., Черничко Р.Н. (2017): Птицы водно-болотного угодья Мелководная часть Утлюкского лимана (Северо-Западное Приазовье). - Бранта. 20: 39-68.
- Черничко И.И., Попенко В.М., Дядичева Е.А., Черничко Р.Н., Андрищенко Ю.А., Кинда В.В., Горлов П.И., Кошелев А.И., Винокурова С.В. (2015): Сезонные миграции, кочевки и линька. Ретроспектива результатов орнитологического мониторинга в водно-болотных угодьях: Молочный лиман. - Бюл. РОМ. Спец. вып. 9: 17-42.
- Черничко Р.М. (2000): Берегова ластівка на півдні України: територіальні зв'язки, демографія, колоніальність. - Автореф. дис. ... канд. біол. наук. К. 1-20.
- Численность и размещение гнездящихся околотовных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского региона Украины. Мелитополь – К.: Бранта, 2000. 1-476.
- Юдин К.А. (1965): Филогения и классификация ржанкообразных. - Фауна СССР. Птицы. Т. 2, вып. 1, ч. 1. М. – Л. 1-261.
- Яковлев М.В., Корзюков А.И., Радков Д.В. (2012): Трясогузка желтоглазая (*Motacilla lutea* Gm.) – новый вид для орнитофауны Украины. - Бранта. 15: 170-173.
- Andryushchenko Yu. (2007): The Great Bustard in southern Ukraine. - Great Bustards in Russia and Ukraine. Bustards studies. 6: 111-129.
- Andryushchenko Yu.O., Gavrilenko V.S., Kostishyn V.A., Kucherenko V.N., Mezinov A.S., Petrovich Z.O., Redinov K.A., Rusev I.T., Yakovlev M.V. (2019): Current status of Anserinae wintering in Azov-Black Sea region of Ukraine. - Vestn. Zool. 53 (4): 287-312.
- Diadicheva E.A., Zhmud M.E. (2013): Changes in species composition, phenology and distribution of wintering waders in the Azov-Black Sea Region, Ukraine during the last 50 years. - Бранта. 16: 7-25.
- Lowe P.R. (1931): On the relation of the Gruimorphae to the Charadriimorphae. - Ibis. 73 (3): 491-534.
- Mirande C.M., Ilyashenko E.I., Archibald G.W., Germogenov N., Harris J.T., Heredia B., Lanovenko E., Kashentseva T., Schneider T., Shilina A., Sorokin A., Vladimirtseva M. (2019): Siberian Crane (*Leucogeranus leucogeranus*). - Crane Conservation Strategy. Baraboo: ICF. 209-222.
- Pusanow I. (1933): Versuch einer Revision der Taurischen Ornith. - Bull. Soc. Natur. Moscou. 42 (1): 3-40.
- Wink M., Sauer-Gürth H., Gwinner E. (2002): Evolutionary relationships of stonechats and related species inferred from mitochondrial-DNA sequences and genomic fingerprinting. - Brit. Birds. 95 (7): 349-355.

ОРНИТОФАУНА ЗАКАЗНИКА «ВЛАДИМИРОВСКАЯ ДАЧА» И ЕГО ОКРЕСТНОСТЕЙ (НИКОЛАЕВСКАЯ ОБЛАСТЬ) В ГНЕЗДОВОЙ ПЕРИОД

К.А. Рединов^{1, 2}, П.С. Панченко³, О.А. Форманюк⁴

¹ Региональный ландшафтный парк «Кинбурнская коса»; ул. Старофортчаная, 16, г. Очаков, 57508, Николаевская обл., Украина
Regional Landscape Park «Kinburnska Spit»; Starofortchana str., 16, Ochakiv, 57508, Mykolayiv region, Ukraine

² Национальный природный парк «Белобережье Святослава»; ул. Лотманская, 18, г. Очаков, 57508, Николаевская обл., Украина
National Park «Biloberezhzhya Svyatoslava»; Lotsmanska str., 18, Ochakiv, 57508, Mykolayiv region, Ukraine

³ Азово-Черноморская орнитологическая рабочая группа; пр. Добровольского, 114/1, кв. 18, г. Одесса, 65111, Украина
Azov-Black Sea Ornithological Working Group; pr. Dobrovol'skogo, 114/1, No. 18, Odesa, 65111, Ukraine

⁴ Азово-Черноморская орнитологическая рабочая группа; ул. Химиков, 12, кв. 167, г. Южный, 65481, Одесская обл., Украина
Azov-Black Sea Ornithological Working Group; Khimikov str., 12, No. 167, Yuzhny, 65481, Odesa region, Ukraine

✉ К.А. Рединов (K.A. Redinov), e-mail: brufinus@gmail.com Konstantin Redinov <https://orcid.org/0000-0003-4903-3586>;

 Pavel Panchenko <https://orcid.org/0000-0003-3602-0831>; Oleg Formanyuk <https://orcid.org/0000-0001-8408-0981>

Ornithofauna of the Volodymyrivska Dacha Reservation and its surroundings (Mykolayiv region) in breeding period. - K.A. Redinov, P.S. Panchenko, O.A. Formanyuk. - *Berkut*. 29 (1-2). 2020. - The reservation (1298 ha) is located in the north-eastern part of Mykolayiv region (47.52 N, 33.08 E). It includes the forest plantation, overgrowing glades and fields. The plantation was created in woodless area among the steppe in 1873. From the west and east adjoin to it old forest belts. The adjacent area has fields, forest belts, villages, pastures and some lowlands. The first ornithofaunistic survey of this territory was conducted in 1936–1938 and repeated in 1949–1950 and 1967. We studied birds here in 2002, 2010, 2018 and 2020. On the base of own and literature data we listed birds found during the breeding period. The detailed information is given for all the species. In total, 98 species were listed as nesting for the study area in 1936–2020. For 87 from them breeding is confirmed or probable. In 1936–1938 51 species bred here, in 1936–1967 – 64, in 2018–2020 – 78. The indications of nesting of 13 species in 1936–1967 are erroneous. After 1938 at least 28 new species of breeding birds appeared here and as little as 7 species stopped breeding. The birds found in the study area belonged to 4 ecological groups: dendrophiles (52 species), campophiles (14), sclerophiles (14) and limnophiles (7). Three species listed in the Red Book of Ukraine. At present and as before the large man-made forest massifs in the steppe zone are of great importance for the forming of ornithofauna. [Russian].

Key words: South Ukraine, distribution, expansion, rare species, antropogenic transformation, intrazonal biotope.

Орнітофауна заказника «Володимирівська дача» та його околиць (Миколаївська область) у гніздовий період. - К.О. Редінов, П.С. Панченко, О.О. Форманюк. - *Беркут*. 29 (1-2). 2020. - Заказник (площа 1298 га) розташований у Казанківському районі на вододілі рік Інгулець і Висунь (47,52 N, 33,08 E). До його складу входить Володимирівський лісовий масив, вирубки, що заростають, і поля. Ліс закладений у 1873 р. у безлісній місцевості серед степу. Перше орнітофауністичне обстеження цієї території проведено в 1936–1938 рр., потім повторювалось у 1949–1950 і 1967 рр. Нами дослідження проводилися у 2002, 2010, 2018 і 2020 рр. За власними й літературними даними складені фауністичні списки птахів, відмічених у репродуктивний період. Всього виявлено 98 видів. У 1936–1938 тут гніздився 51 вид, у 1936–1967 рр. – 64, а у 2018–2020 рр. – 78. Після 1938 р. на гніздуванні з'явилося не менше 28 нових видів, перестали гніздитися як мінімум 7 видів. Орнітофауна району досліджень у гніздовий період представлена 4 екологічними групами: дендрофіли (52 види), кампофіли і склерофіли (по 14), лімнофіли (7). 3 види занесені до Червоної книги України.

Ключові слова: Південна Україна, поширення, розселення, рідкісний вид, антропогенна трансформація, інтразональний біотоп.

Заказник (площадь 1298 га) расположен в Казанковском районе на водоразделе рек Ингулец и Висунь (47,52 N, 33,08 E). Он включает Владимировский лесной массив, зарастающие вырубки и поля. Лес заложен в 1873 г. в безлесной местности в степи. Первое орнитофаунистическое обследование этой территории проведено в 1936–1938 гг., затем повторялось в 1949–1950 и 1967 гг. Нами исследования проводились в 2002, 2010, 2018 и 2020 гг. По нашим и литературным данным составлены фаунистические списки птиц, отмеченных в репродуктивный период. Детальная информация приводится в повидовых очерках. Всего для исследованного района в период 1936–2020 гг. приведено 98 гнездящихся видов. Для 87 из них гнездование доказано, не вызывает сомнения или вероятно. В 1936–1938 гг. здесь гнезвился 51 вид, в 1936–1967 гг. – 64, а в 2018–2020 гг. – 78. Указания на гнездование 13 видов в 1936–1967 гг. ошибочны. После 1938 г. появилось не менее 28 новых видов гнездящихся птиц и прекратили гнездиться как минимум 7 видов. Орнитофауна района исследований в гнездовой период представлена 4 экологическими группами. Здесь выявлены: 52 представителя дендрофильного, по 14 – кампофильного и склерофильного, 7 – лимнофильного комплексов. 3 вида включены в Красную книгу Украины. В настоящее время, как и ранее, крупные искусственные лесные массивы в степной зоне, представляющие собой интразональные биотопы, все еще оказывают значительное влияние на формирование орнитофауны.

Ключевые слова: Южная Украина, распространение, расселение, редкий вид, антропогенная трансформация, интразональный биотоп.

С 1930-х гг., когда началось облесение степной зоны Украины, и до 1970-х гг. орнитофауна искусственных островных лесов и пути ее формирования находились под пристальным вниманием орнитологов (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940; Тарашук, 1951, 1953¹; Волчанецкий, 1959; Волчанецкий и др., 1970 и др.). Позже интерес к данной теме несколько снизился, а приоритетным стало

исследование природоохранного значения искусственных лесных массивов (Костюшин, Мирошниченко, 1995; Костюшин, 1997 и др.).

Изучение современного состава гнездовой орнитофауны искусственных лесных урочищ и старых полей защитных лесополос и сравнение их с данными предыдущих исследователей позволяет проследить многолетние изменения видового разнообразия в них, уточнить границы распространения ряда видов в регионе, определить современное значение этих интразональных биотопов в степной зоне для птиц. Такой анализ был проведен нами для Трикратского леса с окрестностями (Рединов

¹ Монография В.И. Тарашука (1953) является практически дословным изданием его диссертации (Тарашук, 1951). В связи с этим в дальнейшем мы будем ссылаться только на его публикацию 1953 г.

Рис. 1. Район исследований.

Красной линией выделены границы заказника «Владимировская дача». Синей линией обозначен контур расположения ПЗЛП. Другие объекты: 1 – «Степок», 2 – «Владимировский парк», 3 – «Ленинское», 4 – «Юбилейное», 5 – под. Красная точка – место стоянки и отлова птиц в 2018–2020 гг.

Fig. 1. Study area.

и др., 2017б). В предлагаемой работе мы обобщили и проанализировали всю имеющуюся информацию относительно Владимирского леса с прилегающими к нему лесополосами и окрестностями, которые неоднократно обследовались орнитологами на протяжении последних 82 лет. Уникальность этого леса и популяционных лесополос состоит в том, что они посажены в засушливой степи на водоразделе и существуют более 100 лет.

Район исследований

Лесной заказник местного значения «Владимировская дача» (площадь 1298 га)² расположен в Казанковском районе Николаевской области на водоразделе рек Ингулец и Висунь (47,52 N, 33,08 E). Он включает в себя лесной массив из средневозрастных и молодых насаждений, зарастающие вырубki и поля. В лесу есть кварталы из дуба черешчатого (*Quercus robur*), ясеня (*Fraxinus* sp.), робинии псевдоакация (*Robinia pseudoacacia*), гледичии обыкновенной (*Gleditsia triacanthos*), грецкого ореха (*Juglans regia*). С западной стороны к заказнику примыкают 5 продольных (1 по границе леса) и 3 поперечные лесополосы. Между ними расположены возделываемые поля, на которых есть участки, заросшие терновником (*Prunus spinosa*). В лесополосах сохранились достаточно крупные дубы и местами робинии возрастом около 100 лет. Остатки 3 старых лесополос есть и с восточной стороны заказника. Эти лесополосы вместе с лесным массивом ранее относились к Владимирской лесомелиоративной станции.

Непосредственно к массиву примыкают села Лесовое и Заря. Между с. Лесовое и лесом расположен ботаниче-

Рис. 2. Район исследований на карте-трехверстке по данным съемки 1917–1922 гг.

Fig. 2. Study area on the map in 1917–1922.

ский памятник природы общегосударственного значения «Степок» (площадь 11 га)³. Несмотря на то, что участок «Степок» окружен со всех сторон деревьями, преимущественно гледичией, на нем сохранилась луговая и степная растительность с отдельными куртинами ковыля (*Stipa* sp.) и кустами терна. Кроме того, на краю с. Лесовое расположен парк-памятник садово-паркового искусства «Владимировский парк» (площадь 7 га), имеющий сильно развитый подлесок и более разнообразный видовой состав, чем лес (помимо перечисленных выше видов в нем произрастают каркас западный (*Celtis occidentalis*), клен (*Acer* sp.), можжевельник (*Juniperus* sp.) и др.). В самом Владимирском лесу есть два квартала, имеющие статус ботанических памятников природы – «Ленинское» и «Юбилейное» (каждый площадью по 11 га)⁴ (рис. 1).

Прилегающая территория включает возделываемые поля и лесополосы, пастбища и вершину балки, впадающей в долину р. Висунь. Балка облесена, но сохранились и степные участки; в ней есть небольшие пруды, заросшие тростником обыкновенным (*Phragmites australis*). В 2-х км юго-восточнее с. Лесовое сохранился небольшой частично распаханый под⁵, который используется в качестве пастбища (рис. 1).

История создания насаждений заказника «Владимировская дача» и прилегающих к нему популяционных лесополос (ПЗЛП) бывшей Владимирской лесомелиоративной станции такова. Владимирское лесничество было заложено в 1873 г. в безлесной местности, частично на территории пода (рис. 2). По описанию Е.М. Воронцова (1940, 1947) оно занимало площадь 2518,7 га, из которых 1353,2 га были заняты лесом и ПЗЛП. В первые годы существования лесничества создавались преимущественно

³ Создан распоряжением Совета Министров УССР № 780 от 14.10.1975 г. (данные областного управления экологии).

⁴ «Владимировский парк», «Юбилейное» и «Ленинское» созданы решениями исполнительного комитета Николаевского областного совета № 391 от 21.07.1972 г. и № 448 «О сети территорий и объектов природно-заповедного фонда области» от 23.10.1984 г. (данные областного управления экологии).

⁵ Под административно относится к Херсонской области.

² Создан решениями исполнительного комитета Николаевского областного совета № 625 «Об утверждении природных объектов памятниками природы местного значения» от 26.12.1978 г. и № 448 «О сети территорий и объектов природно-заповедного фонда области» от 23.10.1984 г. (данные областного управления экологии).

моновидовые насаждения из гледичии и робинии; на небольших площадях произведены посадки из дуба и ясеня. С 1880 г. были заложены посадки из ясеня с примесью ильмовых (*Ulmus* sp.). С 1895 г. в дубово-ясеневые насаждения начали вводить кустарниковые породы: акацию желтую (*Caragana arborescens*), бирючину обыкновенную (*Ligustrum vulgare*), жимолость татарскую (*Lonicera tatarica*), клен татарский (*Acer tataricum*), шиповник (*Rosa* sp.), терн, лох узколистный (*Elaeagnus angustifolia*) и другие. В 1930-е гг. большая часть насаждений имела возраст 20–30 лет, но были и кварталы с 60–70-летними деревьями.

В 1900–1910 гг. были заложены 8 ПЗЛП, из них 5 – с западной и 3 – с восточной окраины лесничества (рис. 1). Длина лесополос в 1936–1938 гг.⁶ составляла 3020–3789 м, ширина – 35–54 м, площадь – 12,9–18,8 га. Лесополосы состояли из 23–32 рядов деревьев, средняя высота которых достигала 7–12 м, а диаметр ствола – 10–14 см. В 1935 г. была вырублена средняя восточная лесополоса. Зимой 1937/1938 гг. и весной 1938 г. оставшиеся лесополосы с восточной стороны лесничества значительно сузили и очистили от подлеска. В 1927 г. были посажены 18 поперечных полос, впоследствии вырубленных (Воронцов, 1940, 1947).

По описанию В.И. Абеленцева (1951)⁷, каждая лесополоса была разделена просеками на 8 частей. Ширина между рядами деревьев колебалась в пределах 1–1,5 м. Полосы были расположены друг от друга на расстоянии 310–350 м. Из заложённых в 1927 г. 18 поперечных лесополос к моменту исследований автора сохранились только 4. В период с 1936 по 1941 г. восточные полосы №8 были заложены еще две 3–5 рядные полосы. В период с 1930 по 1950 гг. проведена реконструкция полос. Они сужены до 40 м. В 1935 г., а затем в 1946–1947 гг. средняя восточная полоса №7 была вырублена и перепланирована на глубину 70 см, но позже здесь вырос кустарник. Возраст деревьев в некоторых полосах достигал 30–47 лет, в остальных – 10–20 лет. Помимо этих лесополос, посаженных в меридиональном направлении, была и одна межевая, располагавшаяся вокруг лесничества.

В 1930-е гг. в состав Владимировского опытного лесничества входила также Ингулецкая лесная дача площадью около 280 га, состоявшая из трех отдельных урочищ: Б. Александровского, Новодмитриевского и Архангельского, расположенных на левом берегу р. Ингулец у одноименных сел. Пойменные насаждения этих урочищ были заложены в основном в 1860-х гг., другие – значительно позже (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940). Эти насаждения сохранились до нашего времени. В 1937–1944 гг. они административно принадлежали Николаевской области, а с 1944 г. находятся на территории Херсонской области. Площадь Владимировского опытного лесничества, включая Ингулецкую дачу, составляла 2976,5 га (Шевченко, 1940)⁸.

По описанию В.И. Тарашука (1953), общая лесная площадь Владимировского массива составляла 1253,1 га, из них покрытых лесом – 919,7 га (913,8 – древостой,

5,9 – кустарники). Остальную площадь занимали вырубки и прогалины, используемые для выращивания сельскохозяйственных культур и выпаса скота. Значительная часть насаждений лесничества была порослевой, различного возраста. Преобладающими породами являлись: дуб – 40, ясень – 35, робиния псевдоакация – 11, гледичия – 10, затем: клен полевой (*Acer campestre*), клен остролистный (*A. platanoides*) и груша обыкновенная (*Pyrus communis*) – 4%. Кроме смешанных насаждений, в лесничестве присутствовали чистые культуры гледичии, робинии, дуба, ясеня (насаждения последнего сильно усыхали). Подлесок образовывали преимущественно: акация желтая, жимолость татарская, жостер слабительный (*Rhamnus cathartica*), бересклет европейский (*Euonymus europaeus*), клен татарский, бирючина обыкновенная, бузина черная (*Sambucus nigra*) и другие кустарники. Местами росли шиповник и терн, а по опушкам – лох узколистный.

По описанию В.И. Абеленцева (1951), Владимировское лесничество вместе с опытной станцией (без Ингулецкой дачи) имело площадь 2518,7 га, из которой лесом было занято 1353,2 га. Большая часть насаждений массива имела возраст 30–40 лет, но были и кварталы с насаждениями возрастом 60–75 лет. На колхозных землях, прилегающих к Владимировской опытной станции, начиная с 1935 г. были заложены на расстоянии 800–1200 м друг от друга 5–12-рядные лесополосы, расположенные с юга на север. Породный состав этих насаждений был таким же, как и на опытной станции. В 1950 г. в совхозах и колхозах были посажены дополнительно новые полосы. Травянистый покров в старых лесных полосах был развит слабо, в молодых – хорошо. На приопушечных шлейфах лесополос шириной до 5 м произрастала пышная травянистая растительность.

Некоторые ученые обращали внимание на отсутствие во Владимировском лесничестве постоянного источника водопоя для птиц (Воронцов, 1940; Тарашук, 1953), что актуально и сейчас.

Согласно физико-географическому делению рассматриваемая территория находится в среднестепной подзоне степной зоны (Національний атлас України, 2007).

Материал и методика

В настоящей работе заказник «Владимировская дача», ботанические памятники природы «Ленинское» и «Юбилейное», а также парк-памятник садово-паркового искусства «Владимировский парк» мы рассматриваем как единый лесной массив и в дальнейшем называем его заказником (Владимировской дачей, лесом, массивом). К прилегающей территории отнесены: села, поля, лесополосы, пастбища, северная часть пода, ботанический памятник природы государственного значения «Степок», а также вершина балки, впадающей в долину р. Висунь. Старые полезащитные лесополосы (ПЗЛП) рассматриваются в качестве отдельной структурной единицы изучаемой территории.

Для анализа орнитофауны заказника «Владимировская дача», ПЗЛП и прилежащих к ним мест использованы материалы, собранные различными исследователями на протяжении последних 82 лет. При этом из анализа ис-

⁶ Е.М. Воронцов дает в таблице описание лишь для 6 лесополос.

⁷ В этой работе приведены более подробные описания 8 основных и ряда других лесополос.

⁸ По Е.М. Воронцову (1940) площадь составляет 2798,7 га.

ключены данные, полученные в урочищах Ингулецкой дачи. Многими исследователями особое внимание уделялось изучению питания птиц с целью выяснения их хозяйственного значения. Некоторые экземпляры из числа добытых ими птиц в настоящее время хранятся в Национальном научно-природоведческом музее НАН Украины (далее ННПМ) (Пекло, 1997а, 1997б, 2002, 2008) и Музее природы Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина (далее МХНУ) (Девятко, Джамирзоев, 2012). В 1953 г. несколько кладок во Владимировском лесничестве собрал В.И. Абеленцев (Пекло, 2016, 2018).

Наиболее полные сведения о птицах рассматриваемой территории (Владимировский лес, ПЗЛП и их окрестности в радиусе 10–15 км) собрал и обработал Е.М. Воронцов (1940, 1947). В сборе материала ему помогали студенты-практиканты Харьковского государственного университета: А. Белоусько, Н.А. Баско, С.С. Назаренко, В.С. Петров, М.И. Зябрев и аспирант А.С. Будниченко. Сам Е.М. Воронцов работал во Владимировском лесничестве с 10.05 по 2.06.1936 г. Практиканты работали с 10.05 по 20.08.1936 г. В 1938 г. исследования проводили с 18.05 по 16.06⁹. Кроме того, лесничество было обследовано зимой: 6–26.01.1937 г. Судя по данным литературных источников и коллекционных сборов (Воронцов, 1940; Девятко, Джамирзоев, 2012), в 1936 г. Е.М. Воронцов, М.И. Зябрев и А.С. Будниченко как минимум трижды посещали Ингулецкую дачу (24–25.05, 20–22.06 и 8–9.07).

Важно, что из работ Е.М. Воронцова можно выделить данные, относящиеся к территории собственно Владимировского лесного массива, ПЗЛП и прилегающих мест. Особо ценны результаты количественных учетов птиц, проведенных в четырех ПЗЛП. По материалам, собранным в 1936 г., А.С. Будниченко (1940, 1950, 1957) опубликованы работы, посвященные экологии, питанию и хозяйственному значению кобчика (*Falco vespertinus*), обыкновенной пустельги (*F. tinnunculus*), сороки (*Pica pica*), грача (*Corvus frugilegus*) и серой куропатки (*Perdix perdix*).

В 1937–1938 гг. во Владимировском лесничестве, включая Ингулецкую дачу, проводил исследования В.В. Шевченко (1940). Исходя из материалов добытых птиц, экземпляры которых хранятся в МХНУ (Девятко, Джамирзоев, 2012), можно заключить, что В.В. Шевченко работал в Ингулецкой даче, где он коллектировал птиц 1.04–14.06, 25–26.06¹⁰ и 23.09–18.10.1937 г., а также 29.03–18.04.1938 г.¹¹ Кроме того, этот исследователь собирал

сведения о птицах Владимировского лесничества в феврале – марте 1937 или (и) 1938 г. (Шевченко, 1940). В сборах материалов в Ингулецкой даче В.В. Шевченко помогал М.И. Зябрев, который добыл ряд птиц 28.05–29.06.1937 г. и 28.01–6.02.1938 г. (Девятко, Джамирзоев, 2012).

На основе собранной информации В.В. Шевченко (1940) составил список видов для всей территории Владимировского лесничества, включая Ингулецкую дачу. К сожалению, это делает затруднительным использование его данных для нашей работы, поскольку практически невозможно определить, какие именно виды были отмечены во Владимировском лесу, а какие – в Ингулецкой даче. Однако, учитывая то, что в упомянутых музеях нет ни одного экземпляра, добытого В.В. Шевченко во Владимировском лесу, и исходя из анализа дат добытых им птиц в Ингулецкой даче, мы склонны считать, что он работал в основном (или даже все время?) в последнем объекте. В связи с этим, данные В.В. Шевченко мы относим преимущественно к Ингулецкой даче. За основу, отображающую состав гнездовой орнитофауны Владимировского леса, ПЗЛП и прилегающей территории в 1936–1938 гг., мы берем сведения, изложенные в работе Е.М. Воронцова (1940), поскольку они более подробны, относятся в основном к рассматриваемой территории и, по нашему мнению, более достоверны.

Также Владимировское лесничество, включая Ингулецкую дачу, посещал И.Б. Волчанецкий (1940). Но изложенная в этой публикации информация о его работе в лесничестве в 1937 г. не согласуется с данными Е.М. Воронцова (1940). Скорее всего, И.Б. Волчанецкий, как заведующий сектором экологии Зоолого-биологического института Харьковского государственного университета, был руководителем комплексной экспедиции по изучению фауны искусственных лесонасаждений и приезжал на непродолжительное время в 1936–1938 гг. во Владимировское лесничество в основном для решения административных и бытовых вопросов. Видимо, попутно он также собрал кое-какие материалы о птицах изучаемой территории.

В 1946–1947 гг. в полевых полосах Владимировой опытной станции проводил опыты по привлечению обыкновенных скворцов (*Sturnus vulgaris*) и больших синиц (*Parus major*) путем развешивания искусственных гнездовий А.Г. Тремль (Тарашук, 1953).

В 1950 г. с 21.03 по 10.07, с перерывом 30.04–15.05, на территории Владимировского лесничества проводил стационарные орнитологические наблюдения и опыты по привлечению птиц-дуплогнездников В.И. Тарашук (1953). Данное лесничество он посещал и ранее – в составе комплексной экспедиции, проводившей исследования на юге Украины с начала июня по 20.08.1949 г. По результатам наблюдений он сделал несколько важных уточнений о составе гнездящихся древесно-кустарниковых видов птиц Владимировского лесничества, и указал, что в главном лесном массиве гнездились 38 видов¹² этой экологической группы.

¹² Из их числа на основе имеющихся материалов нам удалось установить пребывание только 26 видов-дендрофилов.

⁹ В публикации Е.М. Воронцова (1947) указано, что работы в 1938 г. проводились до 16.08. Но это ошибка, о чем можно заключить из того, что после 15.06 не было добыто ни одной птицы (Девятко, Джамирзоев, 2012).

¹⁰ В период с 15 по 22.06.1937 г. В.В. Шевченко проводил наблюдения в плавнях р. Днепр у с. Гавриловка Нововоронцовского района Херсонской области (Шевченко, 1940; Девятко, Джамирзоев, 2012).

¹¹ Следует отметить, что В.В. Шевченко в период с 24.05 по 3.07.1938 г. коллектировал птиц в Черном лесу в Кировоградской области (Девятко, Джамирзоев, 2012). Скорее всего, в период с 19.04 по 23.05.1938 г. В.В. Шевченко во Владимировском лесничестве не работал.

Весной и осенью 1951 г., а также летом 1952 г. наблюдения за пролетом птиц во Владимировском лесу и ПЗЛП проводила Н.А. Хохлова (1960).

На основании сведений, собранных различными исследователями в 1936–1950 гг., и некоторых своих данных И.Б. Волчанецкий (1959) составил общий список видов птиц, гнездящихся и встречающихся во Владимировском лесу, ПЗЛП и в Ингулецкой даче. К сожалению, в нем допущен ряд ошибок и опечаток. Еще раньше этим автором (Волчанецкий, 1950б) был опубликован перечень видов, в котором данные по Владимировскому лесничеству объединены с данными по некоторым другим искусственным насаждениям, что усложняет обработку имеющейся информации, поскольку из нее трудно вычленить достоверные сведения, касающиеся рассматриваемой территории. К тому же указанные в обоих списках статусы некоторых видов не соответствуют друг другу. Также много ошибок и неточностей содержится и в списках А.С. Будниченко (1968), скомпилированных на основе данных ряда авторов (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940; Волчанецкий, 1950б; Тарашук, 1953).

В 1967 г. различные искусственные лесонасаждения степной зоны Украины обследовала экспедиция под руководством И.Б. Волчанецкого (Волчанецкий и др., 1970). По ее результатам для каждого из посещенных объектов были составлены видовые списки. Причем в списки были включены лишь те виды, статус которых изменился по сравнению с результатами предыдущих обследований этих насаждений различными исследователями. В июне 1967 г. экспедиция изучала орнитофауну Владимировского леса, ПЗЛП и Ингулецкой дачи, для которых также были составлены такие списки. К сожалению, в этих списках имеются ошибки, которые перекочевали сюда из предыдущей публикации (Волчанецкий, 1959).

В последующие 50 лет исследование гнездовой фауны Владимировской дачи и ее окрестностей проводилось фрагментарно. В 1994–1995 гг. (19–22.05) в заказнике изучали экологию гнездования черного (*Turdus merula*) и певчего (*T. philomelos*) дроздов (Коцюруба, Кротовская, 1996). В диссертации Ю.В. Милобога (2012) представлены сведения о гнездовании отдельных видов соколообразных.

В 2018 г. (с вечера 25 до середины дня 27.05) и в 2020 г. (с вечера 23 до середины дня 24.06) авторами настоящего сообщения было проведено обследование лесного массива, а также прилегающих к нему ПЗЛП, памятников природы «Степок» и с. Лесовое. Сбор данных проводился 1–2 группами на произвольных маршрутах, проходивших по различным кварталам леса, преимущественно в его юго-восточной и центральной частях. Количественные учеты по методике нами не проводились, поэтому приведена лишь относительная численность видов на основе их встречаемости и особенностей экологии. В месте стоянки (рис. 1) в 2018 г. проводился отлов и кольцевание воробьиных птиц (поймано 16 особей 6 видов). На прилегающей территории фрагментарные данные собраны в ходе точечных и автомобильных маршрутных учетов 25–28.05.2018 г. и 23–24.06.2020 г. Кроме того, некоторая информация получена нами во время кратковременного

посещения заказника (в течение 2 часов) 31.05.2010 г. Также кое-какие данные на исследуемой территории собраны К.А. Рединовым и В.А. Костюшиным 26.05.2002 г.

Нами составлены фаунистические списки птиц, отмеченных в репродуктивный период на рассматриваемой территории различными исследователями, которые сведены в единую таблицу (табл. 1). Причем для 1949–1953 гг. и 1967 г. перечень видов и их гнездовые статусы определены путем сопоставления списков и текстов, представленных в различных публикациях (Будниченко, 1940, 1950, 1957, 1965, 1968; Воронцов, 1940, 1947; Волчанецкий, 1950а, 1950б, 1959; Тарашук, 1953; Волчанецкий и др., 1970). Гнездовые статусы некоторых видов уточнены по материалам коллекционных сборов (Девятко, Джамирзоев, 2012; Пекло, 2008, 2016, 2018). На основе этих данных построены очерки.

Также приведены данные количественных учетов гнездящихся птиц в ПЗЛП в 1936–1938 гг. и 2018 г. (табл. 2). Следует отметить, что нами учет был проведен один раз в ПЗЛП, расположенных с западной стороны леса. Учет выполнен во второй половине дня тремя наблюдателями, которые шли почти без остановок, один из них – внутри лесополос, а двое других – вдоль них. В связи с этим число выявленных воробьиных птиц оказалось явно меньше их фактического количества. Также не исключен и пропуск некоторых скрытных или малочисленных видов.

Гнездовые статусы видов указаны согласно нашей публикации (Рединов и др., 2017б). Эколого-фаунистический анализ проведен на основе работы В.П. Белика (2000), причем из анализа исключены виды, гнездование которых сомнительно. При этом учтено, что некоторые исследователи делали упор на изучении лесных и «лесо-полевых» видов и не привели сведения о птицах, гнездящихся в населенных пунктах и открытых биотопах. В связи с этим, для получения репрезентативных результатов при проведении сравнения эколого-фаунистических характеристик, составленных на основе исследований различных лет, были использованы собственные данные и преимущественно данные Е.М. Воронцова (1940, 1947), поскольку они наиболее полно отображают фаунистическое разнообразие рассматриваемого района в различные моменты исследований. Публикации других авторов использовались лишь для уточнения и дополнения сведений о составе гнездящихся птиц изучаемой территории в период 1936–1967 гг.

Следует отметить, что в публикации Е.М. Воронцова (1940) ряд данных, представленных в тексте и таблицах, не соответствуют друг другу. Поэтому мы приняли, что вид считается гнездящимся в том или ином из рассматриваемых объектов (Владимировский лес, ПЗЛП или прилегающая территория), если такое указание находили хоть где-нибудь в работах этого автора (Воронцов, 1940, 1947).

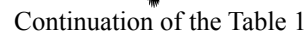
Поскольку по имеющейся информации для периода 1949–1953 гг. у многих видов определить статусы не представляется возможным, мы решили, что если вид гнезвился или отсутствовал в лесу и (или) ПЗЛП в 1936–1938 и 1967 гг., то он соответственно населял или не населял данные объекты и в 1949–1953 гг.

Таблица 1

Орнитофауна заказника «Владимировская дача», лесополос и прилегающей территории в гнездовой период
 Ornithofauna of the Volodymyrivska Dacha Reservation, forest belts and the adjacent territory in breeding period

Вид	Экологическая группа	Статус в разные периоды времени		Места и годы проведения учетов								
				Владимиров- ская дача	Лесополосы	Прилегающая территория	Владимиров- ская дача	Владимиров- ская дача	Лесополосы	Владимиров- ская дача	Лесополосы	Прилегающая территория
		1936– 1967	2018– 2020	1936–1938			1949– 1953	1967		2018–2020		
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Milvus migrans</i> *.***	Д	Z	A	+	+	–	+	+	+	+	–	–
<i>Circus aeruginosus</i>	Л	–	A	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>C. cyaneus</i>		O	–	–	–	– ^{1,2}	–	–	–	–	–	–
<i>C. macrourus</i>		O	–	–	–	– ^{1,2}	– ⁴	–	–	–	–	–
<i>C. pygargus</i>		–	–	–	–	?	–	–	–	–	–	–
<i>Accipiter gentilis</i>	Д	A	Z	–	–	–	–	+	–	+	–	–
<i>A. nisus</i>		O	–	– ³	–	–	– ³	–	–	–	–	–
<i>Buteo rufinus</i>	С	–	A	–	–	–	–	–	–	–	–	+
<i>B. buteo</i>	Д	Z	A	–	–	–	+	+	+	+	+	+
<i>Hieraaetus pennatus</i>	Д	–	Z	–	–	–	–	–	–	+	+	–
<i>Falco cherrug</i>	С	A	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
<i>F. subbuteo</i> *	Д	Z	A	+	+	–	+ ⁴	–	+	–	+	+
<i>F. vespertinus</i> *	Д	Z	–	+	+	–	+	+	+	–	–	–
<i>F. tinnunculus</i> *	С	Z	A	+	+	–	+ ⁴	+	+	–	–	+
<i>Perdix perdix</i> *	Д	Z	A	+	+	+	+ ⁴	+	+	–	–	+
<i>Coturnix coturnix</i> *	К	A	A	–	–	+	–	–	–	–	–	+
<i>Phasianus colchicus</i>	Д	–	A	–	–	–	–	–	–	+	–	+
<i>Fulica atra</i>	Л	–	A	–	–	–	–	–	–	–	–	+
<i>Otis tarda</i>	К	A	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–
<i>Burhinus oedicnemus</i> *	К	A	?	–	–	+	–	–	–	–	–	–
<i>Columba palumbus</i>	Д	A	A	+	+	–	+	+	+	+	–	+
<i>C. oenas</i>		O	–	– ¹	– ¹	–	–	–	–	–	–	–
<i>Streptopelia decaocto</i>	Д	–	A	–	–	–	–	–	–	–	–	+
<i>S. turtur</i> *	Д	A	A	+	+	–	+	+	+	+	–	+
<i>Cuculus canorus</i> *	Д ⁵	A	A	+	+	+	+ ⁴	+	+	+	–	+
<i>Asio otus</i> ***	Д	Z	A	+	+	–	+ ⁴	+	+	+	–	–
<i>A. flammeus</i>	К	Z	–	+	+	+	+ ⁴	+	+	–	–	–
<i>Otus scops</i> ***	Д	Z	A	+	–	–	+	+	+	+	–	+
<i>Athene noctua</i>	С	A	A	–	–	+	– ⁴	–	–	–	–	+
<i>Strix aluco</i>	Д	O	A	– ³	–	–	–	–	–	+	–	–
<i>Caprimulgus europaeus</i>	Д	Z	A	+	–	–	+	+	–	+	+	–
<i>Coracias garrulus</i>	С	A	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
<i>Merops apiaster</i>	С	–	Z	–	–	–	–	–	–	–	–	+
<i>Upupa epops</i> *. **	С	A	Z	+	–	+	+	+	+	+	–	+
<i>Jynx torquilla</i>	Д	A	Z	–	–	–	–	+	+	+	+	+
<i>Picus canus</i>	Д	–	L	–	–	–	–	–	–	+	–	–
<i>Dendrocopos major</i>	Д	A	Z	–	–	–	–	+	+	+	+	+
<i>D. syriacus</i>	Д	–	A	–	–	–	–	–	–	+	–	+
<i>D. medius</i>		–	?	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>D. minor</i>	Д	–	Z	–	–	–	–	–	–	+	–	–
<i>Hirundo rustica</i>	С	A	Z	–	–	+	–	–	–	–	–	+

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Galerida cristata</i>	K	A	Z	—	—	+	—	—	—	—	—	+
<i>Calandrella cinerea</i> *	K	A	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—
<i>Melanocorypha calandra</i> **	K	A	A	—	—	+	—	—	—	—	—	+
<i>Lullula arborea</i>		O	?	—	—	—	—	— ³	—	—	—	—
<i>Alauda arvensis</i> *	K	A	Z	—	—	+	—	—	—	—	—	+
<i>Anthus campestris</i> *	K	A	A	—	—	+	— ⁴	—	—	—	—	+
<i>A. trivialis</i>	Д	O	Z	— ³	—	—	—	?	—	+	+	+
<i>Motacilla flava</i> *	K	A	A	—	—	+	—	—	—	—	—	+
<i>M. feldegg</i> *	K	A	Z	—	—	+	—	—	—	—	—	+
<i>M. alba</i> *	Л	A	Z	—	—	+	— ⁴	—	—	+	—	+
<i>Lanius collurio</i> *,***	Д	Z	Z	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>L. minor</i> *,**,*	Д	Z	?	+	+	+	+	+	+	—	—	—
<i>Oriolus oriolus</i> *,**	Д	Z	A	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Sturnus vulgaris</i> *,**	C	Z	Z	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Garrulus glandarius</i>	Д	A	Z	—	—	—	—	+	+	+	—	—
<i>Pica pica</i> *	Д	Z	A	+	+	+	+	+	+	—	—	+
<i>Corvus monedula</i> *	C	Z	A	+	+	—	+ ⁴	+	+	—	—	+
<i>C. frugilegus</i> *	Д	Z	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—
<i>C. cornix</i>	Д	Z	A	+	+	—	+ ⁴	+	+	—	—	+
<i>C. corax</i>	Д	A	Z	—	—	—	?	?	+	+	+	+
<i>Locustella luscinioides</i>	Л	—	A	—	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>Acrocephalus palustris</i>	Л	O	L	— ²	— ²	—	—	— ³	— ³	—	—	+
<i>A. scirpaceus</i>	Л	—	A	—	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>A. arundinaceus</i>	Л	—	A	—	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>Hippolais icterina</i> **	Д	—	L	—	—	—	—	—	—	+	—	—
<i>Sylvia nisoria</i>	Д	A	A	—	—	—	?	?	+	+	—	+
<i>S. atricapilla</i> *	Д	Z	Z	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>S. borin</i> *,**	Д	Z	A	+	+	+	+	+	+	+	—	—
<i>S. communis</i> *,**	Д	Z	A	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>S. curruca</i>		?	?	— ³	—	—	— ⁴	— ³	— ²	—	—	—
<i>Phylloscopus trochilus</i>		O	—	— ²	— ²	—	—	—	—	—	—	—
<i>Ph. collybita</i>	Д	O	Z	— ²	— ²	—	—	?	?	+	+	—
<i>Ph. sibilatrix</i>	Д	O	L	—	— ²	—	—	— ^{2,3}	— ^{2,3}	+	—	—
<i>Ph. trochiloides</i>		O	—	—	—	—	—	—	— ²	—	—	—
<i>Ficedula albicollis</i>	Д	—	Z	— ²	—	—	—	— ^{2,3}	—	+	+	—
<i>F. parva</i>		O	—	— ²	— ²	—	—	— ^{2,3}	—	—	—	—
<i>Muscicapa striata</i> *	Д	A	Z	+	+	—	?	+	+	+	—	—
<i>Saxicola rubetra</i>	K	A	Z	—	—	—	?	?	+	—	—	+
<i>S. rubicola</i>	K	—	Z	—	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>Oenanthe oenanthe</i> *	C	A	A	—	—	+	—	—	—	—	—	+
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Ph. ochruros</i>	C	—	A	—	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>Erithacus rubecula</i>	Д	—	Z	—	—	—	—	—	—	+	—	—
<i>Luscinia luscinia</i> *	Д	Z	A	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Turdus merula</i>	Д	A	Z	—	—	—	—	+	+	+	+	+
<i>T. philomelos</i>	Д	A	Z	—	—	—	—	+	+	+	+	+
<i>Aegithalos caudatus</i>		O	?	— ³	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Parus caeruleus</i> *,**	Д	Z	Z	+	+	—	+	+	+	+	+	+
<i>P. major</i> *,**	Д	Z	Z	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Sitta europaea</i>		—	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Certhia familiaris</i>		—	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Passer domesticus</i> *	C	A	Z	—	—	+	—	— ³	— ³	—	—	+
<i>P. montanus</i> *	C	Z	Z	+	+	+	+	+	+	+	—	+

Окончание таблицы 1

End of the Table 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Fringilla coelebs</i> *, **	Д	Z	Z	+	+	+	+ ⁴	+	+	+	+	+
<i>Chloris chloris</i> *	Д	Z	Z	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Carduelis carduelis</i>	Д	Z	Z	+	+	+	+ ⁴	+	+	+	+	+
<i>Acanthis cannabina</i> *	Д	A	A	—	—	+	?	?	?	+	+	+
<i>Carpodacus erythrurus</i>		O	—	—	—	—	—	— ²	—	—	—	—
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Д	A	Z	+	—	+	—	+	+	+	+	+
<i>Emberiza calandra</i> *	К	A	A	+	—	+	+ ⁴	+	+	+	—	+
<i>E. citrinella</i>	Д	A	Z	—	—	—	+	+	+	+	+	+
<i>E. hortulana</i> *	Д	A	A	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Всего гнездящихся видов:		64	78	35	30	37	34	41	45	49	27	62

Условные обозначения. Экологические группы: «Д» — дендрофилы, «К» — кампофилы, «С» — склерофилы, «Л» — лимнофилы. **Статус:** «Z» — гнездование доказано, «A» — гнездится, «L» — гнездование вероятно, «O» — гнездование сомнительно; «+» — вид указан для территории как гнездящийся, «—» — вид не гнездится, «?» — статус не определен.

Примечания. «*» — экземпляры этих видов, добытых в гнездовой период (17.05–29.07) 1936–1938 гг., хранятся в МХНУ (Девятко, Джамирозев, 2012); «**» — экземпляры этих видов, добытых в гнездовой период 1936 и 1949–1950 гг., хранятся в ННПМ (Пекло, 1997б, 2002, 2008)¹³; «***» — кладки этих видов, собранные на исследуемой территории в 1953 г., хранятся в ННПМ (Пекло, 2016, 2018) (подробности указаны в видовых очерках).

¹ — вероятно имела место ошибка при определении вида; ² — в качестве гнездящихся ошибочно указаны мигрирующие или кочующие особи; ³ — указание на гнездование вида возникло в результате технической ошибки; ⁴ — статус вида для периода 1949–1953 гг. определен нами путем сравнения списков 1936–1938 и 1967 гг.; ⁵ — кукушку мы рассматриваем в данной работе как дендрофильный вид.

В работе И.Б. Волчанецкого и др. (1970), основанной на данных, полученных в 1967 г., в таблице для изучаемой территории не приведен ряд видов, статус которых не изменился по сравнению с результатами, полученными предыдущими исследователями. Из стиля публикации можно заключить, что авторы для этих таксонов подразумевали следующее: если вид гнездился или отсутствовал в исследуемых объектах в 1936–1953 гг., то он соответственно гнездился или отсутствовал в них и в 1967 г., что нами и принято. Кроме того, в таблице указана следующая категория: «виды, встречавшиеся раньше» на исследуемой территории. Для большинства таксонов, имеющих указанную категорию, авторы таким образом явно хотели показать, что они гнездились в исследуемых объектах как в предыдущие годы, так и в 1967 г. Об этом можно судить по статусам, которые эти виды имели в первые годы обследования, а для ряда из них — и по их статусам в 2018–2020 гг. Однако из-за имеющихся в цитируемой публикации и в работах предыдущих исследователей неточностей и ошибок, невозможно определить, наблюдали ли их авторы в 1967 г. следующие виды: лесного жаворонка (*Lullula arborea*), лесного конька (*Anthus trivialis*), болотную камышевку (*Acrocephalus palustris*), пеночку-теньковку (*Phylloscopus collybita*), пеночку-трещотку (*Ph. sibilatrix*),

зеленую пеночку (*Ph. trochiloides*), мухоловку-белошейку (*Ficedula albicollis*), коноплянку (*Acanthis cannabina*), обыкновенную чечевицу (*Carpodacus erythrurus*).

Помимо сказанного выше, следует отметить, что рядом авторов для изучаемой территории в качестве гнездящихся ошибочно указаны некоторые пролетные виды, о чем сказано в соответствующих видовых очерках.

Результаты

За весь период исследований (1936–2020 гг.) для Владимирского леса, ПЗЛП и прилегающей территории приводится 98 гнездящихся видов (табл. 1). Для 87 из них гнездование доказано, не вызывает сомнения или вероятно. На рассматриваемой территории в 1936–1938 гг. гнездился 51 вид. За период 1936–1967 гг. здесь отмечено гнездование 64, а в 2018–2020 гг. — 78 видов. Включение в списки гнездящихся птиц периода 1936–1967 гг. следующих 13 видов: полевого луна (*Circus cyaneus*), степного луна (*C. macrourus*), перепелятника (*Accipiter nisus*), клинтуха (*Columba oenans*), серой неясыти (*Strix aluco*), лесного жаворонка, болотной камышевки, славки-завирушки (*Sylvia curruca*), пеночки-веснички (*Phylloscopus trochilus*), зеленой пеночки, малой мухоловки (*Ficedula parva*), обыкновенной чечевицы и длиннохвостой синицы (*Aegithalos caudatus*) (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940; Волчанецкий, 1959; Волчанецкий и др., 1970) по нашему мнению не обосновано, что обсуждается в видовых очерках. Они отнесены к группе видов, гнездование которых сомнительно, и исключены из расчетов при проведении эколого-фаунистического анализа и анализа исторических изменений в гнездовой орнитофауне рассматриваемой территории.

¹³ В каталогах для ряда экземпляров, добытых В.И. Тарашуком, местом добычи указано с. Владимировка. Мы относим их к Владимировской даче, поскольку именно здесь он проводил свои исследования. Видимо, на этикетках В.И. Тарашук для краткости указал только наименование села, от которого и произошло название лесничества. Аналогичная ситуация сложилась и с экземплярами, добытыми В.И. Тарашуком в Велико-Анадольском лесничестве, для которых в каталогах местом добычи указано с. Анадоль.

Только в лесном массиве и ПЗЛП (без прилегающей территории) за все годы исследований найдено 62 вида. В 1936–1938 гг. здесь гнездились 35, в 1967 г. – 47, в 2018–2020 гг. – 50 видов.

Ниже в очерках приведена информация обо всех встреченных в гнездовое время на всей исследованной территории видах, включая и те, гнездование которых сомнительно. Кроме того, в обзор и таблицу (табл. 1) включены еще 5 видов, которые не были найдены в гнездовой период ни одним из исследователей. Из них луговой лунь (*Circus pygargus*) упоминается в связи с предполагаемым неверным определением светлых луней в прошлом. Средний пестрый дятел (*Dendrocopos medius*), обыкновенный поползень (*Sitta europaea*) и обыкновенная пищуха (*Certhia familiaris*) приведены, поскольку существует вероятность их гнездования во Владимирском лесу в настоящее время или появления в нем в ближайшие годы. Обыкновенная горихвостка (*Phoenicurus phoenicurus*) упомянута в связи с тем, что ее отсутствие на исследуемой территории представляет своеобразный интерес. Перечисленные 5 видов не учитываются при проведении каких-либо расчетов.

Черный коршун (*Milvus migrans*). Отмечен всеми исследователями. Е.М. Воронцов (1940) считал коршуна обычным гнездящимся видом и находил его гнезда. По данным В.И. Тарашука (1953), в ПЗЛП в 1950 г. гнездились 4 пары. А.И. Абеленцев 31.05.1953 г. коллектировал полную слабо насиженную кладку из 2 яиц в лесу, а 5.06.1953 г. – полную почти не насиженную кладку из 2 яиц в ПЗЛП (Пекло, 2016). Нами одиночные особи учтены 25.05.2018 г. у с. Лесовое и 26.05.2018 г. у с. Заря, на основании чего предполагается гнездование 2 пар. В вершине балки западнее заказника охотящаяся птица отмечена 24.06.2020 г.

Болотный лунь (*Circus aeruginosus*). Предыдущими исследователями вид не упоминается. В вершине балки на небольших заросших прудах 24.06.2020 г. выявлены 2 пары (один из самцов нес строительный материал). В этот же день на поду отмечена охотящаяся самка.

Полевой (*C. cyaneus*) и степной (*C. macrourus*) луни. Е.М. Воронцов (1940) писал следующее: «Полевой и степной луни обычны, но немногочисленны в окрестных полях и долине Ингульца», при этом в качестве гнездящегося указывает только степного луня. В.В. Шевченко (1940) приводит оба вида луней для Владимирского лесничества в качестве гнездящихся. Однако данные сведения являются сомнительными, поскольку ничем не подтверждены (Рединов, Петрович, 2016). Возможно, что за гнездящихся ошибочно приняты мигрирующие или кочующие особи. Также не исключено, что имела место путаница при идентификации луней, и авторы наблюдали лугового луня (*C. pygargus*), который ни в одной из работ, характеризующих орнитофауну рассматриваемой территории в 1936–1967 гг., не упоминается. Как известно, луговой лунь, в отличие от полевого и степного, и в настоящее время гнездится в разных частях Украины, в том числе и в степной зоне, где встречается sporadically (Архипов, Фесенко, 2004; Ветров, Домашевский, 2007; Милобог, Ветров, 2008; Милобог, 2012). Поэтому логично

Фото 1. Гнездо тетеревятника. 26.05.2018 г., заказник «Владимировская дача».

Здесь и далее фото И.Е. Моисеева.
Photo 1. A nest of Goshawk.

предположить, что в прошлом на исследуемой территории луговой лунь гнезвился. Однако из-за отсутствия данных, подтверждающих гнездование какого-либо из упомянутых видов во Владимирском лесничестве и его окрестностях в рассматриваемый период времени они не включены в список гнездовой фауны. Нами луговой лунь не обнаружен.

Тетеревятник (*Accipiter gentilis*). Найден на гнездовании в 1967 г. (Волчанецкий и др., 1970). По нашим данным, в заказнике гнездится не менее 3 пар. Гнездование подтверждено находкой жилого гнезда 26.05.2018 г. (фото 1). В том же квартале 24.06.2020 г. отмечен летный выводок. Для данной территории вид указан в качестве гнездящегося и Ю.В. Милобогом (2012).

Перепелятник (*A. nisus*). Для периода 1936–1950 гг. И.Б. Волчанецкий (1959) в таблице приводит перепелятника в качестве гнездящейся птицы для Владимирского леса вместе с Ингулецкой дачей. Но это ошибка, поскольку

Фото 2. Гнездо орла-карлика в лесополосе. 26.05.2018 г.
Photo 2. A nest of Booted Eagle in a forest belt.

никто из его предшественников здесь этот вид в репродуктивный период не находил. Не определенный до вида мелкий ястреб, летящий над ПЗЛП у западной окраины заказника, отмечен одним из авторов настоящей работы 31.05.2010 г. Фактических данных, подтверждающих гнездование перепелятника в степной зоне Правобережной Украины нет (Милобог, 2012), за исключением одного уникального случая (Рединов, 2016). Поэтому мы данный вид не включаем в список гнездящихся видов исследуемой территории.

Курганник (*Buteo rufinus*). Предыдущими исследователями вид не указан. В окрестностях с. Заря у границы заказника птица отмечена нами 31.05.2010 г. Взрослую особь наблюдали на поду 24.06.2020 г. Гнездование вида подтверждено за пределами рассматриваемой территории у с. Владимировка Казанковского района (Милобог, 2012), где мы также наблюдали курганника 29.05.2018 г.

Обыкновенный канюк (*B. buteo*). Найден на гнездовании в 1949–1950 гг. В.И. Тарашуком (1953): гнезда 2 пар размещались на западной окраине леса. В настоящее время на территории заказника гнездится 3–5 пар. Обычен канюк и на прилегающей территории. Как гнездящийся вид указан для данной территории и Ю.В. Милобогом (2012).

Орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*). Новый малочисленный вид лесничества, предыдущими исследователями не отмечен. Гнездится не менее 2 пар. Жилое гнездо найдено в ПЗЛП у западной стороны заказника 26.05.2018 г. (фото 2).

Балобан (*Falco cherrug*). Отмечен только в 1967 г. в ПЗЛП (Волчанецкий и др., 1970). В настоящее время гнездится южнее заказника (Милобог, 2012), где проходит высоковольтная ЛЭП. Нами не найден.

Чеглок (*F. subbuteo*). Малочисленный вид. Отмечен всеми исследователями. Е.М. Воронцов (1940) наблюдал его гнездование в постройках сорок и серых ворон (*Corvus cornix*). Нами птица встречена 26.05.2018 г. у ПЗЛП, расположенных у западной стороны заказника. Также пара чеглоков отмечена 27.05.2018 г. у гнезда ворона (*C. corax*) на ЛЭП в 7 км от леса, за пределами рассматриваемой территории, в окрестностях с. Никольское (Высокопольский район Херсонской области).

Кобчик (*F. vespertinus*). Ранее был многочислен. В 1936 г. в ПЗЛП гнездились 248, а в самом лесном массиве – 259 пар (Будниченко, 1950). В 1950 г. около 200 пар кобчика гнездились в ПЗЛП (Тарашук, 1953). Размещение птиц определялось наличием гнезд врановых. В 1967 г. вид в лесничестве еще гнезвился (Волчанецкий и др., 1970). Из Владимировского леса кобчик исчез, как и из других островных лесов (Костюшин, Мирошниченко, 1995), очевидно, в 1970–1980-х гг. Еще недавно птицы гнездились на прилегающей территории (Милобог, Ветров, 2012, карта). В настоящее время в районе исследований и в ближайших окрестностях кобчик не гнездится.

Обыкновенная пустельга (*F. tinnunculus*). Ранее была обычна. В ПЗЛП в 1936 г. гнездилась 21, а в самом лесном массиве – 12 пар (Будниченко, 1950). Как и у предыдущего вида, размещение птиц определялось наличием гнезд врановых. В 1967 г. обыкновенная пустельга

еще гнездилась в лесничестве (Волчанецкий и др., 1970), но затем исчезла, как и кобчик, очевидно в 1970–1980-х гг. В настоящее время вид в заказнике и ПЗЛП не гнездится; не выявлен он и на прилегающей территории, хотя в отдельные годы мы не исключаем его гнездование здесь. На поду 24.06.2020 г. наблюдали 2 одиночных птиц. В отдельные годы гнездование вида возможно в заказнике и ПЗЛП.

Серая куропатка (*Perdix perdix*). Ранее обитала в заказнике, ПЗЛП, молодых лесополосах и балках (Воронцов, 1940). По характеристике А.С. Будниченко (1950), гнездилась в значительном количестве. Он наблюдал выводки в июне и первой половине августа и вместе с М.И. Зябровым добыл 12 птиц (Будниченко, 1950; Дзамирзоев, 2012). В настоящее время в заказнике не гнездится, но обитает в небольшом числе на прилегающей территории: в вершине балки взрослая птица отмечена 24.06.2020 г. Возможно гнездование вида в ПЗЛП и на опушке леса.

Перепел (*Coturnix coturnix*). Ранее гнезвился в молодых лесопосадках, куда его привлекал густой травянистый покров (Воронцов, 1940). В настоящее время гнездится на прилегающей территории. Токование 4 самцов отмечено на полях южнее заказника 26.05.2018 г. На полях, прилегающих с юго-западной стороны к заказнику, и полях среди ПЗЛП 23–24.06.2020 г. токовало не менее 9 птиц. Малочисленный вид.

Фазан (*Phasianus colchicus*). Интродуцированный вид. В 1959 г. во Владимировское урочище были выпущены 100 фазанов. Кроме того, в Великоалександровском районе Херсонской области, где расположены два из трех участков Ингулецкой дачи, выпустили еще 200 птиц: 100 – в 1959 г. и 100 – в 1960 г. (Литус, 1986). По данным Т. Боровской (1963), эти 200 птиц выпущены в Недогирском лесу у с. Большая Александровка. В 1967 г. фазан был выявлен в Ингулецкой даче, но отсутствовал во Владимировском лесу и ПЗЛП (Волчанецкий и др., 1970)¹⁴. По данным С.Л. Курочкина (1982), в угодьях Владимировского охотничьего хозяйства, в состав которого входило и урочище «Владимировская дача», в 1973 г. обитало около 20 фазанов. Он считал, что птицы проникли сюда из соседних районов. Вполне возможно, что фазан обитал в 1967 г. и в самом урочище «Владимировская дача», но из-за малочисленности был пропущен исследователями. В 1973 г. в угодьях Владимировского охотхозяйства выпустили 346, а в 1975 г. и 1978 г. – еще по 300 птиц. В 1981 г. численность фазана в хозяйстве составляла 1450 особей (Курочкин, 1982). Нами в заказнике в 2018 г. отмечены 3 токующих самца.

Лысуха (*Fulica atra*). Предыдущими исследователями вид не упоминается. Западнее заказника в вершине балки на небольших заросших прудах 29.05.2018 г. выявлены 2 пары. Там же 24.06.2020 г. выявлено пустое гнездо, рядом с которым держалась пара.

Дрофа (*Otis tarda*). Исчезнувший вид. По наблюдениям Е.М. Воронцова (1940), изредка встречалась на

¹⁴ Согласно текста авторов, фазан был разведен в лесах в долине р. Ингульца, что согласуется с данными Т. Боровской (1963) и И.Е. Литуса (1986).

окрестных полях. Последующими исследователями вид не отмечен.

Авдотка (*Burhinus oedicnemus*). По сведениям Е.М. Воронцова (1940), была обычным обитателем степей. В 1938 г. ему доставил подбитую птицу тракторист. Тушка этой особи (самки, датированной 22.05.1938 г.) сейчас хранится в МХНУ (Девятко, Джамирзоев, 2012). Нами вид не выявлен, однако в настоящее время его гнездование возможно на прилегающей территории.

Вяхрь (*Columba palumbus*). Малочисленный вид. Отмечен всеми исследователями.

Клинтух (*C. oenans*). Е.М. Воронцовым (1940) приведен как гнездящийся вид дубовых насаждений и ПЗЛП лесничества. Работавший в то же время В.В. Шевченко (1940) считал его лишь зимующим видом. В.И. Тарашук (1953) указание на гнездование клинтуха считал ошибочным. По всей видимости, в работу Е.М. Воронцова (1940) вкралась ошибка (скорее всего, его сведения были основаны на данных студентов, которые неверно определили наблюдаемых птиц). В его более поздней работе (Воронцов, 1947), в которой анализируются материалы, собранные в ПЗЛП, клинтух не упоминается. Другими исследователями (Волчанецкий и др., 1970) и нами вид не найден. Мы не включаем клинтуха в список гнездящихся птиц исследуемой территории, поскольку считаем сведения Е.М. Воронцова (1940) ошибочными. Какие-либо факты, подтверждающие гнездование вида на территории Николаевской области в XX в., отсутствуют (Рединов и др., 2017а).

Кольчатая горлица (*Streptopelia decaocto*). Согласно карты расселения (Hengeveld, 1997), кольчатая горлица заселила исследуемую территорию в 1963–1971 гг. Вид гнездится в населенных пунктах. По данным лесника, несколько пар периодически селятся в с. Лесовое.

Обыкновенная горлица (*S. turtur*). Малочисленный вид. Отмечена всеми исследователями. Гнездится в заказнике и в различных насаждениях на прилегающей территории. В ПЗЛП вид был нами, скорее всего, пропущен.

Обыкновенная кукушка (*Cuculus canorus*). Обычный вид. Отмечена на гнездовании во все периоды исследований.

Ушастая сова (*Asio otus*). Ранее птицы гнездились в заказнике. Е.М. Воронцовым (1940) найден выводок в гнезде серой вороны в насаждении гледичии. В.А. Абеленцев коллектировал 30.05.1953 г. во Владимирском лесу слабо насиженную кладку из 4 яиц в гнезде сороки (Пекло, 2016). Выявить вид путем проигрывания голоса ночью в центральной и юго-восточной частях леса в 2018 г. нам не удалось. Вечером 23.06.2020 г. над местом нашей ночевки пролетела 1 птица. Гнездование ушастых сов вполне возможно в любом месте исследованной территории, особенно в годы, изобилующие мышевидными грызунами.

Болотная сова (*A. flammeus*). Исчезнувший вид. Ранее ее приводили как немногочисленную гнездящуюся птицу лесных насаждений и ПЗЛП (Воронцов, 1940; Будниченко, 1950). Имеется сообщение о находке вблизи леса 30.10.1953 г. на стерне озимой пшеницы старого гнезда болотной совы с погадками (Абеленцев, Рудишин,

1960). Однако утверждение, что гнездо принадлежало именно этому виду, по нашему мнению, не имеет веских доказательств. В настоящее время болотная сова на рассматриваемой территории не гнездится.

Сплюшка (*Otus scops*). Малочисленный вид. Отмечена всеми исследователями. Ранее численность была несколько большей. Е.М. Воронцов (1940) писал, что сплюшку они слышали почти каждый вечер в разных участках заказника. По данным В.И. Тарашука (1953), на территории Владимирского лесничества с одного места ночью можно было услышать крики 5–6 особей. В.А. Абеленцев коллектировал 30.05.1953 г. во Владимирском лесу свежую неполную кладку из 2 яиц, найденную в гнезде сороки (Пекло, 2016). Нами 25–27.05.2018 г. в месте ночевки у с. Лесовое учтены 2 особи, токовавшие в разных местах. Там же, а также на восточной окраине заказника в ночь с 23 на 24.06.2020 г. слышали токование 6 птиц. Кроме того, сплюшка отмечена 27.05.2018 г. в старой полевостроительной лесополосе у юго-восточной окраины «Владимировского парка». Несомненно, вид гнездится и в ПЗЛП, но из-за краткосрочности исследований нами здесь не найден.

Домовый сыч (*Athene noctua*). Е.М. Воронцов (1940) пишет только о зимних регистрациях домового сыча в селах, но В.В. Шевченко (1940) указывает, что вид встречается на этой территории круглый год. Исследователями начала XX в. (Пачоский, 1906; Браунер, 1923) домовый сыч приводится в качестве повсеместно распространенной в регионе птицы, живущей в строениях человека. Очевидно, Е.М. Воронцов просто не заметил присутствие этой совы в репродуктивный период. В настоящее время – малочисленный вид прилегающей территории. Гнездится в селах, а за их пределами – в отдельно стоящих постройках. Крики пары слышали вечером 23.06.2020 г. в с. Лесовое.

Серая неясыть (*Strix aluco*). Первыми исследователями (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940; Тарашук, 1953) не отмечена. В работе И.Б. Волчанецкого (1959) в таблице для Владимирского леса вместе с Ингулецкой дачей у серой неясыти («оседлый вид») и домового сыча («вид отсутствует») перепутаны местами указанные для них статусы. В предыдущей работе этого автора (Волчанецкий, 1950б) такой ошибки нет. В 2018 г. выявить вид путем проигрывания голоса ночью в центральной и юго-восточной частях леса не удалось. При проигрывании фонограммы вечером 23.06.2020 г. с территории «Владимировского парка» откликнулась птица. Следует отметить, что в парке сохранилось большое количество сухих старых ясеней и обломков их стволов, в которых имеются дупла, полудупла и углубления, подходящие для устройства гнезд неясытями. В других частях Владимирского леса благоприятных мест для гнездования сов очень мало. Пара серых неясытей обнаружена нами 27.05.2018 г. в заповедном урочище «Новодмитровский лес», расположенном на побережье р. Ингулец у с. Новодмитровка (Великоалександровский район Херсонской области), в 23 км юго-восточнее Владимирского леса.

Обыкновенный козодой (*Caprimulgus europaeus*). Малочисленный вид. Указан всеми исследователями. По

наблюдениям Е.М. Воронцова (1940), чаще всего встречался в молодых гледичиевых и робиниевых насаждениях. Гнезда с полными кладками найдены 15–16.06.1936 г.¹⁵ (Будниченко, 1965). Нами токующие самцы отмечены 25–27.05.2018 г. в лесу, а 23–24.06.2020 г. – в лесу и ПЗЛП. Несомненно, вид гнездится и на прилегающей территории, но из-за краткосрочности исследований нами здесь не найден.

Сизоворонка (*Coracias garrulus*). Исчезнувший вид. По результатам наблюдений 1967 г. (Волчанецкий и др., 1970), приведена как гнездящийся вид ПЗЛП. В настоящее время в заказнике и его окрестностях не гнездится.

Золотистая щурка (*Merops apiaster*). Ранее никем не приводилась. На прилегающей территории (в вершине балки) 28.05.2018 г. отмечены 10 жилых нор этого вида. Там же 24.06.2020 г. держалось 17 особей.

Удод (*Uria epops*). Обычный вид. Отмечен всеми исследователями. Гнездится в заказнике и на прилегающей территории. В заказнике 26.05.2018 г. учтено не менее 10 птиц, в том числе токующая особь. На прилегающей территории 28.05.2018 г. наблюдали птицу с кормом, летящую к гнезду. Здесь же 24.06.2020 г. наблюдали выводки и птиц с кормом.

Вертишейка (*Jynx torquilla*). Малочисленный вид. На гнездовании указан с 1967 г. (Волчанецкий и др., 1970). Нами гнездование подтверждено находками дупла с птенцами 26.05.2018 г., 5 дупел с птенцами и 3 выводков – 24.06.2020 г.

Седой дятел (*Picus canus*). Ранее никем не отмечался. В заказнике в окрестностях с. Лесовое одну особь наблюдали 27.05.2018 г. Редкий вид.

Большой пестрый дятел (*Dendrocopos major*). Обычный вид. На гнездовании указан с 1967 г. для заказника и ПЗЛП (Волчанецкий и др., 1970). Нами дупло с птенцами обнаружено в заказнике 26.05.2002 г. В лесном массиве, ПЗЛП и лесополосах на прилегающей территории дупла с птенцами найдены 26–27.05.2018 г. В лесу и с. Лесовое 24.06.2020 г. наблюдали выводки и самостоятельных молодых.

Сирийский дятел (*D. syriacus*). Предыдущими исследователями вид не упоминается. На изучаемой территории сирийский дятел появился, по всей видимости, в 1970-х гг. (Michalczyk, 2014). Сейчас гнездится в населенных пунктах и, возможно, в лесопосадках. В с. Лесовое и на его окраине в пределах заказника птицы отмечены 25–27.05.2018 г.

Средний пестрый дятел (*D. medius*). Ранее никем не отмечался. Нами также не обнаружен. Однако 29.05.2018 г. вид найден на гнездовании в 33 км северо-западнее Владимировского леса – в урочище «Чабанка» у с. Анастасьевка (Новобугский район Николаевской области) (Рединов и др., в печати). В связи с этим, его гнездование предполагается и во Владимировском лесничестве. Но в список гнездящихся видов исследуемой территории средний пестрый дятел не включен, пока не будут получены какие-либо свидетельства о его пребывании здесь в сезон размножения.

Малый пестрый дятел (*D. minor*). Ранее никем не приводился. В лесу 2 пары, собирающие корм, наблюдали 25–26.05.2018 г., а 24.06.2020 г. видели слетка. Малочисленный вид.

Деревенская ласточка (*Hirundo rustica*). Е.М. Воронцов (1940) писал, что этот вид обычен для леса, однако, не указывал при этом на гнездование. Мы считаем сомнительным, чтобы деревенская ласточка гнездилась во Владимировском лесу в 1930-е гг., но уверены, что в тот период она обитала на прилегающей территории в селах. Указания на гнездование под крышами и внутри строений человека в степной зоне имеются в работах начала XX в. (Пачоский, 1906; Браунер, 1923; Волянський, 1927). В настоящее время это обычный вид, гнездящийся только в постройках или сооружениях человека в населенных пунктах и за их пределами.

Хохлатый жаворонок (*Galerida cristata*). Гнездящийся малочисленный вид прилегающей территории. Е.М. Воронцов (1940) наблюдал его на дорогах, в усадьбах и молодых лесополосах. Нами 2 пары выявлены 27.05.2018 г. в с. Лесовое и 1 пара – 28.05.2018 г. на подую юго-восточнее леса. В последнем месте взрослые с кормом и молодые самостоятельные птицы отмечены 24.06.2020 г.

Малый жаворонок (*Calandrella cinerea*). Е.М. Воронцов (1940) считал этого жаворонка обычным видом окрестных полей, степи и молодых лесопосадок. М.И. Зябровым самец добыт в поле 11.06.1936 г. (Девятко, Джамирзоев, 2012). Нами не отмечен. В настоящее время на большей части степной зоны Правобережной Украины он не гнездится, а там, где встречается – очень редок (Рединов, 2006, 2016; наши данные).

Степной жаворонок (*Melanocorypha calandra*). Е.М. Воронцов (1940) характеризовал его как обычный вид степных участков и полей. Иногда он встречал птиц в молодых лесополосах. В 2018 г. этот жаворонок отмечен только на прилегающей территории, где распространен локально. Малочисленный вид.

Лесной жаворонок (*Lullula arborea*). По данным Е.М. Воронцова (1940), этот вид в 1936–1938 гг. во Владимировской даче не гнезвился. В.В. Шевченко (1940) для Владимировского лесничества вместе с Ингулецкой дачей приводит лесного жаворонка в качестве гнездящейся птицы. Но такой статус вида явно относится только к Ингулецкой даче, где птиц наблюдал И.Б. Волчанецкий (Воронцов, 1940; Волчанецкий, 1950б, 1959), а М.И. Зябров и В.В. Шевченко добыли птиц 31.05.1937 г. и 5.04.1938 г. (Девятко, Джамирзоев, 2012). В связи с этим указание на то, что вид гнезвился во Владимировском лесу до 1967 г. (Волчанецкий и др., 1970), ошибочно. Из-за этой ошибки невозможно определить, наблюдали ли лесного жаворонка в лесу в 1967 г. Поскольку нами в 2002–2020 гг. лесной жаворонок не был найден, мы считаем, что в 1967 г. он в лесу не гнезвился. Хотя не исключено, что в отдельные годы вид селится на вырубках, где гнездится до их зарастания густым кустарником.

Полевой жаворонок (*Alauda arvensis*). Этого жаворонка Е.М. Воронцов (1940) считал обычным видом открытой местности. Иногда он встречал его и в молодых лесополосах. В 2018 г. полевой жаворонок отмечен только

¹⁵ В этой же публикации, видимо ошибочно, указано «в середине июля».

на прилегающей территории, преимущественно на степных участках. Гнездование подтверждено 24.06.2020 г. наблюдением слетков и самостоятельных молодых особей на поду. Малочисленный вид.

Полевой конек (*Anthus campestris*). Е.М. Воронцов (1940) характеризовал этот вид так же, как и полевого жаворонка. В настоящее время полевой конек встречается только на прилегающей к заказнику территории, где обычен.

Лесной конек (*A. trivialis*). В 1936–1953 гг. этот вид в лесничестве не гнезвился (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940; Тарашук, 1953). И.Б. Волчанецкий (1959), ссылаясь на указанных авторов, приводит лесного конька в качестве гнездящегося вида, что является ошибкой. Ее он повторяет и в более поздней работе (Волчанецкий и др., 1970). Из-за этой ошибки невозможно определить, наблюдали ли лесного конька в лесу в 1967 г. В 1955 г. этот вид был выявлен на гнездовании в 115–124 км западнее и северо-западнее Владимирского леса – в Братском и Вознесенском районах Николаевской области, в урочищах «Дубовая балка» и «Лабиринт» (Волчанецкий, 1959). Поэтому не исключено, что к 1967 г. лесной конек уже заселил и Владимирский лес. В настоящее время это обычный вид изучаемой территории. Выявлен нами во время первого посещения леса 26.05.2002 г. В 2018 г. токующих и беспокоящихся птиц наблюдали в лесу, ПЗЛП и насаждениях в вершине балки. Гнездование подтверждено 24.06.2020 г. наблюдениями выводков и молодых самостоятельных птиц.

Желтая трясогузка (*Motacilla flava*). Е.М. Воронцов (1940) считал ее обычным видом молодых лесополос и окрестных полей. Пару птиц мы учли на поле 30.05.2010 г. В 2018 г. (26–29.05) этот вид отмечен на прилегающей территории, где он малочислен и распространен локально.

Черноголовая трясогузка (*M. feldegg*). Предыдущими исследователями этот таксон не указан, поскольку ранее он считался подвидом желтой трясогузки (Гладков, 1954). Однако в прошлом черноголовая трясогузка явно гнездилась на исследуемой территории. Об этом можно утверждать на основе коллекционных экземпляров самцов (Девятко, Джамирозев, 2012)¹⁶, которых добыли М.И. Зябрев и Л.В. Корабельников в гнездовой период 1938 и 1955 гг. в 115 км северо-западнее рассматриваемой территории – в урочище «Дубовая балка». А также на основе сборов П.П. Орлова и А.Б. Кистяковского (Пекло, 2008) в гнездовой период 1950–1959 гг. в 60–140 км восточнее и северо-восточнее Владимирского леса – в Апостоловском, Никопольском и Томаковском районах Днепропетровской области. На гнездование черноголовой трясогузки в конце XIX в. еще далее к северо-востоку от изучаемой территории – возле г. Павлограда (Днепропетровская область) – указывал Б.С. Вальх (1900). В настоящее время она обычна на прилегающей к Владимирскому лесу территории. Была отмечена также 26.05.2002 г. на территории ботанического памятника

природы «Степок». Гнездование доказано наблюдением слетков 24.06.2020 г.

Белая трясогузка (*M. alba*). Е.М. Воронцов (1940) приводит ее в качестве немногочисленного гнездящегося вида молодых посадок на прилегающей территории. Другими исследователями не указана. Сейчас гнездится в заказнике и на прилегающей территории, преимущественно в селах, малочисленна. Гнездование доказано наблюдением слетков 24.06.2020 г.

Обыкновенный жулан (*Lanius collurio*). Обычный вид. Отмечен всеми исследователями. В.И. Абеленцевым полная не насиженная кладка из 7 яиц коллектирована во Владимирском лесу 30.05.1953 г. (Пекло, 2018)¹⁷. Нами гнезда с насиживающими птицами найдены 26.05.2018 г., а 24.06.2020 г. отмечены 2 выводка со слетками.

Чернолобый сорокопуд (*L. minor*). Отмечен всеми предыдущими исследователями. По данным Е.М. Воронцова (1940) гнезвился везде, где была древесная растительность, включая сады в поселках. В.И. Абеленцев коллектировал 31.05.1953 г. на территории Владимирской лесомелиоративной опытной станции полную слабо насиженную кладку из 7 яиц (Пекло, 2018). Нами на исследованной территории вид не найден, но отмечен в ближайших окрестностях. По 1 паре встречено 25.05.2018 г. у с. Озеровка (Николаевская область) и 27.05.2018 г. в с. Орлово (Херсонская область). На окраине с. Красновка (Херсонская область) 24.06.2020 г. выявлена пара. В долине р. Висунь на левом берегу, на участке длиной 4,3 км от с. Владимировка до устья балки, расположенной выше с. Сергеевка (Николаевская область), 24.06.2020 г. учтено 9 пар. В связи с этим, не ежегодное гнездование отдельных пар возможно в любом месте рассматриваемой территории.

Обыкновенная иволга (*Oriolus oriolus*). Обычный вид. Отмечен всеми исследователями. Гнездится в заказнике, ПЗЛП и других насаждениях, а также в населенных пунктах. По данным Е.М. Воронцова (1940) гнездилась также и в мелколесье в степных оврагах. В.В. Шевченко (1940) упоминает о найденных кладках.

Обыкновенный скворец (*Sturnus vulgaris*). Массовый вид. Отмечен всеми исследователями. Гнездится в заказнике, ПЗЛП и других насаждениях, селах. В ползащитных лесополосах скворцы охотно занимали искусственные гнездовья (Тарашук, 1953). Нами дуплянка, занятая скворцами, найдена 26.05.2018 г.

Сойка (*Garrulus glandarius*). Редкий вид. Впервые найдена в 1967 г. Нами отмечена 1 особь в лесу у с. Лесовое 27.05.2018 г. Там же 24.06.2020 г. наблюдали выводок из 2 взрослых и 2 молодых птиц.

Сорока (*Pica pica*). Ранее была многочисленной птицей в заказнике, ПЗЛП и на прилегающей территории (Воронцов, 1940; Будниченко, 1950, 1965; Тарашук, 1953). В настоящее время обнаружена только на прилегающей территории, где редка (гнездится 1–2 пары). В разреженной лесополосе у юго-восточной окраины «Владимиров-

¹⁶ В «Каталоге» они приведены как желтые трясогузки под номерами 18496, 18503, 18504, 18505; на этикетках указан подвид *feldegg* (Т.Н. Девятко, личн. сообщ.). На основе фотографий данных экземпляров мы подтверждаем их таксономический статус.

¹⁷ В «Каталоге» для этого вида и чернолобого сорокопуда неверно указан административный район места добычи – Новобугский, правильно – Казанковский.

ского парка» 27.05.2018 г. выявлено 5 старых гнезд. На поду 28.05.2018 г. наблюдали 1 птицу. Там же 24.06.2020 г. отмечены 2 новых и несколько старых полуразрушенных гнезд вида.

Галка (*Corvus monedula*). Ранее в небольшом количестве гнездилась в заказнике и ПЗЛП в гнездах других видов врановых (Воронцов, 1940; Будниченко, 1965). В настоящее время гнездится на прилегающей территории в бетонных опорах высоковольтной ЛЭП, где птицы выявлены 27.05.2018 г.

Грач (*C. frugilegus*). Исчезнувший вид. По данным Е.М. Воронцова (1940) и А.С. Будниченко (1940, 1950), грач гнезился большими колониями в старых ползащитных лесополосах и у опушек в массиве. В 1949–1950 гг. он не обнаружен во Владимирском лесу. Причиной исчезновения было систематическое преследование человеком. В 1946 г. в колонии было 1463 гнезда, а в 1947 г. грачи в ней уже не гнездились (Тарашук, 1953).

Серая ворона (*C. cornix*). Ранее была малочисленной птицей заказника и ПЗЛП (Воронцов, 1940; Будниченко, 1950; Тарашук, 1953). Нами на гнездовании выявлена лишь на прилегающей территории, где редка: по паре отмечено на поду 28.05.2018 г. и 24.06.2020 г.

Ворон (*C. corax*). Е.М. Воронцов (1940) отмечал ворона зимой и летом, но писал, что в лесничестве он не гнезвился. В.В. Шевченко (1940), а за ним И.Б. Волчанецкий (1959) для Владимирского лесничества вместе с Ингулецкой дачей приводят его как оседлый вид. Необходимо отметить, что исследования во Владимирском лесу были начаты в 1936 и 1938 гг. соответственно 10 и 18.05. В Северном Причерноморье птенцы ворона обычно покидают гнезда в середине апреля – первых числах мая (Ардамацкая, 1996; наши данные). Возможно, что Е.М. Воронцов, не отметив гнезд с птенцами, не рискнул причислить наблюдавшихся им птиц к гнездящимся. О гнездовании ворона в 1938 г. в искусственных насаждениях в окрестностях г. Вознесенска (Николаевская область) писал М.И. Зябров (1940). Поэтому не исключено, что ворон в 1936–1938 гг. также гнезвился и во Владимирском лесу. По наблюдениям 1967 г., ворон приведен для Владимирского леса как вид, гнездившийся там ранее, что, возможно, не соответствует действительности, а для ПЗЛП – как новый вид (Волчанецкий и др., 1970). В настоящее время ворон помимо насаждений гнездится и на опорах ЛЭП. Обычный вид.

Соловьиный сверчок (*Locustella luscinioides*). Ранее никем не отмечался. На заросших прудах в вершине балки западнее заказника 24.06.2020 г. учтены 6 поющих самцов. В 2018 г. вид нами явно был пропущен.

Болотная камышевка (*Acrocephalus palustris*). Е.М. Воронцов (1940) для Владимирского леса, ПЗЛП и прилегающей территории этот вид не приводит, но указывает его для Ингулецкой дачи. По В.В. Шевченко (1940), болотная камышевка считается гнездящимся видом для Владимирского лесничества вместе с Ингулецкой дачей, что вслед за ним повторяет И.Б. Волчанецкий (1959). В публикации В.И. Тарашука (1953) этот вид не упоминается вовсе. Мы считаем, что за всю историю существования Владимирского леса этот вид в нем не

гнезвился, поскольку для болотной камышевки здесь не было подходящих биотопов. Единственное, вызывающее доверие, упоминание о гнездовании болотной камышевки в середине XX в. в искусственном насаждении степной зоны Правобережной Украины имеется у М.И. Зябрева (1940). Он пишет о гнездовании птиц в 1938 г. на лугу у пруда в урочище «Дубовая балка». В связи со сказанным, указание И.Б. Волчанецкого и соавторов (1970) о том, что этот вид встречался ранее во Владимирском лесу, ошибочно. Из-за этой ошибки невозможно понять, наблюдали ли исследователи болотную камышевку в лесу в 1967 г. По нашему мнению утверждения о гнездовании вида в прошлом во Владимирском лесу основаны на ошибочном восприятии мигрирующих особей за гнездящихся птиц, поскольку его весенняя миграция на юге Украины завершается к середине июня (наши данные). На заросших прудах в вершине балки западнее заказника 28.05.2018 г. учтены 3 поющих самца. Однако гнездование болотной камышевки здесь требует фактического подтверждения, поскольку отмеченные птицы могли быть мигрантами. В 2020 г. птицы здесь не выявлены, скорее всего, из-за их скрытного поведения.

Тростниковая камышевка (*A. scirpaceus*). Ранее никем не отмечалась. На заросших прудах в вершине балки западнее заказника 24.06.2020 г. учтен поющий самец. В 2018 г. вид нами явно был пропущен.

Дроздовидная камышевка (*A. arundinaceus*). Ранее никем не упоминалась. Выявлена нами там же, где и предыдущий вид: 28.05.2018 г. отмечены 2, а 24.06.2020 г. – 3 самца.

Ястребиная славка (*Sylvia nisoria*). Е.М. Воронцов (1940) наблюдал птиц всего 2 раза, и в качестве гнездящегося вид не привел. В.В. Шевченко (1940), а вслед за ним И.Б. Волчанецкий (1959) указали эту птицу как гнездящийся вид для Владимирского лесничества вместе с Ингулецкой дачей. Считается, что ястребиная славка в различных частях ареала гнездится нестабильно и спорадично (Волчанецкий, 1954; Мальчевский, Пукинский, 1983 и др.; наши данные). В.И. Тарашук (1953) указывал, что в середине XX в. этот вид очень редко встречался в степных насаждениях степной зоны Украины. По нашему мнению, на Правобережье до проведения облесения степи ястребиная славка обитала в долинах рек, балках и оврагах с кустарниковой растительностью, где была немногочисленна, встречалась локально и, вероятно, гнездилась не ежегодно. Указание В.В. Шевченко (1940) на гнездование птиц во Владимирском лесничестве, скорее всего, основано на наблюдениях их в Ингулецкой даче. Однако утверждать, что вид отсутствовал в 1930-е гг. во Владимирской даче, мы не можем, поскольку здесь существовали пригодные для него биотопы, в которых могли не ежегодно гнездиться отдельные пары. По наблюдениям 1967 г., ястребиная славка приведена для леса как вид, гнездившийся в нем ранее (чему нет веских доказательств), а для ПЗЛП – как новый вид (Волчанецкий и др., 1970). Нами она отмечена в заказнике и на прилегающей территории. Обычный вид.

Черноголовая славка (*S. atricapilla*). Отмечена всеми исследователями. Обычный вид заказника и ПЗЛП.

В.В. Шевченко (1940) упоминает о найденных в лесничестве кладках и птенцах. В настоящее время, как и ранее, гнездится и на прилегающей территории. В лесу 24.06.2020 г. найдено разоренное гнездо с остатками скорлупы.

Садовая славка (*S. borin*). Указана всеми исследователями. Ранее гнездилась в лесу, ПЗЛП и на прилегающей территории. Нами вид найден в 2018 г. и 2020 г. только в лесу, хотя при учете в ПЗЛП мы могли его пропустить. В.В. Шевченко (1940) упоминает о найденных в лесничестве кладках и птенцах. Обычный вид.

Серая славка (*S. communis*). Отмечена всеми исследователями. Гнездится в заказнике, ПЗЛП и на прилегающей территории (в балке, лесополосах и на поду). Малочисленный вид.

Славка-завирушка (*S. curruca*). В.В. Шевченко (1940) и И.Б. Волчанецкий (1959) указали ее как гнездящийся вид для Владимировского леса вместе с Ингулецкой дачей. Но фактически она была найдена И.Б. Волчанецким «на гнездовье» лишь в молодых насаждениях сосны в Ингулецкой даче (Воронцов, 1940; Волчанецкий, 1950б). По наблюдениям 1967 г., славка-завирушка приведена для Владимировского леса как вид, гнездившийся там ранее, что, как видно из сказанного выше, является недоразумением, а для ПЗЛП – как новый вид (Волчанецкий и др., 1970). Не исключено, что И.Б. Волчанецкий за гнездящихся птиц принял мигрантов, поскольку у славки-завирушки весенний пролет на юге Украины заканчивается в первой декаде июня (наши данные). Нами вид не найден. Учитывая спорадичность распространения и низкую численность славки-завирушки на большей части Правобережной степи, она могла быть пропущена как предыдущими исследователями, так и нами. Поскольку гнездование вида достоверно не подтверждено, он не учитывается при проведении расчетов и анализа.

Зеленая пересмешка (*Hippolais icterina*). Предыдущими исследователями вид для данной территории не приводится. В ННПМ хранится тушка взрослого самца, добытого В.И. Тарашуком во Владимировском лесничестве 12.07.1950 г. (Пекло, 2008; наши данные). Какой имела статус данная особь – не известно. В.И. Тарашук (1953) пишет, что зеленая пересмешка для большинства искусственных массивов степной зоны Украины не характерна, а свойственна только естественным лесам. Из целого ряда искусственных массивов, рассматриваемых в его работах, зеленая пересмешка фактически указана только для Глуховского лесничества (в настоящее время – Торезское лесничество Торезского лесхоза), расположенного у г. Чистяково (Донецкая область)¹⁸. Поэтому мы считаем, что в период его исследований зеленая пересмешка во Владимировском лесу отсутствовала. В настоящее время

это вероятно гнездящийся вид. Поющий самец отмечен в лесу 26.05.2018 г. В 2020 г. вид нами не обнаружен. Учитывая поздние сроки пролета, а также то, что достоверные гнездовые находки пересмешки в степной зоне Правобережной Украины нам не известны, гнездование вида требует подтверждения.

Пеночка-весничка (*Phylloscopus trochilus*). Указана как обычный гнездящийся вид заказника и ПЗЛП (Воронцов 1940, 1947). Самка пеночки-веснички была добыта Н.А. Баско в лесничестве 4.06.1938 г. (Девятко, Джамирозев, 2012). В.В. Шевченко (1940) также приводит вид в качестве гнездящегося для Владимировского лесничества вместе с Ингулецкой дачей. Однако В.И. Тарашук (1953) отрицает его гнездование здесь. Позже И.Б. Волчанецким (Волчанецкий, 1959; Волчанецкий и др., 1970) для Владимировского леса и Ингулецкой дачи она приведена как пролетный вид. Пеночка-весничка в степной зоне Правобережной Украины не гнездится. Весенняя миграция вида на юге Украины в конце мая – начале июня еще имеет массовый характер, а завершается она к середине июня (Рединов и др., 2017б). Утверждение Е.М. Воронцова и В.В. Шевченко о гнездовании вида во Владимировском лесничестве основано на ошибочном восприятии мигрирующих особей за гнездящихся птиц, на что указал еще В.И. Тарашук (1953).

Пеночка-теньковка (*Ph. collybita*). Е.М. Воронцов (1940) не отнес ее к гнездящимся видам лесничества, хотя им был добыт самец 26.05.1938 г. (Девятко, Джамирозев, 2012). В.В. Шевченко (1940) наоборот, считал пеночку-теньковку гнездящейся птицей. Позже В.И. Тарашук (1953) отрицал гнездование вида, считая, что В.В. Шевченко принял мигрирующих птиц за гнездящихся, с чем согласны и мы. Подтверждением этому служит то, что в 1937 г. пеночка-теньковка не гнездилась в лесополосах у сел Богдановка и Прибужье (Доманевский район Николаевской области), а в 1938, 1949, 1955 и 1967 гг. она отсутствовала в искусственных массивах в окрестностях г. Вознесенска (Зябров, 1940; Селезньов, 1940; Тарашук, 1953; Волчанецкий, 1959; Волчанецкий и др., 1970). На основе данных первых исследователей лесничества И.Б. Волчанецкий (1959) для Владимировского леса вместе с Ингулецкой дачей приводит пеночку-теньковку как гнездящийся вид, но под вопросом. Из-за такой трактовки нельзя понять, гнезвился ли этот вид во Владимировском лесу в 1967 г. (Волчанецкий и др., 1970), т.к. по условиям этой публикации считается, что его статус не изменился по сравнению с результатами исследований предыдущих лет. По нашим наблюдениям пеночка-теньковка – обычный вид заказника; выявлена она также и в ПЗЛП. Гнездование в лесу подтверждено отловом 26.05.2018 г. самки с наседным пятном и наблюдением выводка. Здесь же 24.06.2020 г. наблюдали молодых самостоятельных птиц.

Пеночка-трещотка (*Ph. sibilatrix*). В.В. Шевченко (1940) указывает на ее гнездование во Владимировском лесничестве вместе с Ингулецкой дачей. Е.М. Воронцовым (1940) пеночка-трещотка в 1936 г. обнаружена не была, но на основании находок вида в последующие годы в Ингулецкой даче (явно на основе данных В.В. Шевченко) он внес ее в список гнездящихся видов Владимировско-

¹⁸ Вид автором не обнаружен и в других искусственных лесах северостепной подзоны степной зоны Николаевской области (Рацинской лесной даче, урочищах «Лабиринт» и «Дубовая балка»), расположенных еще ближе к естественным лесам лесостепной зоны, где известно гнездование вида (Портенко, 1928). Следует также отметить, что В.И. Тарашук (1953) считал отмеченных М.И. Зябровым (1940) птиц в перечисленных искусственных массивах не гнездящимися, а пролетными.

го лесничества, указав для ПЗЛП. Позже В.И. Тарашук (1953) отрицал гнездование вида, считая, что его предшественники приняли поздних мигрантов за гнездящихся птиц, с чем согласны и мы. И.Б. Волчанецкий (1950б) на основании данных первых исследователей приводит пеночку-трещотку в качестве гнездящегося вида Владимирского леса, но позже (Волчанецкий, 1959) указывает на ее гнездование под вопросом. А по наблюдениям 1967 г. она почему-то приведена как вид, найденный на гнездовании ранее как в лесу, так и в ПЗЛП (Волчанецкий и др., 1970), что является недоразумением. В связи с этим также нельзя понять, наблюдали ли вид в лесничестве в 1967 г. Нами 2 поющих самца учтены в лесу 27.05.2018 г. Здесь же 24.06.2020 г. отмечен поющий самец, возле которого держалась еще 1 взрослая птица. В настоящее время пеночка-трещотка, скорее всего, гнездится во Владимирском лесничестве, но ее гнездование требует подтверждения (Рединов и др., 2017б).

Зеленая пеночка (*Ph. trochiloides*). Самец добыт 20.05.1936 г. в одной из восточных ПЗЛП в окрестностях с. Лесовое (Воронцов, 1937, 1940, 1954)¹⁹. Это единственная известная нам встреча вида на территории Николаевской области. На основе этой регистрации зеленая пеночка указана в качестве залетной птицы лесничества (Волчанецкий, 1950б, 1959). По наблюдениям 1967 г., зеленая пеночка приведена для заказника как вид, гнездившийся в нем ранее (Волчанецкий и др., 1970), что, как видно, является недоразумением. Из-за такого толкования также нельзя понять, наблюдали ли исследователи этот вид во Владимирском лесу в 1967 г. Зеленая пеночка является типичным лесным обитателем, в степной зоне она не гнездится (Птушенко, 1954). В Украине известны единичные подтвержденные случаи гнездования вида на северо-востоке страны в лесостепной зоне (Кныш, 1982; Надточий, 1999). Утверждение о гнездовании зеленой пеночки в искусственных насаждениях Николаевской и Кировоградской областей (Волчанецкий и др., 1967, 1970) является ошибкой²⁰. Авторы явно приняли пролетных особей этого вида за гнездящихся птиц.

Мухоловка-белошейка (*Ficedula albicollis*). Е.М. Воронцов (1940) пишет, что наблюдал птиц только в середине мая, а после – не видел. Но при этом указал вид как гнездящийся для леса, что является ошибкой, т.к. встреченные им птицы явно были мигрантами. Из-за этой ошибки в список гнездящихся видов Владимирского леса внес мухоловку-белошейку И.Б. Волчанецкий (1950б). Другие исследователи (Шевченко, 1940; Тарашук, 1953) этот вид на гнездовании на рассматриваемой территории не отмечали. Позже И.Б. Волчанецкий (1959) привел мухоловку-белошейку в качестве пролетного вида, но затем (Волчанецкий и др., 1970) указал статус как гнездившийся здесь

ранее, что, как видно, не соответствует действительности. Из-за этого также не ясно, наблюдали ли этот вид в лесу в 1967 г. В настоящее время мухоловка-белошейка обычная гнездящаяся птица. Найдена нами при первом посещении заказника 26.05.2002 г. Гнездование подтверждено наблюдениями беспокоящихся птиц с кормом у дупла 26.05.2018 г. а также выводков и слетков – 24.06.2020 г.

Малая мухоловка (*F. parva*). В качестве вероятно гнездящегося вида (обычна, но малочисленна) приведена Е.М. Воронцовым (1940). Работавший в тот же период В.В. Шевченко (1940) не считает этот вид гнездящимся. Отрицает гнездование и В.И. Тарашук (1953). И.Б. Волчанецкий (1959) малую мухоловку указал для Владимирского лесничества в качестве пролетного вида, но позже (Волчанецкий и др., 1970) приводит ее для Владимирского леса как новый гнездящийся вид. Утверждения Е.М. Воронцова и И.Б. Волчанецкого о гнездовании вида во Владимирском лесничестве основаны на ошибочном восприятии мигрирующих особей за гнездящихся птиц, на что указал еще В.И. Тарашук (1953). Весенняя миграция вида на юге Украины завершается к середине июня (наши данные). Достоверные сведения о случаях гнездования малой мухоловки в степной зоне Правобережной Украины отсутствуют (Пекло, 1987; наши данные).

Серая мухоловка (*Muscicapa striata*). Указана первыми исследователями (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940). Похоже, что В.И. Тарашук (1953) не отмечал этот вид на гнездовании, т.к. он предполагал, что его предшественники за гнездящихся птиц могли принимать мигрантов, однако он не был уверен в своем предположении. Позже серая мухоловка приведена в качестве гнездящейся птицы леса и ПЗЛП (Волчанецкий, 1959; Волчанецкий и др., 1970). В настоящее время это обычный вид леса. Гнездование подтверждено наблюдениями слетков 24.06.2020 г.

Луговой чекан (*Saxicola rubetra*). Е.М. Воронцов (1940) не вносит этот вид в список гнездящихся птиц Владимирского лесничества и даже удивляется его отсутствию здесь. Работавший в тот же период В.В. Шевченко (1940) для Владимирского лесничества вместе с Ингулецкой дачей приводит лугового чекана в качестве гнездящейся птицы. На основе этих данных И.Б. Волчанецкий (1959) также указывает вид для Владимирского лесничества вместе с Ингулецкой дачей. Позже (Волчанецкий и др., 1970) он приводит его для Владимирского леса и указывает на появление в ПЗЛП. К сожалению, из-за противоречивых и нечетких сведений невозможно понять, гнезвился ли вид в 1953 г. на рассматриваемой территории, а в 1967 г. – в лесу. Поскольку у лугового чекана весенний пролет на юге Украины длится до середины июня (наши данные), то не исключено, что исследователи за гнездящихся птиц приняли мигрантов. Нами по 3 пары лугового чекана отмечены 26.05.2018 г. и 24.06.2020 г. на территории ботанического памятника «Степок» (в 2020 г. одна из пар кормила птенцов в гнезде). На поду 28.05.2018 г. учтена 1 пара, а 24.06.2020 г. – 5 пар и 2 выводка. В вершине балки 28.05.2018 г. наблюдали 1 пару, а 24.06.2020 г. – 1 пару и 2 выводка. Малочисленный вид.

Черноголовый чекан (*S. rubicola*). Новый малочисленный гнездящийся вид рассматриваемой территории,

¹⁹ В настоящее время добытый экземпляр хранится в ННПМ (Пекло, 2008). На первичной этикетке датой добычи указано 20.05 (наши данные). Поэтому приведенная в работах Е.М. Воронцова (1940, 1954) дата 25.05 является ошибкой.

²⁰ К сожалению, никаких подробностей о наблюдении зеленой пеночки в этих областях в 1967 г. в других работах указанных авторов мы не нашли.

предыдущими исследователями не отмечен. Выводок в сопровождении самца выявлен 28.05.2018 г. в балке западнее заказника, здесь же найден еще один самец. За пределами рассматриваемой территории на окраине с. Озеровка 25.05.2018 г. встречен самец, а 24.06.2020 г. в долине р. Висунь южнее с. Владимировка отмечены 2 выводка.

Обыкновенная каменка (*Oenanthe oenanthe*). Обычный вид. Обитает в селах и за их пределами. Ранее также был обычен в окрестностях лесничества (Воронцов, 1940).

Обыкновенная горихвостка (*Phoenicurus phoenicurus*). На изучаемой территории ни одним из исследователей не обнаружена. В Одесской, Николаевской и Херсонской областях вид ранее был обычным в пойменных лесах Дуная, Днестра и Днепра²¹ (Воинственский, 1953; Гаушштейн, 1955; Назаренко, 1958; Орлов, 1959), где гнездится и сейчас (Москаленко, 2015; наши данные). Кроме того, в настоящее время обыкновенная горихвостка населяет крупные города – Одессу, Николаев (наши данные), и, скорее всего, Херсон, которые она начала осваивать в 1960-е гг. (И.И. Черничко, личн. сообщ.). В искусственных насаждениях и лесополосах Одесской и Николаевской областей обыкновенная горихвостка сейчас не встречается (наши данные). Однако в XX в. она, видимо, изредка спорадично гнездилась в некоторых искусственных массивах степной зоны Правобережной Украины, как, например, в урочище «Лабиринт» (Волчанецкий, 1959).

Горихвостка-чернушка (*Ph. ochruros*). Данную территорию вид заселил, вероятно, в 1990-х гг. (Корзюков, Рединов, 1999). Пара выявлена 25.05.2018 г. в с. Лесовое вблизи конторы лесничества. В другой части села самку отметили 27.05.2018 г. Обычный вид населенных пунктов.

Зарянка (*Erithacus rubecula*). Предыдущими исследователями не найдена. Нами обнаружена при первом посещении леса 26.05.2002 г. В 2018 г. гнездование доказано находкой 26.05 гнезда с птенцами и наблюдением выводка. В 2020 г. (24.06) наблюдали слетков. Обычный вид.

Обыкновенный соловей (*Luscinia luscinia*). Отмечен всеми исследователями. Обычный вид. Гнездится в заказнике, ПЗЛП и на прилегающей территории. Молодая птица добыта М.И. Зябровым 15.06.1936 г. во Владимировском лесу (Девятко, Джамирзоев, 2012). В.В. Шевченко (1940) упоминает о найденных в лесничестве кладках и птенцах.

Черный дрозд (*Turdus merula*). Многочисленный вид. На гнездовании впервые найден в 1967 г. (Волчанецкий и др., 1970). Нужно отметить, что Е.М. Воронцов (1940) слышал пение этого дрозда 5.06.1938 г. в лесу, но все же вид к гнездящимся не отнес. В 1994–1995 гг. (19–22.05) на территории заказника найдено 26 гнезд (Коцюрба, Кротовская, 1996). Нами гнездование подтверждено находками гнезд и наблюдениями слетков. Птицы населяют также лесополосы с густым подлеском и насаждения по склонам балки.

Певчий дрозд (*T. philomelos*). Многочисленный вид. На гнездовании впервые найден в 1967 г. (Волчанецкий

и др., 1970). В 1994–1995 гг. (19–22.05) на территории заказника найдено 53 гнезда (Коцюрба, Кротовская, 1996). Нами гнездование также подтверждено находками гнезд и наблюдениями слетков. Как и предыдущий вид, заселил лесополосы и другие насаждения с густым подлеском.

Длиннохвостая синица (*Aegithalos caudatus*). Указание на этот вид имеется только в списке, составленном А.С. Будниченко (1968), куда он включил его на основании публикации И.Б. Волчанецкого (1950б). Однако в последней работе длиннохвостая синица приведена в таблице, в которой представлена объединенная информация сразу по трем искусственным лесам (Велико-Анадольскому, Рацинскому и Владимировскому). Из публикаций М.И. Зябрева (1940), Е.М. Воронцова (1940) и В.В. Шевченко (1940) видно, что этот вид в Рацинском и Владимировском лесах не встречался. Зато в работе И.Б. Волчанецкого (1950а) упоминается, что длиннохвостая синица была найдена на гнездовании в Велико-Анадольском лесу. Таким образом, включение этого вида А.С. Будниченко (1968) в список гнездящихся птиц Владимировского лесничества является ошибкой. Учитывая то, что в последние годы длиннохвостая синица найдена нами на гнездовании в ряде искусственных насаждений Одесской и Николаевской областей (Рединов и др., 2017б; наши данные), где птицы гнездятся спорадично и единичными парами, можно предположить, что она гнездится и во Владимировском лесу. Но, пока нет свидетельств о ее пребывании на исследуемой территории в репродуктивный период, она не включена в список гнездящихся здесь видов.

Обыкновенная лазоревка (*Parus caeruleus*). В лесонасаждениях заказника гнездится на протяжении всего рассматриваемого периода. По сообщению Е.М. Воронцова (1940), она гнездилась в очень небольшом количестве. Нами гнездование подтверждено наблюдениями выводков 26.05.2018 г. и 24.06.2020 г. Малочисленный вид.

Большая синица (*P. major*). Отмечена всеми исследователями. По данным учетов в 1949 г., в ПЗЛП гнездилось лишь 3 пары больших синиц. В 1950 г. в них было развешено 100 синичников. В том же году в 25 из 91 сохранившихся домиков поселились большие синицы (Тарашук, 1953). При этом автор пишет, что заселенность их могла быть большей, если бы не было конкуренции с полевым воробьем (*Passer montanus*). Нами гнездование подтверждено наблюдениями выводков. Обычный вид заказника, гнездится также в ПЗЛП, населенных пунктах и лесополосах.

Обыкновенный поползень (*Sitta europaea*). Ни одним из исследователей вид не отмечен. В середине XX в., до проведения массового облесения степной зоны, ближайшие к Владимировскому лесу места обитания вида находились в Черном лесу и прилегающих к нему байрачных лесах, являвших собой южный предел распространения естественных лесов (Шевченко, 1940; Кременецкий, 1941). Данными о современном гнездовании обыкновенного поползня в Черном лесу мы не располагаем.²²

²¹ Возможно, что обыкновенная горихвостка в прошлом обитала и в долине р. Южный Буг, но мы не располагаем информацией, позволяющей утверждать об этом. Также у нас нет сведений о гнездовании здесь вида в настоящее время.

²² Нам не известны какие-либо публикации, отражающие современное состояние орнитофауны Черного леса.

Фото 3. Гнездо обыкновенной овсянки. 26.05.2018 г., заказник «Владимировская дача».
Photo 3. A nest of Yellowhammer.

Однако гнездование вида отмечено в окрестных байрачных лесах, расположенных в Александрийском районе Кировоградской области у с. Запорожье (Шевцов, 2003) и у с. Пантаевка (И. Карпец, личн. сообщ.)²³, находящихся в 127–131 км севернее Владимирского леса. Другие ближайшие к Владимирскому лесу известные нам места современного гнездования обыкновенного поползня расположены: в 117–124 км западнее – в Братском и Вознесенском районах Николаевской области, в урочищах «Лабиринт», «Василева Пасека» и «Хомутец» (Рединов и др., 2017б); в 107–120 км северо-западнее – в с. Благодатное Бобринецкого района Кировоградской области и в г. Кропивницкий (Ю. Вовкотруб, личн. сообщ.). Кроме того, в гнездовой период (30.03.2015 г.) вид сфотографирован В. Севидовым в г. Кривой Рог,²⁴ всего в 47 км северо-восточнее Владимирского леса. В этом же городе обыкновенного поползня отмечали и зимой (И. Карпец, личн. сообщ.). Несмотря на значительный гнездовой и территориальный консерватизм и слабую дисперсию молодых птиц (Brooks, Perrins, 1994), в ближайшие годы все же можно ожидать появления обыкновенного поползня на гнездовании во Владимирском лесу.

Обыкновенная пищуха (*Certhia familiaris*). В репродуктивный период никем не найдена. В настоящее время ближайшие места, где предполагается гнездование вида, находятся: в 161 км северо-западнее – в долине р. Южный Буг в окрестностях с. Курипчино Первомайского района Николаевской области (Домашевский, 2001; А.И. Корзюков, личн. сообщ.; наши данные); в 124 км западнее – в урочище «Трикраты» (Рединов и др., 2017б) и в 131 км севернее – в урочище «Грабоватое» у с. Запорожье (Шевцов, 2003). Гнездование доказано: в 118 км юго-западнее Владимирского леса – на Нижнеднепровской песчаной арене у г. Голая Пристань (Пирогов, 1993); в 85 км южнее – в пойменном лесу р. Днепр в урочище «Круглик» (между основным руслом и рукавом Конка) западнее с. Казачьи Лагери Алешкивского района Херсонской об-

ласти (Сіохін та ін., 2010; В.М. Попенко, личн. сообщ.). В прошлом обыкновенная пищуха гнездилась в 136 км севернее – в Черном лесу (Шевченко, 1940; Кременецкий, 1941), где наверняка обитает и сейчас. Также вид в прошлом гнезвился в пойменном лесу р. Днепр на участке между городами Запорожье и Новая Каховка (Петров, 1954; Орлов, 1959; Пекло, 2008), всего в 61–65 км от Владимирского леса. В настоящее время на островах и в лесных посадках побережья Каховского водохранилища также предполагается его гнездование (Бусел, 2016). В связи со сказанным, вполне возможно гнездование единичных пар и во Владимирском лесу.

Домовый воробей (*Passer domesticus*). Е.М. Воронцов (1940) писал, что этот вид гнезвился только в селах. В.И. Тарашук (1953) ни для одного из обследованных им на юге Украины искусственных насаждений домового воробья не приводит, и пишет, что этот вид держится у человеческого жилья. В настоящее время он также отсутствует в лесу, но гнездится в селах, где обычен. В связи с этим внесение В.В. Шевченко (1940) и И.Б. Волчанецким (1959; Волчанецкий и др., 1970) домового воробья в списки гнездящихся видов Владимирского лесничества и Ингулецкой дачи не корректно. В с. Лесовое 25–27.05.2018 г. отмечены птицы у гнезд.

Полевой воробей (*P. montanus*). Отмечен всеми исследователями. Гнездится в лесу, ПЗЛП, населенных пунктах и лесополосах. Обычный вид. В с. Лесовое 24.06.2020 г. наблюдали слетков, а также были найдены гнезда с птенцами в строениях.

Зяблик (*Fringilla coelebs*). Отмечен всеми исследователями. Гнездится в заказнике, ПЗЛП и других насаждениях. Гнездование подтверждено находкой гнезда с кладкой 26.05.2018 г. и наблюдениями слетков и самостоятельных молодых 24.06.2020 г. Многочисленный вид.

Обыкновенная зеленушка (*Chloris chloris*). Обычный вид. Отмечен всеми исследователями. Гнездится в заказнике, ПЗЛП и других насаждениях. Нами выводки наблюдались 26.05.2018 г. и 24.06.2020 г.

Черноголовый щегол (*Carduelis carduelis*). Мало-численный вид. Отмечен всеми исследователями. Гнездится в заказнике и населенных пунктах. Гнездование подтверждено наблюдением птицы у гнезда 26.05.2018 г. и встречами слетков 24.06.2020 г.

Коноплянка (*Acanthis cannabina*). Е.М. Воронцов (1940) наблюдал гнездование этого вида только на прилегающей территории в молодых полезащитных полосах 5–8-летнего возраста. В.В. Шевченко (1940) указывает его для Владимирского лесничества вместе с Ингулецкой дачей. Следует отметить, что Е.М. Воронцов также отметил гнездование коноплянки в сосновых насаждениях Ингулецкой дачи. Основываясь на данных своих предшественников, И.Б. Волчанецкий (1959) приводит вид в качестве гнездящейся птицы для Владимирского леса и ПЗЛП, хотя оснований для этого нет. Из-за этого невозможно определить, наблюдали ли коноплянку в лесу и ПЗЛП в 1967 г., поскольку для этого года она указана как вид, встречавшийся здесь раньше. Мы предполагаем, что коноплянка гнездилась на опушках леса и ПЗЛП и по зарастающим вырубкам в 1967 г., а, возможно, и раньше – в

²³ Гнездование доказано 8.05.2020 г. наблюдением взрослой птицы, кормящей птенца в дупле, незадолго до его вылета.

²⁴ <http://uabirds.org/v2photo.php?l=ru&s=048300111&n=1&si=ukr>

период исследований В.И. Тарашука. В настоящее время она гнездится преимущественно в населенных пунктах, где обычна. Нами 27.05.2018 и 24.06.2020 гг. отдельные пары учтены в с. Лесовое, на опушке леса, в ПЗЛП и вершине балки.

Обыкновенная чечевица (*Carpodacus erythrurus*). Е.М. Воронцов (1940) этот вид не упоминает. В.В. Шевченко (1940) приводит обыкновенную чечевицу как гнездящийся вид для Владимировского лесничества вместе с Ингулецкой дачей, однако это указание, скорее всего, базируется на наблюдении вида в последнем объекте. На основании этих данных она внесена в таблицу гнездящихся видов Владимировской дачи (Волчанецкий, 1959; Волчанецкий и др., 1970), из-за чего нельзя определить, наблюдали ли вид в лесу в 1967 г. Включение обыкновенной чечевицы в список гнездящихся птиц исследуемой территории ошибочно. Обыкновенная чечевица имеет поздние сроки весеннего пролета, который на юге Украины завершается к середине июня (Воинственский, 2006; наши данные). Достоверные случаи гнездования ее на территории степной зоны Правобережной Украины не известны. Поэтому мы считаем, что В.В. Шевченко воспринял мигрантов за гнездящихся птиц.

Обыкновенный дубонос (*Coccothraustes coccothraustes*). Отмечен первыми исследователями. Е.М. Воронцов (1940) указывал на малочисленность вида в лесу и на его обычность на прилегающей территории. В.В. Шевченко (1940) считал вид оседлым. Странно, но В.И. Тарашук (1953) пишет об отсутствии дубоноса на гнездовании во Владимировском лесничестве в 1949–1950 гг. В работе И.Б. Волчанецкого (1950б) для изучаемой местности он в таблице почему-то не указан, хотя в тексте сказано, что вид известен для всей степной зоны Украины. В его более поздних публикациях (Волчанецкий, 1959; Волчанецкий и др., 1970) вид считается гнездящимся в лесу и ПЗЛП. Нами птицы отмечены при первом посещении леса 26.05.2002 г. В 2018 и 2020 гг. обыкновенный дубонос наблюдался во всех рассматриваемых объектах. Гнездование подтверждено наблюдением выводков в лесу 26.05.2018 г. и 24.06.2020 г. В настоящее время это обычный вид.

Просянка (*Emberiza calandra*). Отмечен всеми исследователями. Обычный вид прилегающей территории, а также опушек и зарастающих вырубок лесничества. В ПЗЛП нами не найден.

Обыкновенная овсянка (*E. citrinella*). На гнездовании впервые выявлена В.И. Тарашуком (1953) в 1949–1950 гг. Уже тогда овсянка была обычным видом. Нами гнездование ее в лесном массиве подтверждено находкой гнезда с полной кладкой (фото 3), наблюдениями слетков 26.05.2018 г. и самостоятельных молодых особей 24.06.2020 г.

Садовая овсянка (*E. hortulana*). Отмечена всеми исследователями. В заказнике малочисленный, в ПЗЛП и других лесополосах – обычный вид.

Обсуждение

В гнездовой фауне исследованной территории представлены следующие экологические группы видов: дендрофилы, кампофилы, склерофилы и лимнофилы

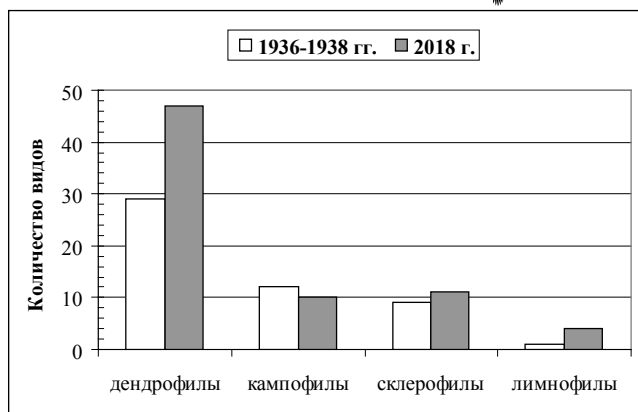

Рис. 3. Экологическая структура орнитофауны Владимировского леса и прилегающей территории по данным 1936–1938 и 2018–2020 гг.

Fig. 3. Ecological structure of the ornithofauna of the reservation and its surroundings in 1936–1938 and 2018–2020.

(рис. 3). Рассмотрим каждую из групп и проанализируем произошедшие в них изменения на протяжении последних 82 лет.

Дендрофилы (52 вида). Непосредственно в лесном массиве и ПЗЛП выявлен 51 вид: 28 – в 1936–1938 г., 37 – в 1967 г., 45 – в 2018–2020 гг. Еще 1 вид (кольчатая горлица) гнездится только на прилегающей территории – в селах.

С момента закладки Владимировского леса в 1873 г. и по 1938 г. (за 65 лет) в насаждение вселились 28 видов дендрофилов. В последующие 82 года дендрофильную группу всей рассматриваемой территории пополнили не менее 20 новых видов: тетеревятник, обыкновенный канюк, орел-карлик, фазан, кольчатая горлица, серая неясыть, вертишейка, большой пестрый дятел, сирийский дятел, малый пестрый дятел, лесной конек, сойка, ворон, ястребиная славка, пеночка-теньковка, мухоловка-белошейка, зарянка, черный дрозд, певчий дрозд, обыкновенная овсянка. Из них нами в 2002–2020 гг. выявлены 8: орел-карлик, кольчатая горлица, серая неясыть, малый пестрый дятел, лесной конек, пеночка-теньковка, мухоловка-белошейка и зарянка. Гнездование еще 3 видов, обнаруженных нами, – седого дятла, зеленой пересмешки и пеночки-трещотки – вероятно, но требует доказательств.

Кроме того, предполагается, что в лесу в настоящее время уже гнездятся или могут появиться в ближайшие годы еще 4 вида, не выявленных нами: средний пестрый дятел, длиннохвостая синица, обыкновенный поползень и обыкновенная пищуха.

На изучаемой территории перестали гнездиться 2 вида: кобчик и грач. Ушастая сова, лесной жаворонок, славка-завирушка и чернолобый сорокопуд нами не выявлены, но мы допускаем их гнездование здесь в отдельные годы. Сорока и серая ворона из леса и, вероятно, из ПЗЛП исчезли, но в малом количестве гнездятся на прилегающей территории. Ворон, а за ним и чеглок освоили опоры ЛЭП, но также продолжают гнездиться и в древесных насаждениях.

На протяжении всего периода исследований относительно стабильное гнездование отмечено для следующих

Таблица 2

Результаты учетов птиц в лесополосах в гнездовой период в разные годы

Results of counts in forest belts during the breeding period in different years

Вид	1936–1938 гг.*	2018 г.**
	Количество пар	
<i>Milvus migrans</i>	1	–
<i>Hieraaetus pennatus</i>	–	1
<i>Falco subbuteo</i>	6	–
<i>F. vespertinus</i>	268	–
<i>F. tinnunculus</i>	9	–
<i>Perdix perdix</i>	28	–
<i>Columba palumbus</i>	1	–
<i>Streptopelia turtur</i>	13	–
<i>Cuculus canorus</i>	3	–
<i>Asio flammeus</i>	1	–
<i>Caprimulgus europaeus</i>	1	–
<i>Jynx torquilla</i>	–	2
<i>Dendrocopos major</i>	–	21
<i>Anthus trivialis</i>	–	13
<i>Lanius collurio</i>	–	3
<i>L. minor</i>	11	–
<i>Oriolus oriolus</i>	15	1
<i>Corvus frugilegus</i>	930	–
<i>C. cornix</i>	10	–
<i>C. corax</i>	–	1
<i>C. monedula</i>	2	–
<i>Pica pica</i>	37	–
<i>Sturnus vulgaris</i>	2	–
<i>Sylvia atricapilla</i>	18	3
<i>S. borin</i>	11	–
<i>S. communis</i>	87	3
<i>Phylloscopus collybita</i>	–	8
<i>Muscicapa striata</i>	2	–
<i>Luscinia luscinia</i>	20	–
<i>Turdus merula</i>	–	20
<i>T. philomelos</i>	–	18
<i>Parus caeruleus</i>	–	1
<i>P. major</i>	4	27
<i>Passer montanus</i>	12	–
<i>Fringilla coelebs</i>	2	43
<i>Chloris chloris</i>	1	2
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	–	3
<i>Emberiza citrinella</i>	23	15
<i>E. hortulana</i>	–	13
Всего:	1518	198

Примечания. * – учеты проведены в 1, 2, 6 и 8 лесополосах; ** – учеты проведены во 2 и 3 лесополосах; нумерация лесополос идет с запада на восток: 1–5 находятся с западной, а остатки 6–8 лесополос – с восточной стороны леса (рис. 2).

видов: черный коршун, серая куропатка, вяхирь, обыкновенная горлица, сплюшка, обыкновенная кукушка, обыкновенный козодой, обыкновенный жулан, обыкновенная иволга, сорока, серая ворона, черноголовая славка, садовая славка, серая славка, серая мухоловка, обыкновенный соловей, обыкновенная лазоревка, большая синица, зяблик, обыкновенная зеленушка, черноголовый щегол, коноплянка, обыкновенный дубонос, обыкновенная овсянка, садовая овсянка.

Кампофилы (14 видов). Представители этой экологической группы не связаны с лесными насаждениями, поэтому некоторые исследователи, в силу решаемых ими задач, не привели данных о них. Е.М. Воронцов (1940, 1947) указал 12 видов для рассматриваемой территории, причем из них только 2 (болотная сова и просянка) отмечены в лесу и ПЗЛП. Нами в 2018–2020 гг. учтены 10 видов, из которых во Владимировском заказнике гнездится лишь просянка.

За последние 82 года из гнездовой фауны изучаемой территории исчезли дрофа, болотная сова²⁵ и малый жаворонок и, возможно, авдотка. Из новых представителей данной экологической группы на гнездовании появился только черноголовый чекан.

Склерофилы (14 видов). Из представителей данной группы непосредственно в заказнике и ПЗЛП выявлено 7 видов: 5 – в 1936–1938 гг., 7 – в 1967 г. и 3 – в 2018–2020 гг. Из них стабильно гнездятся 3 вида: угод, обыкновенный скворец и полевой воробей. Галка из насаждений переселилась на прилегающую территорию и гнездится в опорах высоковольтных ЛЭП. На исследованной территории прекратили гнездиться балобан и сизоворонка. На прилегающей территории появились на гнездовании курганник и горихвостка-чернушка. На протяжении всего периода исследований на прилегающей территории стабильно гнездятся: домовый сыч, деревенская ласточка, обыкновенная каменка, домовый воробей.

Лимнофилы (7 видов). Данная экологическая группа очень бедна в связи с отсутствием крупных водоемов. Болотный лунь, лысуха, соловьиный сверчок, болотная, тростниковая и дроздовидная камышевки выявлены нами на мелких прудах и влажных участках, заросших тростником, в вершине балки, впадающей в долину р. Висунь. Гнездование болотной камышевки здесь вероятно, но требует доказательств. В 1936–1967 гг. эти виды наверняка отсутствовали в гнездовой фауне изучаемой территории. Белая трясогузка в течение рассматриваемого периода обитала на прилегающей территории, а в 2018 г. обнаружена нами на гнездовании и в заказнике.

Сравнение результатов многократных учетов в 4-х ПЗЛП в 1936–1938 гг. (Воронцов, 1947)²⁶ и нашего «беглого» одноразового учета в 2-х ПЗЛП 26.05.2018 г. показывает, насколько глубокие изменения произошли

²⁵ На самом деле, в случае массового размножения мышевидных грызунов на исследуемой территории, вполне возможно кратковременное появление на гнездовании как болотной совы, так и лугового луня.

²⁶ В молодых колхозных полевых насаждениях 5–8-летнего возраста, произраставших на прилегающей территории, Е.М. Воронцовым (1947) найдены на гнездовании лишь 4 вида: перепел, сорока, серая славка и садовая овсянка.

в видовом и количественном составе гнездящихся здесь птиц (табл. 2).

Заключение

Владимировский лес и прилегающие к нему ПЗЛП, заложенные в конце XIX – начале XX вв. на водоразделе среди степи, птицы явно начали заселять еще в первые десятилетия их существования. К моменту первого обследования в 1936–1938 гг. в них уже сформировался достаточно богатый орнитокомплекс с преобладанием видов-дендрофилов (рис. 3).

Со второй половины XX ст. наблюдается четкая тенденция к увеличению видового разнообразия птиц в указанных насаждениях. Этому, несомненно, послужило создание в 1950–1960-х гг. в степной зоне сети полевых лесополос и других насаждений, что способствовало ее заселению многими новыми видами птиц, преимущественно дендрофильного комплекса, а также расселению и уплотнению кружева ареала у представителей, освоивших интразональные биотопы (естественные и искусственные лесные массивы) в более ранний период. Новые виды, в основном представители других экологических групп, появились и на прилегающей территории.

Орнитофауна Владимирского леса, ПЗЛП и прилегающей территории в гнездовой период представлена 4 экологическими группами. В 1936–2020 гг. здесь выявлены 52 представителя дендрофильного, по 14 – кампофильного и склерофильного, 7 – лимнофильного комплекса. Непосредственно в лесу и ПЗЛП эти группы представлены соответственно 51, 3, 7 и 1 видами.

После 1938 г. (в течение 82 лет) в лесу, ПЗЛП и на прилегающей территории появились не менее 28 видов: болотный лунь, тетеревиный, обыкновенный канюк, курганник, орел-карлик, фазан, лысуха, кольчатая горлица, серая неясыть, вертишейка, большой пестрый дятел, сирый дятел, малый пестрый дятел, лесной конек, сойка, ворон, ястребиная славка, соловьиный сверчок, тростниковая и дроздовидная камышевки, пеночка-теньковка, мухоловка-белошейка, зарянка, черный дрозд, певчий дрозд, черноголовый чекан, горихвостка-чернушка, обыкновенная овсянка. Большинство из них – дендрофилы. Причем дендрофильный комплекс преобладал над другими, как при первом обследовании территории, так и сейчас (рис. 3). Кроме того, на исследуемой территории в репродуктивный период из числа новых видов отмечены седой дятел, болотная камышевка, зеленая пересмешка и пеночка-трещотка, которые здесь, скорее всего, гнездятся, что, однако, требует фактического подтверждения. Также, предполагается, что во Владимирском лесу уже обитают либо появятся в нем в ближайшие годы еще 4 вида, заселившие соседние территории: средний пестрый дятел, длиннохвостая синица, обыкновенный поползень, обыкновенная пищуха.

Со времени первого фаунистического обследования на изучаемой территории перестали гнездиться 7 видов, относящихся к кампофилам, дендрофилам и склерофилам: балобан, кобчик, дрофа, болотная сова, сизоворонка, малый жаворонок и грач. Кроме того, нами не выявлены

еще 4 вида: авдотка, лесной жаворонок, чернолобый сорокопут, славка-завирушка, но из-за краткосрочности наших исследований утверждать, что они здесь не гнездятся, мы не можем. Еще 5 видов: серая куропатка, перепел, сорока, галка и серая ворона перестали гнездиться в лесу, но продолжают обитать на прилегающей территории, а некоторые из них, возможно, изредка гнездятся и в ПЗЛП.

В связи с выше сказанным, следует отметить, что в настоящее время, как и ранее (Тарашук, 1953; Воинственский, 1960; Белик, 2000), крупные искусственные лесные массивы, расположенные в степной зоне и представляющие собой интразональные биотопы, все еще оказывают значительное влияние на формирование орнитофауны этой зоны.

На территории заказника «Владимировская дача» и прилегающих ПЗЛП гнездится 3 вида птиц, внесенных в Красную книгу Украины (Червона книга, 2009): черный коршун, орел-карлик и сплюшка.

В завершение хотелось бы обратить внимание на тот факт, что в работах И.Б. Волчанецкого (1940, 1950а, 1950б, 1959, Волчанецкий и др., 1970) об орнитофауне различных искусственных насаждений и естественных лесов имеется целый ряд ошибок, неточностей, опечаток и неверных толкований данных, полученных другими исследователями. В связи с чем, рекомендуем осторожно использовать перечисленные публикации при составлении списков фауны для объектов, упомянутых в указанных работах. Для получения репрезентативных данных предлагаем сравнивать представленные в них сведения, как между собой, так и с информацией, изложенной в работах других авторов, собиравших информацию на той же, или смежных территориях, использовать коллекционные материалы.

Кроме того, хотим обратить внимание на то, что как в прошлом, так и в настоящее время, некоторые исследователи неверно указывают статус того или иного вида как гнездящегося только на основе его встречи в репродуктивный период, не приведя должных доказательств этому. Многие из них также не учитывают (или даже игнорируют) расположение ареалов видов, их экологические требования в гнездовой период, сроки и пути миграций, тенденции изменения численности и распространения. Все это приводит к ложному восприятию, когда за гнездящихся птиц принимаются пролетные или кочующие особи. Такая неверная трактовка приводит к накоплению ошибочных данных, из-за чего невозможно проследить динамику изменения гнездовых ареалов некоторых видов во времени и определить истинные причинно-следственные связи этого процесса. В связи с этим призываем исследователей более строго относиться к интерпретации собранных ими данных и с разумной долей критики соотносить их с информацией, изложенной как в старых, так и в современных публикациях.

Также рекомендуем придать охранный статус поду, расположенному между селами Лесовое, Светловка и Никольское (Херсонская область), представляющему собой естественный интразональный биотоп с ксерофитной и галофитной растительностью, который весьма

редко встречается на плакорах на такой географической широте.

Благодарности

Авторы искренне признательны коллегам, предоставившим в наше распоряжение свои данные, участвовавшим в учетах птиц и уточнившим детали о некоторых находках: А.И. Бронскову (НПП «Меотида»), Ю. Вовкотруб (г. Кропивницкий), Т.Н. Девятко (Музей природы Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина), И. Карпец (г. Кривой Рог), В.А. Костюшину (Институт зоологии им. И.И. Шмальгаузена НАН Украины), И.Е. Моисееву (г. Николаев), Ю.А. Москаленко (Черноморский биосферный заповедник), В.М. Попенко и И.И. Черничко (Азово-Черноморская орнитологическая станция), С.Ю. Тайковой (Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины). Особую благодарность выражаем Т.А. Атемасовой (Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина), предпринявшей поиски некоторых данных в архивах университета.

ЛИТЕРАТУРА

- Абеленцев В.И. (1951): Распределение грызунов в полевых насаждениях и на межполосных полях травопольного севооборота степной части УССР. - Тр. Института зоологии АН УССР. 6: 78-93.
- Абеленцев В.И., Рудишин (1960): До екології сірого хом'ячка на Україні. - Наук. зап. Науково-природознавчого музею НАН України. 8: 104-119.
- Ардамацкая Т.Б. (1996): Экология ворона в Северном Причерноморье. - Экология и численность врановых птиц России и сопредельных государств. Мат-лы 4 совещ. по экологии врановых птиц. Казань. 48-50.
- Архипов А.М., Фесенко Г.В. (2004): Гнездящиеся птицы Кучурганского лимана и его окрестностей (Северо-Западное Причерноморье). К. 1-51.
- Белик В.П. (2000): Птицы степного Приднестря: формирование фауны, ее антропогенная трансформация и вопросы охраны. Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ. 1-376.
- Боровская Т. (1963): Начало большого дела. - Охотник и рыболов Украины. К.: Главное изд-во сельскохозяйств. л-ры УССР. 93-98.
- Браунер А.А. (1923): Сельско-хозяйственная зоология. Одесса: 1-я Гос. типография им. Карла Маркса. 1-436.
- Будниченко А.С. (1940): Материалы по экологии грача во Владимирском лесничестве Николаевской области. - Тр. н.-и. зоол.-биол. ин-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 8-9: 153-165.
- Будниченко А.С. (1950): К экологии и хозяйственному значению кобчика и других птиц в полевых насаждениях. - Зоол. журн. 29 (2): 97-106.
- Будниченко А.С. (1957): Об экологии и хозяйственном значении грача в районах полевых насаждений. - Зоол. журн. 36 (9): 1371-1381.
- Будниченко А.С. (1965): Птицы искусственных лесонасаждений степного ландшафта и их питание. - Птицы искусственных лесонасаждений. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та. 5-285.
- Будниченко А.С. (1968): Птицы искусственных лесонасаждений степного ландшафта и их питание. Воронеж: Центрально-Черноземное книжное изд-во. 2: 1-264.
- Бусел В.А. (2016): Гнездящиеся птицы Национального природного парка «Великий Луг». - Беркут. 25 (1): 1-14.
- Вальх В.С. (1900): Материалы для орнитологии Екатеринославской губернии. Наблюдения 1892-1897 гг. - Тр. Об-ва испыт. природы при Харьк. ун-те. 34: 1-90.
- Ветров В.В., Домашевский С.В. (2007): Гнездование лугового луня (*Circus pygargus*) в Запорожской области. - Птицы бас. Сев. Донца. Харьков. 10: 143.
- Воинственский М.А. (1953): Птицы плавней дельты р. Дуная. - Наук. зап. Київського держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 12 (3): 49-72.
- Воинственский М.А. (1960): Птицы степной полосы Европейской части СССР. Современное состояние орнитофауны и ее происхождение. К.: Изд-во АН УССР. 1-292.
- Воинственский М.А. (2006): Дневники крымских экспедиций 1957 и 1958 гг. - Авіфауна України. 3: 2-40.
- Волчанецкий И.Б. (1940): Основные черты формирования фауны агро-мелиоративных лесонасаждений степной полосы Украины. - Праці н.-д. зоол.-біол. ін-ту Харківського держ. ун-ту ім. О.М. Горького. 8-9: 5-40.
- Волчанецкий И.Б. (1950а): О птицах Провальской степи Ворошиловградской области. - Тр. НИИ биологии и биол. ф-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 14-15: 135-146.
- Волчанецкий И.Б. (1950б): Птицы опушек лиственных лесов Харьковской и Сумской областей. - Тр. НИИ биологии и биол. ф-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 14-15: 193-223.
- Волчанецкий И.Б. (1954): Род славки. - Птицы Советского Союза. М.: Сов. наука. 6: 330-338.
- Волчанецкий И.Б. (1959): Материалы по орнитофауне юга Правобережной Украины и Молдавии. - Тр. НИИ биологии и биол. ф-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 28: 75-79.
- Волчанецкий И.Б., Лисецкий А.С., Холупяк Ю.К. (1969): О формировании фауны птиц искусственных насаждений юга Украины за период с 1936 по 1967 гг. - Орнитология в СССР. Тез. 5 Всесоюз. орнитол. конф. Ашхабад. 2: 139-141.
- Волчанецкий И.Б., Лисецкий А.С., Холупяк Ю.К. (1970): О формировании фауны птиц искусственных насаждений юга Украины за период с 1936 по 1967 г. - Вестн. зоол. 1: 39-47.
- Волянский Б. (1927): Фавна птахів міста Одеси. - Зап. Одеського наукового при УАН товариства. Секція природничо-математична. Одеса: Державне вид-во України. 1: 45-70.
- Воронцов Е.М. (1937): Вівчарик зелений, *Phylloscopus nitidus viridanus* (Blyth.) в Одеській та Харківській областях. - Збірник праць Зоологічного музею. 20: 129-132.
- Воронцов Е.М. (1940): Материалы по орнитофауне Владимирского лесничества Николаевской области УССР. - Тр. н.-и. зоол.-биол. ин-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 8-9: 69-90.
- Воронцов Е.М. (1947): Материалы по орнитофауне лесных посадок степной зоны Украины. II. Экологические условия существования птиц Владимирского лесничества Николаевской области. - Уч. зап. Горьковского гос. ун-та. 13: 194-210.
- Воронцов Е.М. (1954): Опыт эколого-географического анализа орнитофауны смешанных лесов Европейской части СССР. Харьков: Изд-во Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 1-237.
- Гаушштейн Д.М. (1955): Летние птицы бассейна реки Днестр в южных районах Молдавской ССР и Измаильском районе Одесской области УССР. - Уч. зап. Кишиневского гос. ун-та. 20: 91-112.
- Гладков Н.А. (1954): Семейство Трясогузковые. - Птицы Советского Союза. М.: Сов. наука. 5: 594-691.
- Девятко Т.Н., Джамирзоев Г.С. (2012): Каталог орнитологической коллекции Музея природы Харьковского нац. ун-та им. В.Н. Каразина (Кавказ, южные регионы России и Украины, Средняя Азия, Казахстан). Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина. 1-398.
- Домашевский С.В. (2001): Орнитофауна регионального ландшафтного парка «Гранитно-степное Побужье» и сопредельных территорий. - Запов. справа в Україні. 7 (2): 23-29.
- Зябрев М.И. (1940): Записка про птахів Вознесенського лісгоспу Одеської області. - Праці н.-д. зоол.-біол. ін-ту Харківського держ. ун-ту ім. О.М. Горького. 8-9: 91-102.
- Кныш Н.П. (1982): Находка зеленой пеночки на северо-востоке Украины. - Вестн. зоол. 4: 74-75.
- Корзюков А.И., Рединов К.А. (1999): Горихвостка-чернушка – новый гнездящийся вид Северо-Западного Причерноморья. - Бранта. 2: 182-185.
- Костюшин В.А. (1997): Еколого-фауністичне обстеження природно-заповідних територій з метою виявлення їх значення в збереженні видового різноманіття птахів (на прикладі Миколаївської області). - Вестн. зоол. 31 (5-6): 78-85.
- Костюшин В.А., Мирошниченко В.И. (1995): Хищные птицы некоторых заповедных объектов Николаевской области. - Практичні питання охорони птахів. Чернівці. 165-168.
- Коцюрба В.В., Кротовская Т.С. (1996): Некоторые особенности гнездовой биологии певчего и черного дроздов в лесничествах степной зоны Украины. - Мат-ли II конф. молодых орнитологов Украины. Чернівці. 90-92.

- Кременецкий Н.Г. (1941): Фауна северной части Кировоградской области УССР. - Уч. зап. естественного ф-та Московского обл. педагогического ин-та. 2: 14-39.
- Курочкин С.Л. (1982): Аклиматизация фазана на юге Украины и в Молдавии. - Разведение и создание новых популяций редких и ценных видов животных. Тез. докл. III совещ. Ашхабад. 131-136.
- Литус И.Е. (1986): Аклиматизация диких животных. К.: Урожай. 1-192.
- Мальчевский А.С., Пукинский Ю.Б. (1983): Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий: история, биология, охрана. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та. 2: 1-504.
- Милобог Ю.В. (2012): Соколоподобные (Falconiformes) степовой зоны Украины: видовой состав, территориальный розподіл, динаміка чисельності та охорона. - Дис. ... канд. біол. наук. Кривий Ріг. 1-351.
- Милобог Ю.В., Ветров В.В. (2008): Современный статус степного луны (*Circus macrourus*) в Украине. - Новітні дослідження соколоподібних та сов. Мат-ли 3 Міжнар. наук. конф. «Хижі птахи України». Кривий Ріг. 255-259.
- Милобог Ю.В., Ветров В.В. (2012): Оценка состояния популяции кобчика в Украине. - Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия: состояние и перспективы. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии. Кривой Рог: Изд. ФЛ-П Чернявский Д.А. 197-205.
- Москаленко Ю.О. (2015): Фауна та населення птахів нижньодніпровських піщаних масивів. - Дис. ... канд. біол. наук. К. 1-277.
- Надточий А.С. (1999): Зеленая пеночка в Харьковской области. - Бранта. 2: 192-193.
- Назаренко Л.Ф. (1958): Орнитологическая фауна нижнего Приднестровья и ее хозяйственное значение. - Дис. ... канд. биол. наук. Одесса. 1-347.
- Национальный атлас Украины. К.: ДНВП «Картографія», 2007. 1-440.
- Орлов П.П. (1959): Изменения в орнитофауне нижнего Днепра в районе строительства Каховского гидроузла. - Тр. НИИ биологии и биол. ф-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 28: 101-114.
- Пачоский И.К. (1906): Объяснительный каталог естественно-исторического музея Херсонского губернского земства. Херсон: Тип. наслед. О.Д. Ходушиной. 1-204.
- Пекло А.М. (1987): Мухомовки фауны СССР. К.: Наук. думка. 1-180.
- Пекло А.М. (1997а): Каталог коллекций Зоологического Музея ННПМ НАН Украины. Птицы. К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины. 1: 1-156.
- Пекло А.М. (1997б): Каталог коллекций Зоологического Музея ННПМ НАН Украины. Птицы. К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины. 2: 1-236.
- Пекло А.М. (2002): Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины. 3: 1-312.
- Пекло А.М. (2008): Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины. 4: 1-410.
- Пекло А.М. (2016): Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Орнитологическая коллекция. К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины. 1: 1-214.
- Пекло А.М. (2018): Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Орнитологическая коллекция. К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины. 2: 1-224.
- Петров В.С. (1954): К орнитофауне поймы Нижнего Днепра. - Тр. НИИ биологии и биол. ф-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 20: 105-130.
- Пирогов Н.Г. (1993): Гнездование пищухи (*Certhia familiaris*) в Херсонской обл. - Вестн. зоол. 4: 55.
- Портенко Л.А. (1928): Очерк фауны птиц Подольской губернии. - Бюл. МОИП. Отд. биол. 37 (1-2): 92-204.
- Птушенко Е.С. (1954): Зеленая пеночка *Phylloscopus trochiloides* Sund. - Птицы Советского Союза. М.: Сов. наука. 6: 177-186.
- Редінов К.О. (2006): Орнитофауна природного заповідника «Сланецький степ». - Запов. справа в Україні. 12 (1): 46-56.
- Редінов К.О. (2016): Орнитофауна агроландшафтів на заході Миколаївської області у гніздовий період. - Беркут. 25 (2): 82-92.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2017а): Находки клинтуха (*Columba oenas*) в Николаевской области в гнездовой период. - Беркут. 26 (1): 72-73.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2017б): Орнитофауна Трикратского леса и его окрестностей (Николаевская область) в гнездовой период. - Беркут. 26 (2): 90-105.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (в печати): Материалы к орнитофауне заповідного урочища «Чабанка» в гнездовой период (Николаевская область). - Авіафауна України. 9.
- Редінов К.А., Петрович З.О. (2016): Луны в Николаевской области. - Луны Палеарктики. Систематика, распространение и особенности биологии в Северной Евразии. Мат-лы VII Междунар. конф. РГСС (г. Сочи, 19-24 сентября 2016 г.). Ростов-на-Дону: Изд-во Южного федерального университета. 53-63.
- Селезньов Н.Г. (1940): Птахи лісних ползахисних смуг Богданівки і Акмечетки Одеської області. - Праці н.-д. зоол.-біол. ін-ту Харківського держ. ун-ту ім. О.М. Горького. 8-9: 103-113.
- Сіохін В., ван дер Вінден Я., Костюшин В., Попенко В., Черничко Й., Андрищенко Ю., Подорожний С., Винокурова С., Дядічева О., Алейнікова К. (2010): Колоніальні коловодні птахи дельти Дніпра, пропозиції щодо охорони важливих місцеперебувань. Мелітополь: Бранта. 1-109.
- Тарашук В.И. (1951): Птицы полезайных насаждений степной зоны УССР и возможности их использования для борьбы с вредителями. - Дис. ... канд. биол. наук. К. 1-222.
- Тарашук В.И. (1953): Птицы полезайных насаждений степной зоны УССР и возможности использования их для борьбы с вредителями. К.: Изд-во АН УССР. 1-124.
- Хохлова Н.А. (1960): Материалы по питанию пролетных птиц в лесополосах юга Украины. - Орнитология. М.: МГУ. 3: 259-269.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-624.
- Шевцов А.О. (2003): Характеристика проектного орнітологічного заказника «Урочище Грабовате». - Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття. Мат-ли конф., присвяч. 80-річчю Канівського природного заповідника (м. Канів, 9-11 вересня 2003 р.). Канів. 84-86.
- Шевченко В.В. (1940): К вопросу о заселении птицами искусственных лесонасаждений юга Украины. - Тр. н.-и. зоол.-биол. ин-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 8-9: 123-135.
- Brooks D., Perrins C.M. (1994): The Birds of the Western Palearctic. Vol. VIII. Crows to Finches. Oxford – New York: Oxford University Press. 1-956.
- Hengeveld R. (1997): Collared Dove *Streptopelia decaocto*. - The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London: T & A.D. Poyser. 388-389.
- Michalczuk J. (2014): Expansion of the Syrian Woodpecker *Dendrocopos syriacus* in Europe and Western Asia. - Ornithologica. 55 (3): 149-161.

Книжкова полиця

Вийшли з друку:

- *Актуальные вопросы исследования и охраны птиц К.: Изд-во Украинского общества охраны птиц, 2018. 246 с.*
- *Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К.: Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, 2019. Т. 3, 416 с.*
- *Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні. Тваринний світ. Т. 2. Київ – Чернівці: Друк Арт, 2020. 248 с.*
- *Матеріали Міжнародної зоологічної конференції «Фауна України на межі XX–XXI ст. Стан і біорізноманіття екосистем природоохоронних територій», присвяченої 220 річниці від дня народження О. Завадського, м. Львів – смт Шацьк 12–15 вересня 2019 р. Львів: СПОЛОМ, 2019. 200 с.*
- *Орнитологические исследования в странах Северной Евразии. Тезисы XV Междунар. орнитол. конференции Северной Евразии, посвящ. памяти акад. М.А. Мензбира (165-летию со дня рождения и 85-летию со дня смерти). Минск: Беларуская навука, 2020. 538 с.*
- *Wilk T., Chodkiewicz T., Sikora A., Chylarecki P., Kuczyński L. Czerwona lista ptaków Polski. Marki: OTOP, 2020. 176 s.*

ПТИЦЫ ВОДНО-БОЛОТНОГО КОМПЛЕКСА СИСТЕМЫ ПРУДОВ НА р. ПРОТОКА (КИЕВСКАЯ ОБЛАСТЬ)

В.А. Костюшин

Институт зоологии им. И.И. Шмальгаузена НАН Украины; ул. Б. Хмельницкого, 15, г. Киев, 01030, Украина
Schmalhausen Institute of Zoology of the National Academy of Sciences of Ukraine; Bohdan Khmelnytsky str., 15, Kyiv, 01030, Ukraine
✉ v.kostiushyn@gmail.com Vasiliy Kostiushyn <https://orcid.org/0000-0002-5975-8508>

Wetland bird species of the Protoka river ponds (Kyiv region). - V.A. Kostiushyn. - *Berkut*. 29 (1-2). 2020. - The publication presents the results of water birds counts carried out in April and May 2020 at the ponds on the Protoka river (40 km to the south from Kyiv). The length of the cascade of ponds is about 30 km. A total of 4566 water birds of 43 species were counted. 10 colonies of herons and gulls were found. *Larus ridibundus* (33,25% from total bird number), *Fulica atra* (15,79%), *Philomachus pugnax* (14,56%), *Larus cachinnans* (6,88%) and *Ardea cinerea* (5,15%) were the most numerous species. [Russian].

Key words: water birds, species composition, number, colony.

Птахи водно-болотного комплексу системи ставків на р. Протока (Київська область). - В.А. Костюшин. - *Беркут*. 29 (1-2). 2020. - Наведені результати обліків, проведених у квітні – травні 2020 р. на каскаді ставків на р. Протока, розташованих за 40 км південніше Києва. Загалом було обліковано 4566 ос. 43 видів птахів. Виявлено 10 колоній чапель і мартинів. Найбільш численними видами були *Larus ridibundus* (33,25% від загальної кількості птахів), *Fulica atra* (15,79%), *Philomachus pugnax* (14,56%), *Larus cachinnans* (6,88%), *Ardea cinerea* (5,15%).

Ключові слова: водно-болотні птахи, видовий склад, чисельність, колонія.

Приведены результаты учетов водно-болотных птиц, проведенных в апреле – мае 2020 г. на каскаде прудов на р. Протока, расположенных в 40 км южнее Киева. Всего было учтено 4566 ос. 43 видов птиц. Обнаружено 10 колоний чапель и чаек. Наиболее многочисленными видами были *Larus ridibundus* (33,25% от общего количества птиц), *Fulica atra* (15,79%), *Philomachus pugnax* (14,56%), *Larus cachinnans* (6,88%), *Ardea cinerea* (5,15%).

Ключевые слова: водно-болотные птицы, видовой состав, численность, колония.

Небольшая река Протока расположена южнее Киева. Она начинается примерно в 40 км от города и впадает в р. Рось в г. Белая Церковь. Протекает через Васильковский и Белоцерковский районы. Несмотря на малые размеры реки, на ней расположен большой каскад прудов разного размера, в том числе и весьма крупных. В конце апреля –

начале мая 2020 г. (24.04, 29.04 и 2.05) эти пруды были обследованы нами на 30-километровом отрезке от с. Ксаверовка до г. Белая Церковь (рис. 1). Перемещение между прудами проводилось с использованием автотранспорта. Водоемы преимущественно осматривались с обзорных точек, но в ряде случаев проводились пешие учеты вдоль них. Для определения птиц использовался 12× бинокль и телескоп 30–60×.

Всего было зарегистрировано 43 вида птиц водно-болотного комплекса общим числом 4566 ос. (табл.). Из 4 видов поганок наиболее массовым была *Podiceps cristatus*

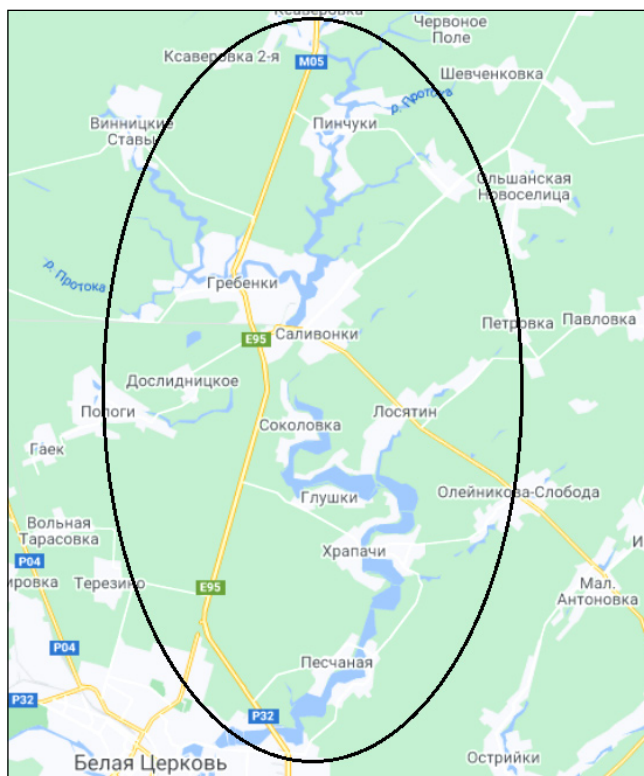

Рис.1. Система прудов на р. Протока.
Fig.1. Ponds of the Protoka river.

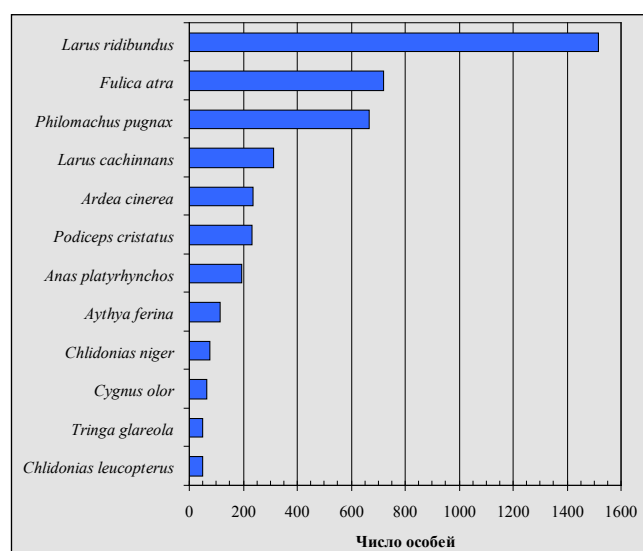

Рис. 2. Наиболее многочисленные виды водно-болотных птиц системы прудов на р. Протока.
Fig. 2. The most numerous species of waterbirds of the ponds of the Protoka river.

Видовой состав и численность водно-болотных птиц, учтенных на прудах р. Протока
Species composition and number of waterbirds counted on the ponds of the Protoka river

Вид	К-во (ос.)	%
<i>Podiceps ruficollis</i>	11	0,24
<i>P. nigricollis</i>	10	0,22
<i>P. auritus</i>	40	0,88
<i>P. cristatus</i>	232	5,08
<i>Phalacrocorax carbo</i>	5	0,11
<i>Botaurus stellaris</i>	2	0,04
<i>Nycticorax nycticorax</i>	2	0,04
<i>Egretta alba</i>	42	0,92
<i>Ardea cinerea</i>	235	5,15
<i>Ciconia ciconia</i>	8	0,18
<i>Anser anser</i>	2	0,04
<i>Cygnus olor</i>	63	1,38
<i>Anas platyrhynchos</i>	193	4,23
<i>A. crecca</i>	10	0,22
<i>A. penelope</i>	4	0,09
<i>A. acuta</i>	3	0,07
<i>A. querquedula</i>	41	0,90
<i>A. clypeata</i>	32	0,70
<i>Aythya ferina</i>	116	2,54
<i>A. fuligula</i>	3	0,07
<i>Mergus serrator</i>	5	0,11
<i>Circus aeruginosus</i>	17	0,37
<i>Gallinula chloropus</i>	3	0,07
<i>Fulica atra</i>	721	15,79
<i>Vanellus vanellus</i>	6	0,13
<i>Tringa ochropus</i>	9	0,20
<i>T. glareola</i>	51	1,12
<i>T. nebularia</i>	4	0,09
<i>T. totanus</i>	1	0,02
<i>Actitis hypoleucos</i>	1	0,02
<i>Philomachus pugnax</i>	665	14,56
<i>Larus ridibundus</i>	1518	33,25
<i>L. fuscus</i>	1	0,02
<i>L. cachinnans</i>	314	6,88
<i>Chlidonias niger</i>	76	1,66
<i>Ch. leucopterus</i>	50	1,10
<i>Ch. hybrida</i>	36	0,79
<i>Sterna hirundo</i>	8	0,18
<i>Locustella luscinioides</i>	1	0,02
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	16	0,35
<i>Luscinia svecica</i>	7	0,15
<i>Remiz pendulinus</i>	1	0,02
<i>Emberiza schoeniclus</i>	1	0,02
Всего	4566	100

(232 ос.), из 3 видов цапель – *Ardea cinerea* (235 ос.), из 8 видов уток – *Anas platyrhynchos* (193 ос.) и *Aythya ferina* (116 ос.), из 7 видов куликов – *Philomachus pugnax* (665 ос.), из чаек – *Larus ridibundus* (1518 ос.) и *L. cachinnans* (314 ос.). Многочисленной была также *Fulica atra* (721

ос.). Соотношение численности наиболее многочисленных видов представлено на рисунке 2.

На обследованной системе прудов было обнаружено 6 колоний цапель и чаек, а также 4 группы гнезд, которые мы можем рассматривать, как небольшие дисперсные колонии.

1. *Ardea cinerea*. Колония расположена на группе невысоких деревьев и кустов, расположенных в тростнике на окраине с. Винницкие Ставы. Не менее 8 гнезд. Возможно больше, так как колония просматривалась лишь частично.

2. *Larus ridibundus*. Колония чаек расположена в тростнике рядом с с. Саливонки. Видна лишь часть гнезд. Общее число их предположительно 20–40.

3. *Larus cachinnans*. Дисперсная колония – 4 гнезда в нескольких десятках метров друг от друга на торфяных кочках или заламах тростника неподалеку от с. Саливонки.

Колонии 4, 5 и 6 расположены рядом с с. Соколовка.

4. *Larus cachinnans*. Дисперсная колония – 4 гнезда в нескольких десятках метров друг от друга на заламах тростника.

5. *Larus cachinnans*. 4–5 гнезд на небольшом острове.

6. *Larus cachinnans*. 3 гнезда, расположенных дисперсно на заламах тростника и торфяных островках.

7. *Larus ridibundus*. Колония из 500–700 гнезд в тростниковых зарослях неподалеку от с. Храпачи. Рас-

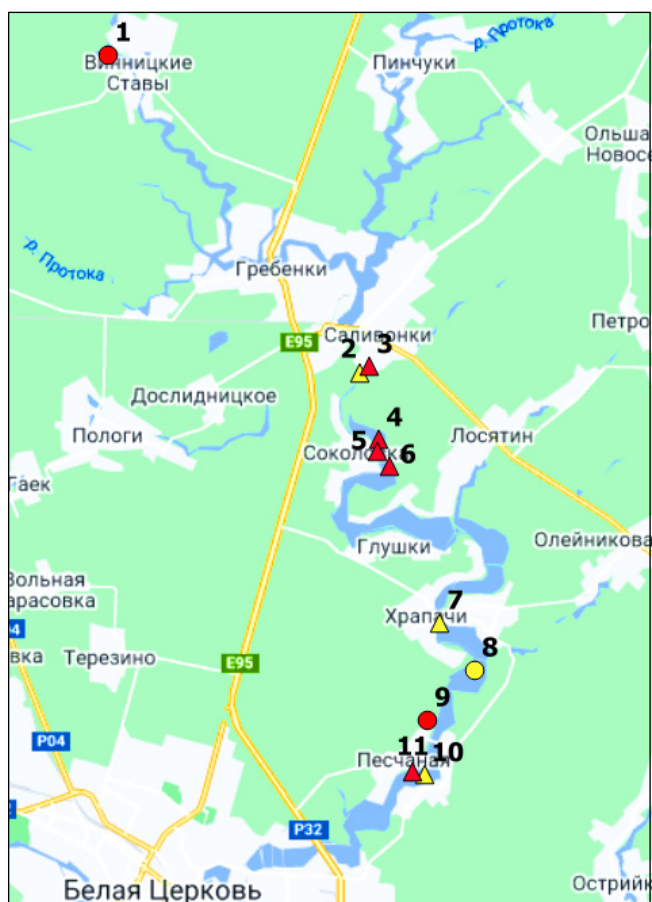

Рис. 3. Размещение колоний водно-болотных птиц.
Fig. 3. Location of waterbirds colonies.

положена на довольно большой территории. Возможно размер ее больше – до 1000 гнезд, но подсчитать все их невозможно.

8. *Egretta alba*. Небольшая колония в тростнике – 7–10 гнезд, также расположенная рядом с с. Храпачи.

9. *Ardea cinerea*. Колония из 180–190 гнезд на высоких черных ольхах, растущих на заболоченном участке леса неподалеку от с. Песчаное.

10. *Larus ridibundus* и *Larus cachinnans*. Смешанная колония в тростнике в пределах с. Песчаное. Приблизительно 20–30 гнезд *L. ridibundus* и до 10 гнезд *L. cachinnans*. Просматривается лишь часть колонии.

Из видов птиц, занесенных в Красную книгу Украины (Червона книга, 2009) на обследованной территории отмечены лишь *Milvus migrans* (1 ос. около с. Глушки и 3 ос. южнее с. Храпачи) и *Buteo rufinus* (1 ос. в окрестностях с. Саливонки). Ни один из них не относится к видам водно-болотного комплекса, которым посвящена данная публикация, тем не менее, мы решили включить в нее данные наблюдения.

Интересно сравнить результаты наших учетов с литературными данными за середину 1980-х гг. (Мельничук и др., 1989). В 1986 г. на прудах по р. Протока были найдены две колонии *A. cinerea* – у с. Песчаное (20 пар) и пгт Гребенка (40 пар), две колонии *L. ridibundus* у сел Лосятин (100 пар) и Песчаное (400 пар). Как видим, численность этих видов остается примерно на том же уровне, она даже несколько выросла. *E. alba* и *L. cachinnans* в то время на гнездовании на р. Протока еще не отмечались.

ЛИТЕРАТУРА

Мельничук В.А., Грищенко В.Н., Кучерявая Л.Ф., Лопарев С.А., Микитюк А.Ю., Серебряков В.В., Сорокун Г.Н., Фесенко Г.В. (1989): Водно-болотные угодья Киевской области как места концентрации зимующих и колониально гнездящихся птиц. - Деп. в ВИНТИ 23.01.1989 г. № 529-B89. 1-41.
Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-624.

Замітки	Беркут	29	Вип. 1-2	2020	46
---------	--------	----	----------	------	----

ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНІ АНОМАЛІЇ У ПТАХІВ В УМОВАХ ПОЛІГОНІВ ВІДХОДІВ м. ХАРКОВА

Some morphological anomalies in birds in conditions of waste landfills of Kharkiv city. - Ya.Yu. Dementieva. - *Berkut*. 29 (1-2). 2020. - Three cases were recorded during ornithological studies in 2020. I observed a Kestrel without one tarsus, a melanist of Hooded Crow with the bowed beak and a Jackdaw that had the brownish colouration of wings. [Ukrainian].

Відомо дуже багато випадків морфологічних аномалій у тварин, які належать до фауни міст та трансформованих ландшафтів. Такі дані становлять чималий інтерес для дослідників, які вивчають стан навколишнього середовища, біоіндикацію тощо. У 2020 р. в ході досліджень орнітофауни полігонів твердих побутових відходів (ТПВ) у м. Харкові зафіксовано декілька цікавих випадків.

Меланіст сірої ворони зі скривленим дзьобом. 7.07.2020 р., Дергачівський полігон ТПВ. Фото автора.
Melanist of the Hooded Crow with the bowed beak.

Боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*) з відсутньою лівою цівкою виявлений на території Роганського полігону складування ТПВ 5.05. Були помітні складності в посадці птаха, однак він спостерігався увесь період досліджень, що говорить про його здатність до полювання.

У літній період на території Дергачівського полігону ТПВ спостерігали меланіста **сірої ворони (*Corvus cornix*)** зі скривленим дзьобом (фото). У даної особини були труднощі в добуванні їжі та в самому процесі живлення. Птаха бачили лише раз – 7.07. Це дає привід припустити, що його вади призвели до загибелі. Оскільки кормових ресурсів для птахів на полігоні достатньо, конкуренція між ними невисока, тому ця ворона не поводитися відчужено. Зазвичай особини з подібними дефектами тримаються поодинокі (Маловичко, 2019).

12.01 на цьому ж полігоні зареєстровано **галку (*Corvus monedula*)** з не характерним для даного виду забарвленням. Крила в неї були не чорні, а коричнюваті. Варто відзначити, що забарвлення оперення – це єдине, що відрізняло даного птаха від інших представників свого виду на території дослідження. Галка активно жила, переміщувалася та спілкувалася з іншими птахами.

ЛИТЕРАТУРА

Маловичко Л.В. (2019): Наблюдения за галками *Corvus monedula* с различными морфологическими аномалиями. - Рус. орн. журн. 28 (1853): 5482-5491.

Я.Ю. Дементеева

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків,
61002, Україна (Ukraine).
E-mail: dementeeva.y@gmail.com

В.А. Костюшин¹, В.Н. Грищенко², Е.Д. Яблоновская-Грищенко²

¹ Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України; ул. Б. Хмельницького, 15, г. Київ, 01030, Україна
Schmalhausen Institute of Zoology of the National Academy of Sciences of Ukraine; Bohdan Khmelnytsky str., 15, Kyiv, 01030, Ukraine

² Київський національний університет імені Тараса Шевченка, УНЦ «Інститут біології і медицини», Каневський природний заповідник; ул. Шевченка, 108, г. Канев, Черкаська обл., 19003, Україна

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Institute of Biology and Medicine, Kaniv Nature Reserve; Shevchenko str. 108, Kaniv, 19003, Ukraine

✉ В.А. Костюшин (V.A. Kostushyn), e-mail: v.kostushyn@gmail.com; Vasily Kostushyn <https://orcid.org/0000-0002-5975-8508>;

 Vitaly Grishchenko <https://orcid.org/0000-0002-0872-3444>; Eugenia Yablonovska-Grishchenko <https://orcid.org/0000-0002-2594-4943>

New data about distribution of rare and insufficiently known bird species on the North-East of Ukraine. - V.A. Kostushyn, V.N. Grishchenko, E.D. Yablonovska-Grishchenko. - Berkut. 29 (1-2). 2020. - Data collected incidentally during field studies in search of the Yellow-breasted Bunting in Chernigiv and Sumy regions in June and July of 2020. We investigated the valley of Desna river from northern border of Ukraine up to environs of Chernigiv city, a part of the valley of the upper Dnieper and some areas on the Seym river. In total, we registered 299 individuals of 17 species listed in the Red Book of Ukraine (2009) and recommended to inclusion in the next issue. *Milvus migrans* (25,8%), *Lanius excubitor* (12,7%), *Circus pygargus* (11,7%) and *Ciconia nigra* (10,7%) were the most abundant species. Information about some regionally rare and insufficiently known species are presented too. The flood-plane of Desna river is of great importance for saving of birds. Unfortunately, large areas of meadows are degrading due to decline of cattle-breeding or ploughed up by farmers. [Russian].

Key words: fauna, distribution, number, Desna river, bird conservation.

Нові дані по поширенню рідкісних і маловивчених видів птахів на північному сході України. - В.А. Костюшин, В.М. Грищенко, Є.Д. Яблоновська-Грищенко. - Беркут. 29 (1-2). 2020. - Представлені дані, зібрані попутно під час експедицій по пошуку дубровника в червні й липні 2020 р. в Чернігівській і Сумській областях. Обстежені долина Десни від с. Грем'яч до м. Чернігів, частина долини верхнього Дніпра та окремі ділянки на р. Сейм. Зареєстровано 299 особин 17 видів птахів, занесених до Червоної книги України (2009) та рекомендованих для включення в чергове видання. Найбільш численними з них виявилися *Milvus migrans* (25,8%), *Lanius excubitor* (12,7%), *Circus pygargus* (11,7%) та *Ciconia nigra* (10,7%). Наводиться також інформація про зустрічі ряду регіонально рідкісних та маловивчених видів. Заплава Десни має велике значення для охорони птахів.

Ключові слова: фауна, поширення, чисельність, Десна, охорона птахів.

Представлены данные, собранные попутно во время экспедиций по поиску дубровника в июне и июле 2020 г. в Черниговской и Сумской областях. Обследованы долина Десны от с. Гремяч до г. Чернигов, часть долины верхнего Днепра и отдельные участки на р. Сейм. Зарегистрировано 299 особей 17 видов птиц, занесенных в Красную книгу Украины (2009) и рекомендованных для включения в очередное издание. Наиболее многочисленными из них оказались *Milvus migrans* (25,8%), *Lanius excubitor* (12,7%), *Circus pygargus* (11,7%) и *Ciconia nigra* (10,7%). Приводятся также сведения о встречах ряда регионально редких и малоизученных видов. Пойма Десны имеет большое значение для охраны птиц.

Ключевые слова: фауна, распространение, численность, Десна, охрана птиц.

В 2019 г. было опубликовано обоснование включения дубровника (*Ocyris aureolus*) в 4-е издание Красной книги Украины (Грищенко, Книш, 2019). Это предложение подержала Национальная комиссия по вопросам Красной книги. Поскольку никакой информации о распространении вида на территории Украины за последние годы не было, возникла необходимость провести обследование мест, где дубровник встречался ранее, и потенциальных территорий его обитания. Это удалось сделать в 2020 г. благодаря гранту WWF Украина. В июне – июле проведен ряд экспедиций в Черниговской и Сумской областях, в ходе которых была обследована значительная часть долины Десны, а также фрагментарно – долин Днепра и Сейма. В результате дубровника найти так и не удалось, но попутно был собран обширный материал по распространению редких и малоизученных видов птиц. Обобщению этой информации и посвящена наша статья.

Материал и методика

Экспедиции проводились на 1–2 автомобилях. В ходе их тщательно обследовались поймы рек и сопредельные территории, прежде всего места, перспективные в плане находок дубровника. Руслы рек, крупные озера, заросшие тростником и кустарниками болота, покрытые лесом

участки контролировались лишь в отдельных пунктах. С этим связаны особенности видового состава наблюдавшихся птиц и частота встреч. Некоторые интересные наблюдения сделаны попутно во время переездов. Перемещение на автомобиле сочеталось с регулярными остановками, во время которых проводились наблюдения с помощью биноклей и подзорных труб. Всего таких точек наблюдения было более 200. Их расположение представлено на карте (рис. 1). Для осмотра территории использовались бинокли 10–12× и подзорные трубы 20–60×. Маршруты экспедиций и точки находок птиц картировались при помощи GPS.

8–9.06 исследования проводились на Десне в Черниговском и Куликовском районах Черниговской области. 10–21.06 обследована пойма Десны в пределах Новгород-Северского и Коропского районов Черниговской области, Середино-Будского и Шосткинского районов Сумской области (от с. Гремяч до с. Рыботин и пгт Короп). 17–19.07 осмотрены отдельные участки на Десне и в устье Сейма в Сосницком и Коропской районах Черниговской области и на Сейме в Кролевецком, Конотопском и Путивльском районах Сумской области. 22–24.07 экспедиция работала в долине верхнего Днепра в Черниговском и Репкинском районах (от сел Мнев и Пустынки до пгт Радужь), а 25–28.07 – на Десне в Менском, Сосницком и Борзнянском районах

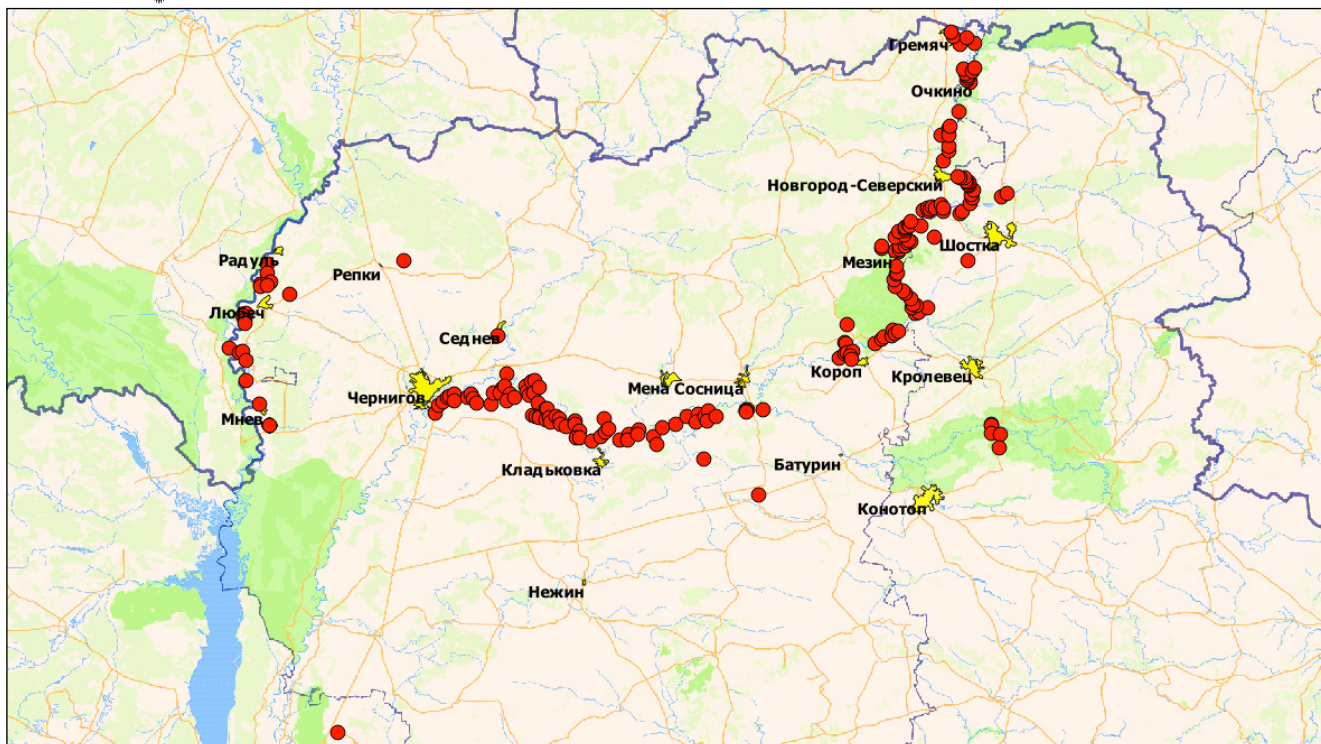

Рис. 1. Точки наблюдений, проводившихся в ходе полевых исследований в июне – июле 2020 г.

Fig. 1. Points of observations during field studies in June and July of 2020.

(Черниговская область). 22.07 проведены наблюдения на комплексе рыбопродуктивных прудов у сел Мнев, Пустынки и Рудня Черниговского района. В 2020 г. из-за засухи не все они были полностью наполнены водой, поэтому в южной части рыбхоза образовались обширные мелководья, острова и участки с обнажившимся дном, что создавало весьма благоприятные условия для кормежки куликов и других птиц. 24–25.07 попутно частично осмотрено болото Замглай восточнее пгт Замглай Репкинского района.

Поскольку районы полевых работ перечислены выше, в дальнейшем при описании мест наблюдений области мы указывать не будем.

По физико-географическому районированию Украины обследованные территории на Десне и Днепре находятся в пределах областей Черниговского и Новгород-Северского Полесья зоны смешанных лесов, на Сейме – в Северо-Полтавской возвышенной области лесостепной зоны (Маринич, Шищенко, 2005).

Исследования проводились в рамках проекта WWF Украина «Save globally endangered species Yellow-breasted Bunting (*Emberiza aureola*) in Ukraine» при финансовой поддержке The Mohamed bin Zayed Species Conservation Fund.

Результаты

Всего во время полевых исследований в 127 точках были зарегистрированы 299 особей 16 видов птиц, занесенных в Красную книгу Украины (Червона книга, 2009), и 1 – из рекомендованных Национальной комиссией по вопросам Красной книги для включения в ее 4-е издание (это *Limosa limosa*). Наиболее многочисленными из них оказались *Milvus migrans* (25,8%), *Lanius excubitor* (12,7%), *Circus pygargus* (11,7%) и *Ciconia nigra* (10,7%). Эти виды встречались практически на всем протяжении обследованного участка долины Десны и, отчасти, в долине Днепра. Обобщенная информация о соотношении численности встреченных видов представлена на рисунке 2.

Более подробные сведения о распространении и численности редких птиц приводятся ниже – краткое обобщение по видам, картосхемы и таблица. Номера точек находок на рисунках 3–8 соответствуют таковым в таблице. В ней мы указываем не только места наблюдений и число птиц, но и координаты точек, что может

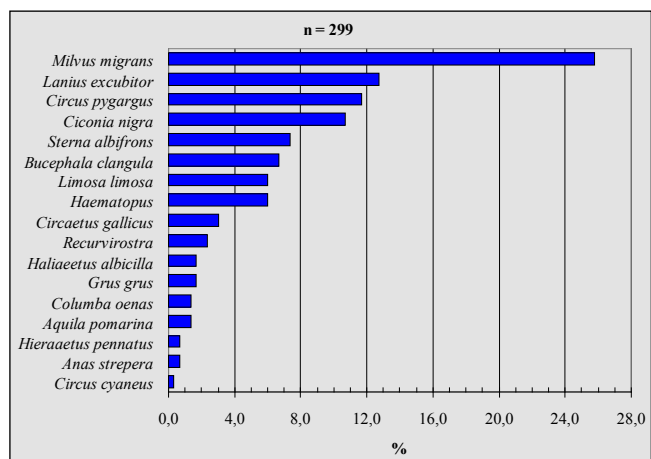

Рис. 2. Соотношение видов из Красной книги Украины, наблюдавшихся во время исследований.

Fig. 2. Ratio of species listed in the Red Book of Ukraine observed during field studies.

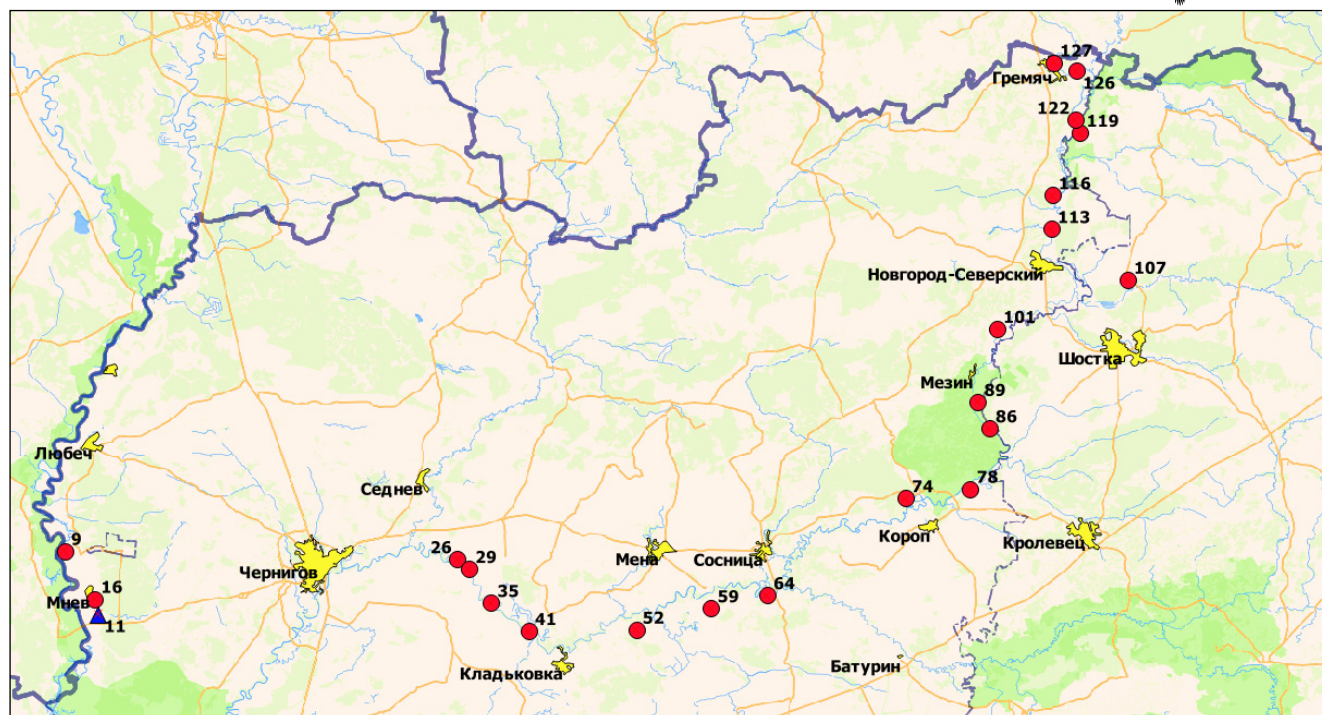
Рис. 3. Точки встреч. *Ciconia nigra* – ●, *Bucephala clangula*, *Anas strepera* – ▲.

Fig. 3. Points of records.

быть весьма полезным при внесении этой информации в различные базы данных.

Черный аист (*Ciconia nigra*). Вид был встречен в 21 точке наблюдения, из которых 2 расположены в долине Днестра, 18 – в пойме Десны. Точки практически равномерно распределены почти от Чернигова до с. Гремяч (рис. 3). Всего мы наблюдали 32 особи.

Гоголь (*Bucephala clangula*). Встречен лишь в одном месте – на рыбопроизводных прудах южнее с. Мнев (рис.

3). 20 гоголей держались в скоплении других водно-болотных птиц.

Серая утка (*Anas strepera*). 22.07 две птицы держались вместе с другими утками на одном из прудов южнее с. Мнев (рис. 3).

Черный коршун (*Milvus migrans*). Вид отмечен в 57 точках. В пойме Десны – практически на всем протяжении от Чернигова до с. Гремяч. В долине Днестра – в одной точке и в двух – на р. Сейм (рис. 4). 18.07 найдено гнездо

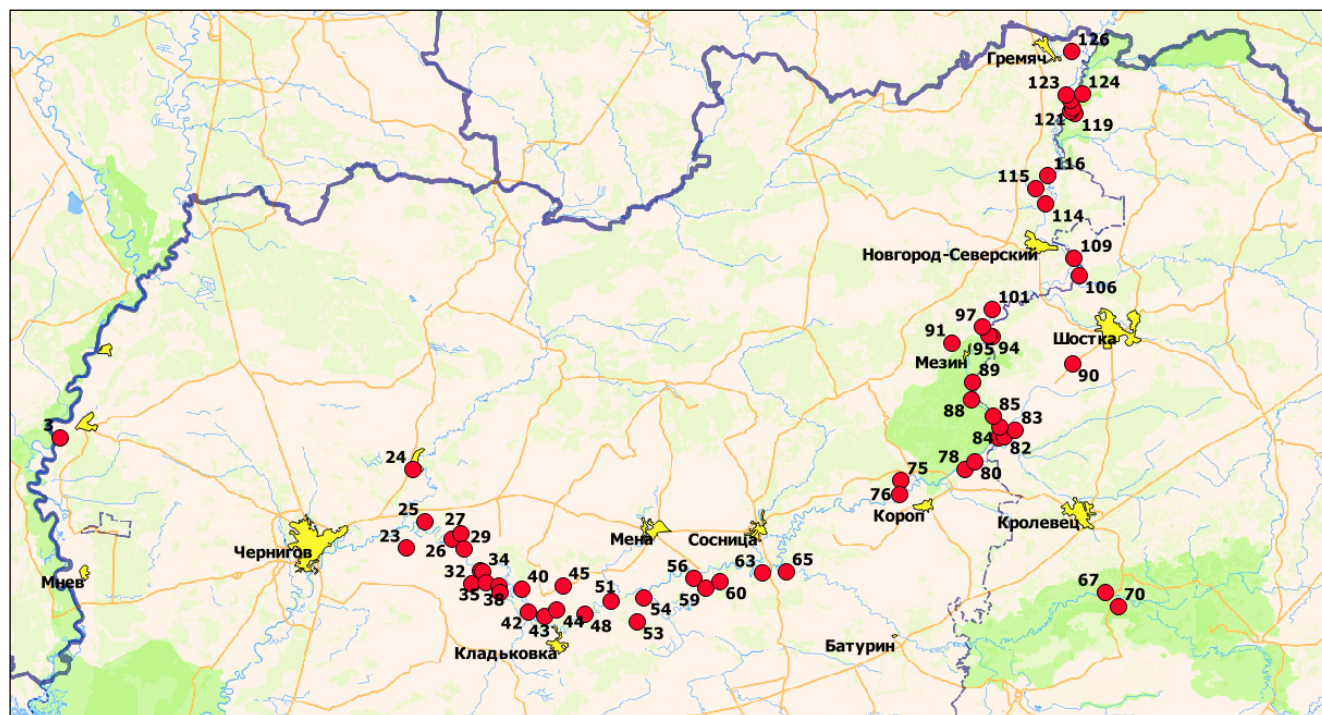
Рис. 4. Точки встреч. *Milvus migrans* – ●.

Fig. 4. Points of records.

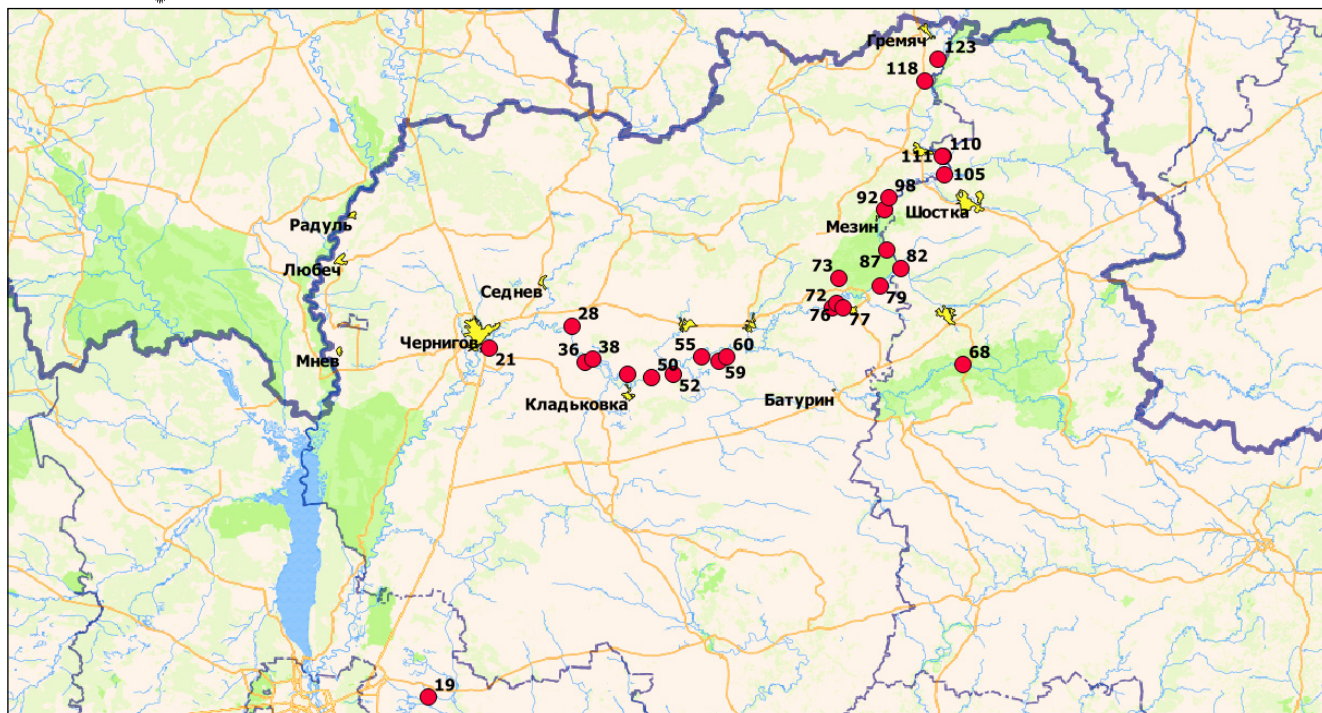

Рис. 5. Точки встреч.

Circus pygargus – ●

Fig. 5. Points of records.

с птенцами – в лесу на берегу Десны возле с. Великое Устье Сосницкого района. Всего наблюдали 77 птиц, которые, по предварительным оценкам, относятся к 60 гнездовым парам. Планируется проведение расширенного и детального анализа собранных данных по этому виду, результаты которого будут представлены в отдельной публикации. Однако уже сейчас понятно, что пойма Десны играет важную роль в поддержании украинской популя-

ции этого вида. Высокая численность черного коршуна в пойме Десны отмечалась и другими исследователями (Казанник и др., 2013).

Луговой лунь (*Circus pygargus*). На северо-востоке Украины довольно обычный вид хищных птиц. Встречался не только на лугах, но и на полях, чаще всего там, где проходила уборка зерновых. Отмечен в 26 точках наблюдения, в основном – вдоль долины Десны от Чер-

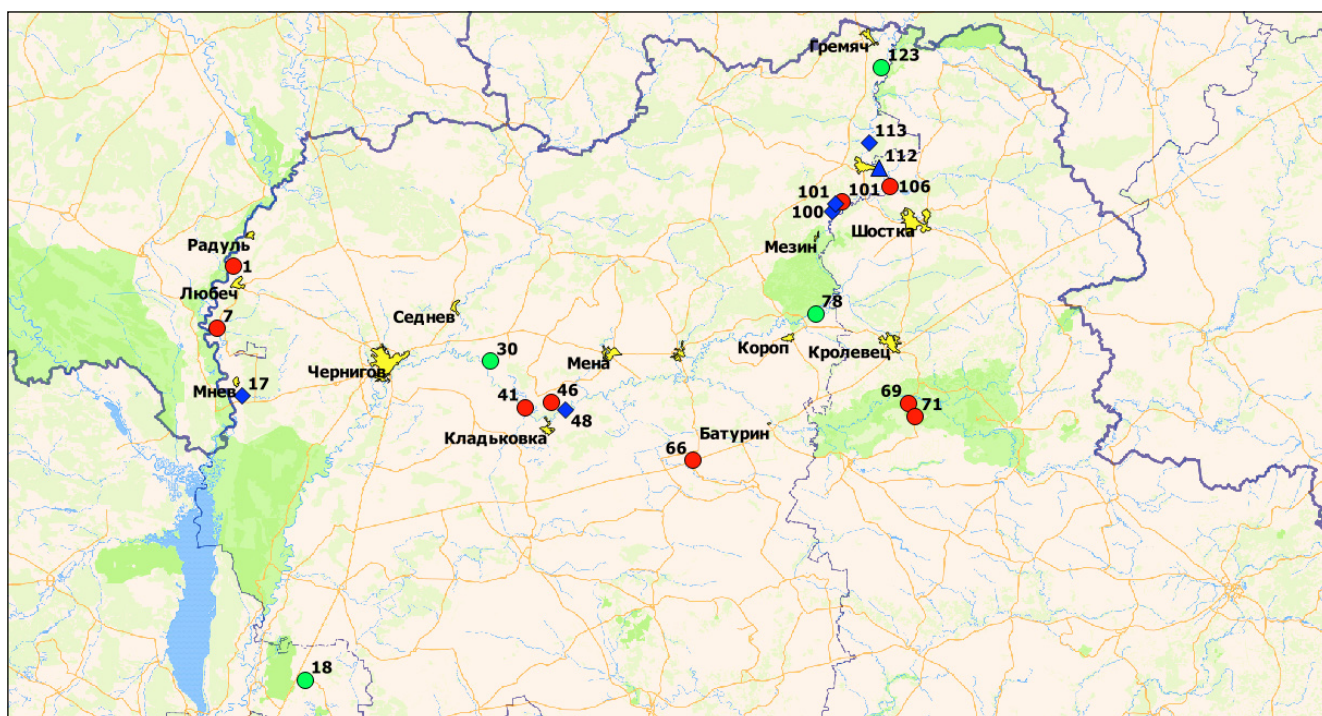

Рис. 6. Точки встреч.

Circaetus gallicus – ●, *Circus cyaneus* – ▲, *Aquila pomarina* – ●,
Hieraaetus pennatus – ▲, *Haliaeetus albicilla* – ◆.

Fig. 6. Points of records.

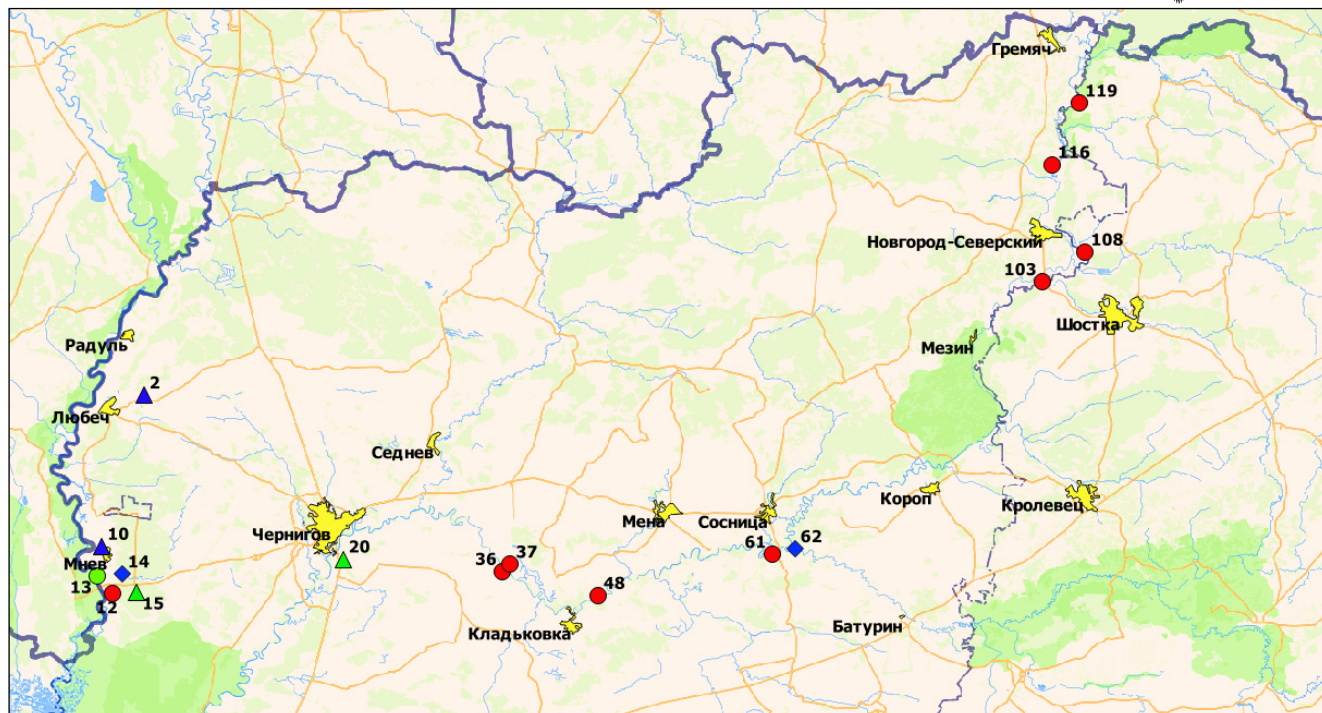

Рис. 7. Точки встреч.

Haematopus ostralegus – ●, *Grus grus* – ▲, *Recurvirostra avosetta* – ●, *Limosa limosa* – ▲, *Sterna albifrons* – ◆.

Fig. 7. Points of records.

нигова до с. Гремяч (рис. 5). Всего учтено 35 птиц. На р. Сейм у с. Мутинов Кролевцевого района 18.07 наблюдался выводок – самец (фото 2) и 2 слетка.

Полевой лунь (*C. cyaneus*). Самец встречен неподалеку от Новгорода-Северского, вблизи с. Чернацкое (рис. 6).

Змееяд (*Circaetus gallicus*). Встречен в 9 точках: 2 – в долине Днестра, 4 – в пойме Десны, 1 – в пойме Сейма, 2 – за пределами речных долин (рис. 6). Всего 9 особей.

Орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*). Две птицы наблюдались в пойме Десны у с. Погребки (Коротченково) Шосткинского района (рис. 6). Одна из них была темной морфы, другая – светлой. Вполне вероятно, одна пара.

Малый подорлик (*Aquila pomarina*). Три птицы отмечены в долине Десны на отрезке от г. Чернигов до с. Гремяч и одна – в Броварском районе, в нескольких десятках километров от Киева (рис. 6)

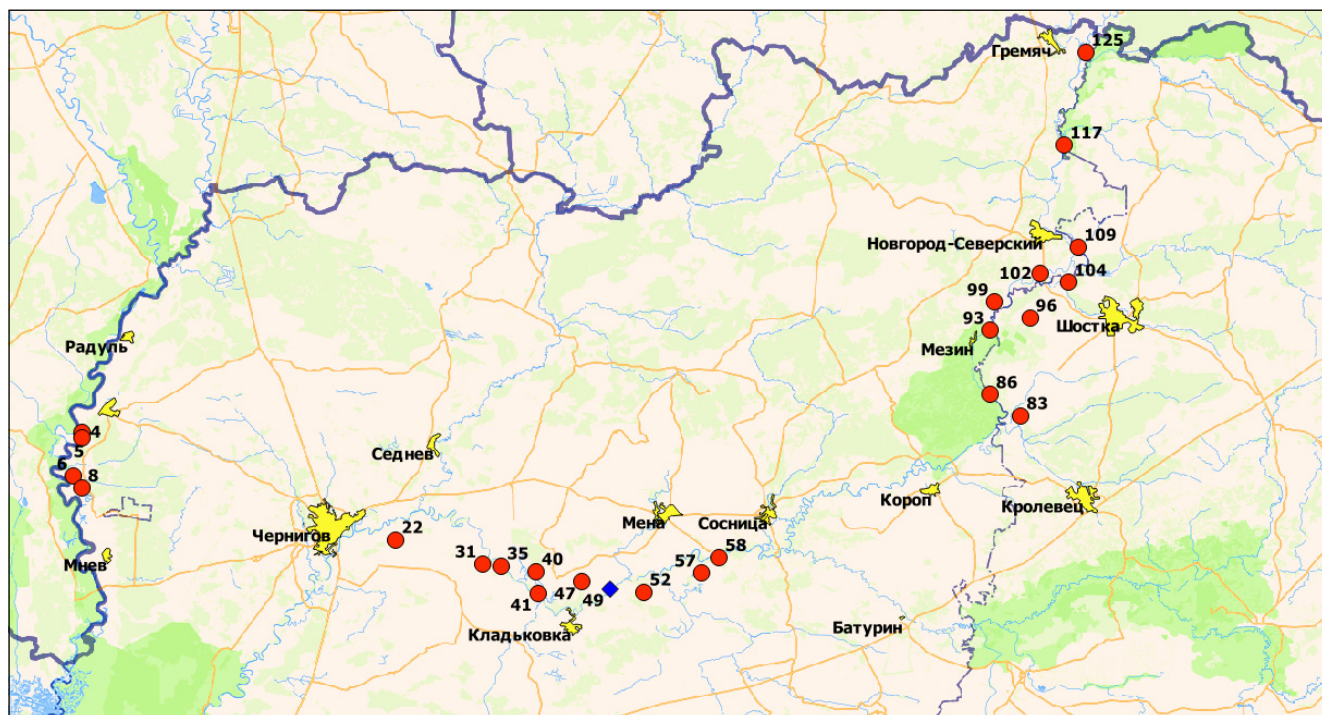

Рис. 8. Точки встреч.

Lanius excubitor – ●, *Columba oenas* – ◆.

Fig. 8. Points of records.

Фото 1. Молодые шилоклювки на пруду у с. Рудня Черниговского р-на. 22.07.2020 г.

Фото В.Н. Грищенко.

Photo 1. Young Avocets on a fish pond in Chernigiv district.

Фото 2. Самец лугового луня с добычей. Луга у р. Сейм возле с. Мутин Кролевецкого р-на. 18.07.2020 г.

Фото В.Н. Грищенко.

Photo 2. A male of Montagu's Harrier with prey, Seym river.

Орлан-белохвост (*Haliaeetus albicilla*). Отмечен в трех местах на Десне, а также в одной точке в долине Днепра – на прудах возле с. Мнев (рис. 6). Всего 5 особей. 12.06 мы слышали клекот орлана возле с. Ленюков Новгород-Северского района. В окрестностях с. Кудлаевка Новгород-Северского района 18.06 наблюдались взрослая и молодая птицы. Недалеко от этого места – в лесу севернее с. Тимановка Шосткинского района находится одно из известных мест гнездования этого вида на средней Десне (Малышок, Кныш, 2011). Раньше орлан встречался и в других местах на Десне (Белик, Москаленко, 2018).

Серый журавль (*Grus grus*). Птицы были встречены в двух точках, как в долине Днепра, так и неподалеку от нее: возле с. Мнев – 2 ос. и у с. Мохначи Репкинского района – 3 ос. (рис. 7). На Десне журавлей мы не отмечаем.

Шилоклювка (*Recurvirostra avosetta*). 7 особей мы наблюдали на одном из прудов между селами Пустынки и Рудня (рис. 7). Среди них были как взрослые, так и молодые особи – с буроватым оперением (фото 1). Птицы кормились на мелководье вместе с другими куликами. В последнее время шилоклювка не только расширяет свой ареал в Украине (Гаврись, Тайкова, 2003; Гаврилюк, Илюха, 2013), но и начала гнездиться в Беларуси (Горошко и др., 2014; Лучик и др. 2017; Карлионова, Горошко, 2020), поэтому такая встреча вполне закономерна. Наблюдавшиеся нами птицы могли быть мигрантами, перекочевавшими в богатые кормом места с других территорий, но не исключено, что шилоклювки где-то здесь и гнездились. Судя по количеству птиц, как минимум две пары. Условия для этого были вполне благоприятными. В 2012 г. три гнезда шилоклювки были найдены в подобном месте – на одном из прудов с необычайно низким уровнем воды на рыбхозе у с. Худяки в Черкасской области (Гаврилюк, Илюха, 2013).

Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*). Нами встречен в 9 точках практически на всем протяжении обследованного участка Десны, а также на прудах вблизи с. Мнев в долине Днепра (рис. 7). Всего учтено 18 особей.

Большой веретенник (*Limosa limosa*). Птицы отмечены в двух точках наблюдения: 1 особь на Десне недалеко от Чернигова и 17 – на прудах южнее с. Мнев (рис. 7).

Малая крачка (*Sterna albifrons*). Встречена в двух точках (рис. 7): 2 ос. наблюдались на прудах возле с. Рудня в долине Днепра, на островке посреди Десны у с. Великое Устье Сосницкого района учтено около 10 пар в совместной колонии с речной крачкой (*S. hirundo*).

Клинтух (*Columba oenas*). 4 особи встречены в долине Десны в окрестностях с. Ушня Менского района (рис. 8).

Серый сорокопуд (*Lanius excubitor*). Отмечен в 24 точках – на всем протяжении обследованного участка Десны и в долине Днепра (рис. 8). Всего учтено 38 ос., включая молодых птиц. По нашим оценкам, на обследованной территории обитало не менее 27 пар. С учетом того, что места гнездования серого сорокопуда обнаружены и на нижней Десне (Казанник, 2013), вся ее долина входит в гнездовой ареал вида. Причем он здесь достаточно обычен.

Приводим также данные о встречах ряда регионально редких и малоизученных видов птиц, информация по которым представляет фаунистический интерес.

Малая поганка (*Tachybaptus ruficollis*). Встречена один раз – 9.06 одиночная птица на пойменном озере возле с. Салтыкова Девица Куликовского района.

Рыжая цапля (*Ardea purpurea*). Встречена всего раз – 25.07 на одном из обводненных участков торфоразработок на болоте Замглай.

Мородунка (*Xenus cinereus*). Наблюдались в трех точках. Одиночные птицы отмечены в Новгород-Северском районе: 11.06 – возле с. Лесконоги, 14.06 – у с. Горбово. 14.06 три мородунки летали с токовыми криками над Десной в окрестностях с. Пироговка Шосткинского района.

Осоед (*Pernis apivorus*). Отмечен в трех местах. 13.06 три осоеда парили над опушкой леса у с. Боровичи Середино-Будского района. 16.06 одиночные птицы наблюдались над с. Ивот и в окрестностях с. Лушники (Шосткинский район).

Желтоголовая трясогузка (*Motacilla citreola*). Вид был встречен в 8 локалитетах. Сумская область: Конотопский район – возле с. Новомутин (1 ос., 19.07), Кролевецкий район – у с. Мутин (2 ос., 18.07), Шосткинский

Location of records of bird species listed in the Red Book of Ukraine

Места встреч видов птиц, занесенных в Красную книгу Украины

№	Дата	Широта, °N	Долгота, °E	Ближайший населенный пункт	<i>C. nigra</i>	<i>B. clangula, A. strepera</i>	<i>M. migrans</i>	<i>C. cyaneus</i>	<i>C. pygargus</i>	<i>C. gallicus</i>	<i>H. pennatus</i>	<i>A. pomarina</i>	<i>H. albicilla</i>	<i>G. grus</i>	<i>R. avocetta</i>	<i>H. ostralegus</i>	<i>L. limosa</i>	<i>S. albifrons</i>	<i>C. oenas</i>	<i>L. excubitor</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	24.07.20	51,7493	30,6500	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Коробки						1										
2	24.07.20	51,7270	30,7619	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Мохначи										3						
3	23.07.20	51,6816	30,5933	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Кукари			1													
4	23.07.20	51,6661	30,5907	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Мысы															1	
5	23.07.20	51,6566	30,5901	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Мысы															1	
6	23.07.20	51,5892	30,5666	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Губичи															7 (2 выв.)	
7	23.07.20	51,5896	30,5801	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Губичи						1										
8	23.07.20	51,5691	30,5909	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Губичи															1	
9	23.07.20	51,5224	30,5931	Ч. обл., Репкинський р-н, окр. с. Неданчичи	3															
10	23.07.20	51,4657	30,6454	Ч. обл., Черниговський р-н, окр. с. Мнев										2						
11	22.07.20	51,4148	30,6841	Ч. обл., Черниговський р-н, окр. с. Рудня		20, 2														
12	22.07.20	51,4148	30,6841	Ч. обл., Черниговський р-н, окр. с. Рудня												2				
13	22.07.20	51,4148	30,6841	Ч. обл., Черниговський р-н, окр. с. Рудня											7					
14	22.07.20	51,4148	30,6841	Ч. обл., Черниговський р-н, окр. с. Рудня														2		
15	22.07.20	51,4148	30,6841	Ч. обл., Черниговський р-н, окр. с. Рудня													17			
16	22.07.20	51,4148	30,6841	Ч. обл., Черниговський р-н, окр. с. Рудня	1															
17	22.07.20	51,4148	30,6841	Ч. обл., Черниговський р-н, окр. с. Рудня									1							

Продолжение таблицы

Continuation of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
18	28.07.20	50,6744	30,9465	К. обл., Броварской р-н, окр. с. Рудня								1								
19	28.07.20	50,4768	31,0579	К. обл., Броварской р-н, окр. с. Гоголев					1 ♀											
20	08.06.20	51,4436	31,3169	Ч. обл., Черниговский р-н, окр. с. Анисов													1			
21	08.06.20	51,4613	31,3306	Ч. обл., Черниговский р-н, окр. с. Анисов					1											
22	08.06.20	51,4795	31,4641	Ч. обл., Куликовский р-н, окр. с. Выбли																3
23	09.06.20	51,4931	31,5409	Ч. обл., Куликовский р-н, окр. с. Уборки			1													
24	25.07.20	51,6272	31,557	Ч. обл., Черниговский р-н, окр. пгт Седнев			1													
25	25.07.20	51,5385	31,5914	Ч. обл., Черниговский р-н, окр. с. Боромыки			3													
26	09.06.20	51,5083	31,6661	Ч. обл., Менский р-н, окр. с. Горица	1		1													
27	25.07.20	51,5177	31,6883	Ч. обл., Менский р-н, окр. с. Горица			2													
28	25.07.20	51,5225	31,7009	Ч. обл., Менский р-н, окр. с. Локнистое					1 ♂											
29	09.06.20	51,4918	31,6977	Ч. обл., Куликовский р-н, окр. с. Авдеевка	2		1													
30	25.07.20	51,5047	31,7179	Ч. обл., Менский р-н, окр. с. Локнистое								1								
31	09.06.20	51,4371	31,7062	Ч. обл., Куликовский р-н, окр. с. Ковчин																1
32	09.06.20	51,4328	31,7184	Ч. обл., Куликовский р-н, окр. с. Ковчин			1													
33	25.07.20	51,4545	31,7429	Ч. обл., Менский р-н, окр. с. Николаевка			2													
34	25.07.20	51,4533	31,7479	Ч. обл., Менский р-н, окр. с. Николаевка			1													
35	09.06.20	51,4340	31,7584	Ч. обл., Менский р-н, окр. с. Николаевка	1		1													1
36	09.06.20	51,4221	31,7625	Ч. обл., Куликовский р-н, окр. с. Салтыкова Девица					1								1			

Продолжение таблицы

Continuation of the Table

[illegible]

Продолжение таблицы

[illegible]

Продолжение таблицы

Continuation of the Table

[illegible]

Продолжение таблицы

[illegible]

End of the Table

Окончание таблицы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
113	12.06.20	52,0659	33,2903	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Леньков	3								1							
114	12.06.20	52,0751	33,2883	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Леньков			2 пары													
115	12.06.20	52,1016	33,2609	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Мамекино			1													
116	11.06.20	52,1225	33,2924	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Лесконоги	5		1									1				
117	12.06.20	52,1591	33,3271	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Роговка																2 пары
118	11.06.20	52,1998	33,2807	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Пушкери					1 ♂											
119	13.06.20	52,2273	33,3691	С. обл., Середино-Будский р-н, окр. с. Очкино	1		2									1				
120	11.06.20	52,2319	33,3559	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Каменская Слобода			1													
121	10.06.20	52,2368	33,3604	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Каменская Слобода			1													
122	11.06.20	52,2487	33,3548	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Каменская Слобода	1		2 пары													
123	11.06.20	52,2585	33,3432	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Каменская Слобода			1		1 ♂			1								
124	13.06.20	52,2594	33,3871	С. обл., Середино-Будский р-н, окр. с. Очкино			1													
125	11.06.20	52,3172	33,3859	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Муравьи															1	
126	11.06.20	52,3305	33,3587	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Муравьи	1		1													
127	11.06.20	52,3444	33,2964	Ч. обл., Н.-Северский р-н, окр. с. Гремяч	1															
Всего (количество особей/количество точек):					32/21	20/1, 2/1	77/57	1/1	35/26	9/9	2/1	4/4	5/5	5/2	7/1	18/9	18/2	22/2	4/1	38/24

Примечания. Обозначения областей: К – Киевская, С – Сумская, Ч – Черниговская. * до 2016 г. – с. Коротченково.

Фото 3. Распашка лугов в пойме Десны у с. Рыботин Коропского р-на. 21.06.2020 г.

Фото В.А. Костюшина.

Photo 3. Ploughing up of meadows in the flood-plain of Desna river.

район – окрестности сел Собич (1 ос., 17.06), Ображиевка (1 ос., 13.06), Погребки (Коротченко) (4 ос., 14–15.06); Середино-Будский район – окрестности с. Очкино (1 ос., 13.06); Черниговская область: Новгород-Северский район – возле с. Ленков (1 ос., 12.06), Сосницкий район – у с. Великое Устье (1 ос., 18.07).

Чернолобый сорокопуд (*Lanius minor*). Встречен в 9 локалитетах в долине Десны и 1 – в долине Днепра, всего 15 особей. Черниговская область: 18.06 – 1 ос. у с. Кудлаевка Новгород-Северского района, 20.06 – по 1 ос. возле сел Жерновка и Райгородок Коропского района, 18.07 – 4 ос. (выводок) в окрестностях с. Великое Устье Сосницкого района, 24.07 – 1 ос. в окрестностях с. Коробки Репкинского района, 25.07 – 1 ос. у с. Горица Менского района, 26.07 – по 1 ос. у сел Блистова и Дереповка Менского района, 27.07 – 3 ос. (выводок) возле с. Ушня Менского района; Сумская область: 16.06 – 1 ос. в окрестностях с. Лушники Шосткинского района. На Десне встречается реже серого сорокопуда, более обычен ниже по течению от пгт Короп. Местами оба вида отмечались совместно.

Деряба (*Turdus viscivorus*). 17.06 мы встретили проявлявшую беспокойство птицу в сосновом лесу севернее с. Тимановка Шосткинского района.

Усатая синица (*Panurus biarmicus*). Отмечена лишь в одном месте – 25.07 наблюдался выводок в тростниковых зарослях в южной части болота Замглай.

Чечевица (*Carpodacus erythrinus*). Наблюдалась в 4 локалитетах в Черниговской области и 1 – в Сумской области, всего 6 особей. Черниговская область: 11.06 – по 1 ос. у сел Кремский Бугор и Лесконоги Новгород-Северского района, 19.06 – 1 ос. возле с. Гнатовка Новгород-Северского района, 23.07 – 1 ос. в окрестностях с. Мнев Черниговского района; 18.07 – 2 ос. на р. Сейм возле с. Мутин Кролевецкого района.

Просянка (*Miliaria calandra*). Отмечена в 10 локалитетах. Встречались одиночные особи, всего 10 птиц. Черниговская область: 8.06 – в окрестностях с. Пески Черниговского района, 14.06 – 1 ос. возле сел Путивск и Юхново Новгород-Северского района, 16.06 – у с. Радичев Коропского района, 17.06 – у с. Куриловка Коропского района, 18.06 – у с. Горки Новгород-Северского района, 20.06 – возле сел Жерновка и Райгородок Коропского райо-

на, 21.06 – в окрестностях пгт Короп; Сумская область: 16.06 – возле с. Лушники Шосткинского района.

Обсуждение

Авторы статьи осознают, что представленные материалы не в полной мере отражают качественный и количественный состав редких видов птиц долины Десны, хотя бы по упомянутой выше причине – русло реки и леса обследовались лишь фрагментарно. Например, численность таких обитающих на русле видов, как кулик-сорока и малая крачка, явно существенно выше, чем отмечено нами. Это хорошо видно, например, при сравнении числа наблюдений кулика-сороки во время наших исследований и его встречаемостью в ходе экспедиций по Десне на байдарке (Грищенко та ін., 1999; Грищенко, Яблоневська-Грищенко, 2002). Тем не менее, собранные нами данные по птицам, которые гнездятся на лугах или используют их как кормовые угодья, вполне репрезентативны. И, кроме того, в последние десятилетия никто не проводил обследование поймы Десны столь тщательно и на таком ее протяжении. В результате проведения масштабных полевых исследований получен значительный объем новых данных о видах птиц из Красной книги Украины в пойме Десны. Для некоторых видов результаты наших работ дают возможность кардинально изменить представления о состоянии локальных популяций. Так, серый сорокопуд оказался довольно обычной птицей как на всем протяжении долины Десны, так и на обследованном участке долины Днепра, что совершенно не отражено в Красной книге Украины (Полуда, 2009). Связано это с одной стороны с недостаточной изученностью распространения вида, с другой – с ростом его численности в Украинском Полесье, который отмечается в последнее время (Полуда и др., 2007; Кныш и др., 2011).

Главный вывод – пойма Десны все еще имеет большое значение для охраны целого ряда редких видов птиц. О ее важности неоднократно писали и другие исследователи (Афанасьев и др., 1992; Плига, 2011; Казанник и др., 2013 и др.).

К сожалению, места обитания многих редких видов птиц в пойме Десны сейчас находятся под угрозой. Из-за упадка животноводства на больших территориях прекратились сенокос и выпас. Пойменные луга деградируют, зарастают бурьяном и кустарником. Но еще большую угрозу представляет распашка лугов, ставшая в последнее время совершенно бесконтрольной. Выше Коропа на Десне распаханых участков мало, но между Коропом и Черниговом в пойме уже большие площади занимают поля, в основном кукурузы, сои и подсолнуха (фото 3). Третий неблагоприятный фактор – маниакальное стремление местного населения выжигать растительность на лугах. Причем не только травянистые участки, но и прибрежные заросли. На лугах много погибших от огня кустов и деревьев с почерневшими стволами.

Проблема охраны природных комплексов долины Десны неоднократно обсуждалась в специальных работах,

поэтому не будем на этом детально останавливаться (см., например, Василюк та ін., 2010; Полянська, 2020 и др.). Отметим лишь, что для многих видов птиц важно сохранение лугов в том виде, в каком они сформировались за сотни лет хозяйственного использования. Для этого нужны сенокосение и умеренный выпас скота, что возможно лишь при возрождении животноводства. Это же поможет и кардинально решить проблему распашки лугов.

Существенную роль в сохранении природы деснянской поймы в целом и мест обитания редких видов птиц, в частности, сможет сыграть и дальнейшее развитие сети охраняемых территорий в долине Десны. Если говорить о крупных охраняемых объектах, то таковых на сегодня всего два – Деснянско-Старогутский и Мезинский национальные природные парки. В этой связи, несомненно необходимо создание, как минимум, еще одного национального парка – «Подесенье», идея которого выдвигалась неоднократно (Василюк та ін., 2010; Полянська та ін., 2017; Василюк, 2018). Однако его создание довольно проблематично из-за уже прошедшего распаивания значительной части пойменных земель. Некоторые надежды внушает и активизация Минэкологии в отношении создания Emerald Network, которая в нашей стране является аналогом сети Natura 2000 в странах ЕС. Сеть перспективных объектов Emerald уже утверждена Минэкологии и частично секретариатом Бернской конвенции. Согласно этому, практически вся пойма Десны будет охвачена одним из Emerald сайтов. Однако законодательная база для создания и функционирования Emerald Network еще только формируется.

На состояние экосистем поймы Десны и всего северо-востока Украины значительное влияние оказала сильная засуха последних лет. Многие луговые озера, старицы, болота, каналы мелиоративных систем очень обмелели или вовсе пересохли. Снизилась водность притоков Десны, даже таких крупных как р. Снов. Зима 2019/2020 гг. была практически бесснежной, а весна – сухой. Из-за этого половодья на реках региона не было, что еще больше усилило последствия засухи. Все это сказалось и на населении птиц. Во время экспедиций по Десне мы практически не встречали колоний болотных крачек, озерных чаек (*Larus ridibundus*), куликов. На водоемах было мало уток, поганок, лысух.

Сильное падение уровня воды на пойменных водоемах приводило и к гибели гнезд. Так, 9.06 на старице восточнее с. Ковчин Куликовского района обнаружена колония черных (*Chlidonias niger*) и речных крачек. Птицы начали гнездиться на прибрежной плавающей растительности в озере, а потом оно высохло, и гнезда оказались на сухом месте. На гнезде оставалась лишь одна речная крачка. Над этим местом летали и десятка два черных крачек. Видны были остатки их гнезд. Некоторые птицы даже садились на них, но кладок в гнездах не было.

Как видим, даже несмотря на неблагоприятное стечение обстоятельств последних лет – совместное действие негативных антропогенных и природных факторов – долина Десны остается важной территорией обитания редких видов птиц, которая требует принятия неотложных мер для ее сохранения. Мы практически потеряли степные

травянистые экосистемы в пределах страны. Надеемся, что не утратим окончательно хотя бы природные луга, важные не только для птиц, но и для поддержания значительной части всего биоразнообразия Украины.

ЛИТЕРАТУРА

- Афанасьев В.Т., Гаврис Г.Г., Клевост Н.Л. (1992): Орнитофауна Деснянской поймы и ее охрана. К. 1-58.
- Белик В.П., Москаленко В.М. (2018): Авифаунистические раритеты Сумского Полесья. 2. Non-Passeriformes. - Беркут. 27 (1): 1-38.
- Василюк О. (2018): Хроніка створення Національного природного парку «Подесіння». - Подесіння в контексті історичної і природної спадщини. Чернівці: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. 1: 182-189.
- Василюк О., Костюшин В., Прекрасна Є., Парнікоза І., Куцоконь Ю., Мішта А., Некрасова О., Заворотна Г., Плига А., Полянська К., Борисенко К., Буй Д. (2010): Деснянський екологічний коридор. К.: НЕЦУ. 1-164.
- Гаврилук М.Н., Ілюха А.В. (2013): Гнездование ходулочника (*Himantopus himantopus*) и шилоклювки (*Recurvirostra avosetta*) в Черкасской области. - Беркут. 22 (2): 169-171.
- Гаврис Г.Г., Тайкова С.Ю. (2003): Шилодзьобка. - Птахи України під охороною Бернської конвенції. К. 87-89.
- Горошко З.А., Чернякова О.А., Левый С.В., Халандач А.В., Карлинова Н.В., Пинчук П.В. (2014): Попытка гнездования шилоклювки (*Recurvirostra avosetta*) на юго-востоке Беларуси. - Subbuteo. 11: 80-81.
- Грищенко В.М., Книш М.П. (2019): Про занесення дібровника (*Ocyris aureolus*) до Червоної книги України. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 3: 373-377.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. (2002): До орнітофауни Чернігівського Подесіння. - Беркут. 11 (1): 15-17.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д., Атамась Н.С., Кушка Т.Я., Негода В.В. (1999): До орнітофауни середньої течії Десни. - Беркут. 8 (1): 108-110.
- Казанник В. (2013): Зустрічі рідкісних і нечисленних видів птахів у заплаві р. Десна (Київська область). - Молодь і поступ біології. Львів. 247-248.
- Казанник В.В., Яненко В.А., Серебряков В.В. (2013): Встречи редких видов птиц в пойме р. Десна в 2013 г. - Птицы и окружающая среда. Одесса: Апрель. 101-107.
- Карлинова Н.В., Горошко З.А. (2020): Гнездование шилоклювки (*Recurvirostra avosetta*) в Беларуси. - Subbuteo. 12: 38-43.
- Кныш Н.П., Малышок В.М., Бугаев И.А. (2011): О гнездовании серого сорокопута на северо-востоке Украины. - Беркут. 20 (1-2): 120-122.
- Лучик Е.А., Карлинова Н.В., Пинчук П.В. (2017): Современное состояние двух видов птиц семейства шилоклювковые *Recurvirostridae* в Беларуси: ходулочника *Himantopus himantopus* и шилоклювки *Recurvirostra avosetta*. - Актуальные проблемы зоологической науки в Беларуси. Мат-лы XI зоол. междунар. научно-практич. конфер., приуроч. к десятилетию основания ГНПО «НПЦ НАН Беларуси по биоресурсам» (г. Минск, 1-3 ноября 2017 г.). Минск. 1: 261-268.
- Малышок В.М., Кныш Н.П. (2011): О гнездовании и охране орлана-белохвоста в среднем течении Десны. - Беркут. 20 (1-2): 70-72.
- Маринич О.М., Шищенко П.Г. (2005): Фізична географія України. К.: Знання. 1-511.
- Плига А.В. (2011): Літня орнітофауна проектного національного природного парку «Подесіння» в заплаві р. Десна. - Бранта. 14: 153-156.
- Полуда А.М. (2009): Сорокопуд сірий. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 477.
- Полуда А.М., Гаврис Г.Г., Давиденко И.В. (2007): Распространение и численность серого сорокопута, *Lanius excubitor* (Aves, Passeriformes), в Украине. - Вестн. зоол. 41 (4): 369-375.
- Полянська К.В. (2020): Ландшафти Українського Подесіння. К.: ПВТП «LAT&K». 1-144.
- Полянська К.В., Колінко В.В., Василюк О.В., Вітер С.Г., Прекрасна Є.П., Ширяєва Д.В., Скороход В.М., Некрасова О.Д. (2017): Обґрунтування створення охоронної природно-історичної зони «Подесіння». К. 1-192.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-624.

POPULATION DENSITIES AND COMMUNITY STRUCTURE OF BIRDS IN A KALAHARI WOODLAND TRANSFORMED TO A FARMLAND, NE NAMIBIA

Grzegorz Kopij

University of Namibia, Department of Integrated Environmental Science; Ogongo Campus, Private Bag, 5520, Oshakati, Namibia
✉ gkopij@unam.na Grzegorz Kopij <https://orcid.org/0000-0001-7614-1983>

Abstract. In 2014–2015, the line transect method has been employed to assess population densities and community structure of birds in a farmland recently transformed from a Kalahari Woodland, eastern Zambezi Region, NE Namibia. In the total 57 breeding resident and six Palearctic migrants have been recorded. There were four dominant species (Cape Turtle Dove, Emerald-spotted Dove, Blue Waxbill and Dark-capped Bulbul) comprising together 30.1% of all breeding birds. The proportion of Cape Turtle Dove to Laughing Dove was 0.81 : 0.19 ($n = 26$). This study supports the «intermediate disturbance hypothesis». The number of species in the farmland was higher than on transects of similar length in the neighbouring pristine Kalahari Woodland. The dominance structure was also similar in both habitats compared. However, the avian communities differed in the proportions of main ecological guilds.

Key words: community ecology, intermediate disturbance hypothesis, agroecosystem, diversity.

Густота і структура населення птахів лісової місцевості в Калахарі (Північно-Східна Намібія), трансформованої в сільгоспугіддя. - Г. Копій. - Беркут. 29 (1-2). 2020. - У 2014–2015 рр. проведені маршрутні обліки птахів на ділянці сільгоспугіддя у Калахарі, на які недавно була перетворена лісова місцевість. Загалом виявлено 57 місцевих видів і 6 палеарктичних мігрантів. У гніздовому населенні домінували 4 види (південноафриканська горлиця, бронзовоплямиста лісова горлиця, ангольський астрильд і триколірний бюльбюль), чисельність яких становила разом 30,1% від загальної. Дослідження підтвердило справедливості «гіпотези середнього порушення». Кількість видів у сільгоспугіддях виявилася вищою, ніж на суміжній території первинної лісової місцевості. Населення птахів у обох біотопах було схожим за структурою домінування, але відрізнялось співвідношенням екологічних груп птахів.

Ключові слова: екологія угруповань, гіпотези середнього порушення, агроекосистема, різноманіття.

Introduction

Throughout the 20th century, forests, savannahs and grasslands in Africa have been transformed extensively by pastoral and crop agriculture. This expansion inevitably leads to habitat destruction fragmentation and degradation. As a result most animal specialists, especially the larger ones, disappear or at the best, greatly reduce their population size, and are replaced by small generalists (Mangnall, Crowe, 2003). So, it is widely known that populations of many wild animal species suffer due to this transformation. However, it has been also documented that some other species, mostly generalists, such as such rats, gerbils, mice, bulbuls, weavers, doves and sparrows proliferate (Bolwig et al., 2006; Sogah, 2012).

A typical African farmland tend to be a mosaic of woodlands, savannas, grasslands and arable fields. In farmlands, the richest biodiversity is characteristic for less intensive, structurally heterogenous areas, where some woody vegetation still exists (Humble, 2007; Kopij, 2013, 2015, 2018; Nadng'ang'a et al., 2013). In some cases, conversion of natural ecosystems to agro-ecosystems may even lead initially to an increase in biodiversity and species richness. The survival of many wild animal species in agro-ecosystems depend on the way they adapt to live in these transformed habitats, and the way the pristine ecosystems are transformed into agro-ecosystems (Humble, 2007).

Most studies on avian populations and communities in Africa are conducted in natural habitats, whereas man-modified ecosystems, such as urban and farmland areas, are neglected (Humble, 2007), despite the fact that pristine habitats are shrinking, while agriculture lands are rapidly spreading. Only few of them attempted to study community structures of birds associated with agro-ecosystems (Kopij, 1998, 2006, 2013, 2015, 2018; Mangnall, Crowe, 2003; Waltert et al.,

2005; Bolwig et al., 2006; Humle, 2007; Mulwa et al., 2012; Sogah, 2012; Gove et al., 2013) and still fewer provide data on population density of particular species (Kopij, 2006, 2013, 2015, 2018; Humle, 2007).

The purpose of this study was to estimate population densities and community structure of birds breeding in a farmland recently transformed from the Kalahari woodland. It has been expected that due to the «intermediate disturbance hypothesis» (Wilkinson, 1999), both the species richness and biodiversity still remains relatively high in this area.

Study area and methods

The line transect method (Sutherland, 1996; Bibby et al., 2012) has been employed. The transect is located ca. 3 km W of Katima Mulilo, eastern Zambezi Region, NE Namibia. Beginning of the transect was at S 17° 30' 30'', E 24° 13' 70''; and the end at: S 17° 30' 94'', E 24° 14' 51''. Birds were surveyed on this transect for times: 1) 15.03.2014, 2) 15.08.2014, 3) 19.10.2014, 4) 31.03.2015. Counts were conducted in the mornings under calm and cloudless weather.

The transect run through a farmland recently transformed from a Kalahari Woodland. The farmland was dominated by maize and sorghum cultivations, while the woodland was represented by Zambezian Baikiaia woodland (Kopij, 2017), a subset of the Kalahari Woodland (Mendelsohn et al., 2009). Most of the woody vegetation has been removed; but in some places regrowth (secondary vegetation) already appeared (Fig.). The total amount of rainfall in 2014 (427 mm) was much higher than that in 2015 (261.6 mm).

The dominance is expressed here as the percentage of the total number of pairs of a given species in relation to the total number of all pairs of all species recorded. A dominant species is defined as that comprising 5% and more of all individuals

Table 1

Breeding bird community in a farmland converted from the Kalahari Woodland

Населення птахів у сільгоспудіях, трансформованих із ліистої місцевості в Калахарі

Species	Count dates				Overall		
	15.03	15.08	19.10	31.03	n	d	%d
1	2	3	4	5	6	7	8
Acacia Pied Barbet <i>Tricholaema leucomelas</i>	3	2	2	1	3	1.4	1.8
African Grey Hornbill <i>Lophoceros nasutus</i>	2	0	3	2	3	1.4	1.8
African Hoopoe <i>Upupa africana</i>	0	1	1	0	3	1.4	1.8
Black-backed Puffback <i>Dryoscopus cubla</i>	1	1	0	0	3	1.4	1.8
Black-chested Prinia <i>Prinia flavicans</i>	2	2	0	1	3	1.4	1.8
Black-collared Barbet <i>Lybius torquatus</i>	0	0	1	0	3	1.4	1.8
Black-throated Canary <i>Crithagra atrogularis</i>	1	0	0	0	1	0.5	0.6
Blue Waxbill <i>Uraeginthus angolensis</i>	8	6	8	12	12	5.5	7.1
Broad-billed Roller <i>Eurystomus glaucurus</i>	2	0	0	0	2	0.9	1.2
Brown-crowned Tchagra <i>Tchagra australis</i>	1	2	0	3	3	1.4	1.8
Brubru <i>Nilaus afer</i>	3	3	1	2	3	1.4	1.8
Cape Starling <i>Lamprolornis nitens</i>	2	1	0	1	2	0.9	1.2
Cape Turtle Dove <i>Streptopelia capicola</i>	21	12	9	17	21	9.5	12.4
Common Scimitar <i>Rhinopomastus cyanomelas</i>	0	0	0	1	1	0.5	0.6
Crested Barbet <i>Trachyphonus vaillantii</i>	2	0	0	1	2	0.9	1.2
Crested Francolin <i>Peliperdix coqui</i>	1	0	1	0	1	0.5	0.6
Crimson-breasted Shrike <i>Laniarius atrococcineus</i>	1	2	1	1	2	0.9	1.2
Dark-capped Bulbul <i>Pycnonotus tricolor</i>	4	3	2	9	9	4.1	5.3
Diderick Cuckoo <i>Chrysococcyx caprius</i>	2	0	0	0	2	0.9	1.2
Emerald Cuckoo <i>Chrysococcyx cupreus</i>	1	0	0	0	1	0.5	0.6
Emerald-spotted Dove <i>Turtur chalcospilos</i>	9	3	7	2	9	4.1	5.3
Fork-tailed Drongo <i>Dicrurus adsimilis</i>	3	3	2	1	3	1.4	1.8
Golden-breasted Buntig <i>Emberiza flaviventris</i>	0	1	0	0	1	0.5	0.6
Green Wood Hoopoe <i>Phoeniculus purpureus</i>	0	1	1	0	1	0.5	0.6
Green-winged Melba <i>Pytilia melba</i>	0	0	1	3	3	1.4	1.8
Grey Go-away-bird <i>Corithaixoides concolor</i>	3	0	1	2	3	1.4	1.8
<u>Grey-backed Camararopt. <i>Camaroptera brevicaudata</i></u>	7	2	2	0	7	3.2	4.1
Jacobin Cuckoo <i>Clamator jacobinus</i>	1	0	0	0	1	0.5	0.6
<u>Laughing Dove <i>Streptopelia senegalensis</i></u>	1	0	0	5	5	2.3	2.9
Lilac-breasted Roller <i>Coracias caudatus</i>	0	1	1	1	1	0.5	0.6
Long-billed Crombec <i>Sylvietta rufescens</i>	3	2	0	1	3	1.4	1.8
Long-tailed Paradise Whydah <i>Vidua paradisaea</i>	1	0	1	0	1	0.5	0.6
Magpie Shrike <i>Urolestes melanoleucus</i>	0	0	1	0	1	0.5	0.6
Marico Flycatcher <i>Melaenornis mariquensis</i>	2	2	0	1	2	0.9	1.2
<u>Marico Sunbird <i>Cynniris mariquensis</i></u>	1	1	0	4	4	1.8	2.4
Meyer's Parrot <i>Poicephalus meyeri</i>	1	0	0	0	1	0.5	0.6
Mosque Swallow <i>Cecropis senegalensis</i>	1	1	0	0	1	0.5	0.6
<u>Orange-breasted Bushshrike <i>Chlorophoneus sulfuropectus</i></u>	6	1	0	0	6	2.7	3.5
Pied Crow <i>Corvus albus</i>	0	1	0	1	1	0.5	0.6
Pririt Batis <i>Batis pririt</i>	0	0	0	1	1	0.5	0.6
<u>Rattling Cisticola <i>Cisticola chiniana</i></u>	8	3	1	1	8	3.6	4.7
Red-billed Oxpecker <i>Buphagus erythrorhynchus</i>	0	0	0	1	1	0.5	0.6
Red-faced Mousebird <i>Urocolius indicus</i>	0	1	0	0	1	0.5	0.6
Scarlet-chested Sunbird <i>Chalcomitra senegalensis</i>	2	0	0	0	2	0.9	1.2
Shaft-tailed Whydah <i>regia</i>	2	0	3	0	3	1.4	1.8
Southern Black Tit <i>Melaniparus niger</i>	0	1	0	1	1	0.5	0.6
Southern Grey-headed Sparrow <i>Passer diffusus</i>	0	1	0	0	1	0.5	0.6
Southern Masked Weaver <i>Ploceus velatus</i>	0	1	0	0	1	0.5	0.6

End of the Table 1

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Southern Yellow-billed Hornbill <i>Tockus leucomelas</i>	0	1	0	1	1	0.5	0.6
Swamp Boubou <i>Laniarius bicolor</i>	2	0	3	0	3	1.4	1.8
Village Indigobird <i>Vidua chalybeata</i>	2	0	0	0	2	0.9	1.2
Violet-eared Waxbill <i>Granatina granatina</i>	1	0	0	2	2	0.9	1.2
White-browed Coucal <i>Centropus superciliosus</i>	1	0	0	0	1	0.5	0.6
White-browed Scrub Robin <i>Cercotrichas leucophrys</i>	4	2	4	3	4	1.8	2.4
Yellow-bellied Greenbul <i>Chlorocichla flavirostris</i>	1	1	0	2	2	0.9	1.2
Yellow-billed Kite <i>Milvus aegyptius</i>	0	1	0	0	1	0.5	0.6
Yellow-fronted Tinkerbird <i>Pogoniulus chrysoconus</i>	1	1	0	2	1	0.5	0.6
Total	120	67	57	86	170	77.3	100

Explanation. n – number of breeding pairs, d – density (number of pairs per 1 km), %d – dominance. Dominant species indicated with bold case, while subdominant are underlined.

Пояснення. n – кількість гніздових пар, d – густота населення (кількість пар на 1 км), %d – домінування. Види-домінанти виділені жирним шрифтом, субдомінанти – підкреслені.

of all species recorded, while subdominant – that comprising 2–4.99%.

The following guilds were distinguished:

● Diet: G – granivorous, I – insectivorous, F – frugivorous, N – nectarivorous, V – vegetarian, C – carnivorous;

● Nesting: TS – in trees or shrubs, H – in holes, B – in/on buildings, V – herbaceous vegetation.

The following indices were used to characterise the diversity and evenness of the communities:

● Shannon's diversity index: $H' = -\sum p_i \ln p_i$

where: p_i is the proportion of breeding pairs belonging to the i th species;

● Simpson's diversity index: $D = (\sum n(n-1))/(N(N-1))$

where: n – total number of breeding pairs belonging to a given species, N – total number of breeding pairs of all species;

● Pielou's evenness index: $J' = (-\sum p_i \ln p_i)/\ln S$

where p_i is the proportion of breeding pairs belonging to the i th species; S – total number of species. J' varies between 0 and 1; the less variation between species in a community, the higher J' is;

● Community dominance index: $DI = (n_1 + n_2)/N$

where n_1, n_2 – number of pairs of two most abundant species, N – total number of pairs of all species.

● Sørensen's Coefficient: $I = 2C/(A+B)$

where A – the number of bird species in one plot, B – the number of bird species in another plot, C – the number of bird species common to both plots.

Systematics and nomenclature of bird species follow Hockey et al. (2005). Scientific names of bird species are listed in Table 1.

Results and discussion

In total 57 breeding resident and six Palearctic migrants have been recorded (Tables 1 and 2). In the pristine Kalahari Woodland the number of species on each 1.2 km transect ranged from 35 to 53 with an average $x = 43$. However, the total number of species recorded on all 10 transects ($n = 88$) was much higher (Kopij, 2017).

There were four dominant species (Cape Turtle Dove, Emerald-spotted Dove, Blue Waxbill and Dark-capped Bulbul) comprising together 30.1% of all breeding birds. In the

The 2.2 km transect (red broken line) on the background of the farmland converted from the Kalahari Woodland. Маршрут довжиною 2,2 км серед сільгоспугідь, трансформованих із лісної місцевості в Калахарі.

Table 2

Number of individuals of Palearctic migrants counted on the transect

Кількість особин палеарктичних мігрантів, облікованих на маршрутах

Species	15.03	15.08	19.10	31.03
<i>Luscinia luscinia</i>	3	0	0	0
<i>Acrocephalus palustris</i>	16	0	0	0
<i>Lanius collurio</i>	9	0	11	0
<i>Hippolais icterina</i>	2	0	0	0
<i>Muscicapa striata</i>	0	0	1	0
<i>Hirundo rustica</i>	0	0	30	0
Total	28	0	42	0

Table 3

Characterisation of breeding bird community in a Kalahari Woodland transformed to farmland

Характеристика населення птахів сільгоспугідь, трансформованих із лісної місцевості в Калахарі.

Parameter	Value
Number of species and pairs	
Number of species	57
Number of breeding pairs	170
Overall population density (pairs/1 km)	77.3
Dominance	
Number of dominant species	4
Cumulative dominance (%)	30.1
Community dominance (DI)	0.19
Indices	
Shannon's Diversity Index (H')	3.64
Simpson's Diversity Index (D)	0.97
Pielou's Evenness Index (J')	0.90
Feeding guilds (%)	
Granivorous	37.1
Insectivorous	36.4
Frugivorous	18.2
Nectarivorous	3.6
Rest	4.7
Nesting guilds (%)	
Trees/shrubs	72.9
Holes	15.9
Herbs/grass	10.6
Ground	0.6

pristine Kalahari Woodland the number of dominant species on each transect ranged from 5 to 7 with an average $x = 3.8$ (Kopij, 2017).

The group of subdominant species was composed of the Grey-backed Camaroptera, Orange-breasted Bush-shrike, Marico Sunbird, White-browed Scrub Robin and Laughing Dove. They comprised together 15.3% of all breeding birds. Diversity and evenness indices were high (Table 3).

Granivorous and insectivorous were the most numerous guilds. They were almost in equal proportion, comprised together 73.5%. In the pristine Kalahari Woodland, insectivorous birds were much more numerous than the granivores (Kopij, 2017).

Most birds nested in the farmland in trees or shrubs, with much smaller proportion of those nesting in holes or in herbaceous/grass vegetation (Table 3). Similar proportions were also recorded in a Kalahari Woodland in a pristine stage (Kopij, 2017).

It is interesting to note that in the farmland, the proportion of Cape Turtle Dove to Laughing Dove was $0.81 : 0.19$ ($n = 26$). In the neighbouring pristine Kalahari Woodland, on 12 km transect, the Laughing Dove was not recorded at all, while the Cape Turtle Dove was a dominant species (Kopij, 2017). However, in the neighbouring urbanized habitat (214 ha), the Laughing Dove ($n = 122$ pairs) was much more numerous than the Cape Turtle Dove ($n = 12$ pairs). It therefore appears that the Laughing Dove is a sensitive bio-indicator of habitat

transformation. More the woodland/savannah habitat is transformed, the more numerous is the Laughing Dove and the less numerous is the Cape Turtle Dove. However, the more natural are those habitats the more numerous is the Cape Turtle Dove, while the Laughing Dove is less numerous (Table 2).

This study supports the «intermediate disturbance hypothesis», which suggest that species richness and species diversity in a given area is the highest when ecological disturbance (e.g. deforestation) is intermediate, i.e. neither too high, nor too low. This is because species that thrive at both early and late stages of vegetation succession may coexist (Wilkinson, 1999). The number of species in the farmland in the presented study was even higher than on transects of similar length in the pristine Kalahari Woodland (Kopij, 2017). The dominance structure was also similar in both habitats compared. However, the avian communities differed only in the proportions of main ecological guilds.

REFERENCES

- Bibby C.J., Burgess N.D., Hill D.A., Mustoe S. (2012): Bird Census Techniques, 2nd ed. Academic Press, London.
- Bolwig S., Pomeroy D., Tushabe H., Mushabe D. (2006): Crops, trees, and birds: Biodiversity change under agricultural intensification in Uganda's farm landscapes. - *Danish J. Geography*. 106 (2): 115-130.
- Gove A.D., Hylander K., Nemomissa S., Shimelis A., Enkossa W. (2013): Structurally complex farms support high avian functional diversity in tropical montane Ethiopia. - *J. Tropical Ecology*. 29 (2): 87-97.
- Hockey P.A.R., Dean W.R.J., Ryan P.G., Maree S. (eds.) (2005): Roberts' Birds of Southern Africa. John Voelcker Bird Book Fund, Cape Town.
- Humble M.F. (2007): The density and diversity of birds on farmland in West Africa. - Ph. D. thesis. Univ. St. Andrews, St. Andrews' (UK).
- Kopij G. (1998): Winter bird community of an intensively farmed area at Bainsvlei near Bloemfontein. - *Mirafr*. 15 (2): 18-21.
- Kopij G. (2006): The Structure of Assemblages and Dietary Relationships in Birds in South African Grasslands. Wyd. Akad. Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
- Kopij G. (2013): Avian Assemblages in Natural and Modified Koakoland (Mopane) Savanna in the Cuvelai Drainage System, North-Central Namibia. - *Lanioturdus*. 46 (5): 22-33.
- Kopij G. (2015): Seasonal changes in avian communities in a farmland in the Cuvelai Drainage System, northern Namibia. - *Ornithological Observations*. 6: 73-81.
- Kopij G. (2017): Structure of avian assemblages in Zambebian Baikiaea woodlands, northern Namibia. - *Zoology & Ecology*. 27: 1-10.
- Kopij G. (2018): Avian assemblages in lowland and foothill agro-ecosystem in Lesotho. - *Acta Biologica Sibirica*. 4 (4): 81-88.
- Mangnall M.J., Crowe T.M. (2003): The effect of agriculture on farmland bird assemblages on the Agulha Plain, Western Cape, South Africa. - *African J. Ecology*. 41 (3): 266-276.
- Mendesohn J., Jarvis A., Roberts C., Robertson T. (2009): Atlas of Namibia. A Portrait of the Land and its People. Sunbird Publishers, Windhoek.
- Mulwa R.K.M., Bohring-Gaes K., Schleuning M. (2012): High bird species diversity in structurally heterogeneous farmland in western Kenya. - *Biotropica*. 44 (6): 801-809.
- Nadng'ang'a K., Njoroge J.B.M., Githiru M. (2013): Vegetation composition, and structures influence bird species community assemblages in the highland agriculture of Nyandoroua, Kenya. - *Ostrich*. 84 (3): 171-179.
- Sogah S.G. (2012): The effect of difference in agro-ecosystems on the diversity and distribution of avifauna in selected areas in the western regions of Ghana. - M. Sc. thesis. Kwame Nkrumah University of Science & Technology, Kumasi (Ghana).
- Sutherland W.J. (ed.) (1996): Ecological census techniques. A handbook. Cambridge Univ. Press. Cambridge (UK).
- Waltert M., Bobo K.S., Sainge M.S., Fermon H., Muhlenberg M. (2005): From Forest to Farmland: Habitat Effects on Afrotropical Forest Bird Diversity. - *Ecol. Appl.* 15 (4): 1351-1366.
- Wilkinson D.M. (1999): The Disturbing History of Intermediate Disturbance. - *Oikos*. 84 (1): 145-147.

Екологія	Беркут	29	Вип. 1-2	2020	66 - 67
----------	--------	----	----------	------	---------

ПЕРШІ ВИПАДКИ ГНІЗДУВАННЯ ЛЕБЕДЯ-КЛИКУНА (*CYGNUS CYGNUS*) У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

О.В. Добринський

Західноукраїнське орнітологічне товариство; вул. Кутузова, 23, м. Сарни, Рівненська обл., 34500, Україна
West-Ukrainian Ornithological Society; Kutuzov str., 23, Sarny, Rivne region, 34500, Ukraine
✉ birdslifeua@gmail.com Oleksandr Dobrynskyi <https://orcid.org/0000-0003-1884-2743>

The first cases of Whooper Swan (*Cygnus cygnus*) breeding in Rivne region, West Ukraine. - O.V. Dobrynskyi. - Berkut. 29 (1-2). 2020. - The Whooper Swan was formerly occurred in Rivne region mainly during migrations and sometimes in winter and in breeding period. I discovered the first cases of breeding on fish-farming ponds in the north-west part of the region in 2020. Two pairs nested near the village of Vovchytsi (Zarichne district) and one pair near the village of Berezhyna (Volodymyrets district). According to information from workers of the fish-farm, a pair of Whooper Swans bred near Vovchytsi also in 2019. This is the second area of breeding of the species in Ukraine (since 2005 Whooper Swans nest in the Chornobyl Exclusion Zone). Birds expanded from the north. [Ukrainian].

Key words: distribution, expansion, nest, brood.

Лебідь-кликун раніше зустрічався в Рівненській області в основному під час міграцій, зрідка на зимівлі та у гніздовий період. Вперше виявлений на гніздуванні у 2020 р. на риборозплідних ставках у північно-західній частині області. Дві пари гніздилися біля с. Вовчиці Зарічненського району і ще одна – біля с. Березина Володимирецького району. За даними працівників рибгоспу, біля с. Вовчиці кликуни гніздилися й у 2019 р. Це другий район гніздування виду в Україні (з 2005 р. кликуни гніздяться в Чорнобильській зоні відчуження).

Ключові слова: поширення, розселення, гніздо, виводок.

Лебідь-кликун (*Cygnus cygnus*) – типовий гніздовий вид Північної Євразії. Південна межа його гніздового ареалу у Східній Європі доходить до 62 паралелі, також є окремі локалітети поза цими межами, які в основному зосереджені в Азії (Лысенко, 1991). В Україні на даний час відоме єдине місце гніздування виду – на території Чорнобильської зони відчуження. Вперше пару із двома пташенятами спостерігали тут у 2005 р. (Гащак, 2005). Кликун продовжують гніздитися в зоні й зараз (С.П. Гащак, особ. повід.). У 2004–2005 рр. гніздування їх виявлене в Поліському радіаційно-екологічному заповіднику в Гомельській області Білорусі (Юрко, Парейко, 2006). Також існує невелика відірвана гніздова популяція цих птахів у Брестській області (Богданович, Никифоров, 2013). Лебедя-кликуна вперше відмітили на гніздуванні тут у 2002 р. (Абрамчук и др., 2003), хоча токуючих птахів фіксували й раніше. Ця територія є найближчою до наших знахідок виду на гніздуванні в Рівненській області.

До останнього часу лебедя-кликуна на Рівненщині спостерігали тільки в період міграцій, зокрема, на великих водоймах поблизу м. Острог, м. Сарни, с. Переброди Дубровицького району, с. Рудка Володимирецького району, с. Вовчиці Зарічненського району (Літопис природи..., 2010; Ільчук, 2014; М.В. Франчук, Р.О. Журавчак, особ. повід.; власні спостереження).

Імовірність гніздування лебедя-кликуна на риборозплідних ставках поблизу с. Вовчиці передбачалася й раніше, оскільки лебедів-кликунів автор спостерігав тут протягом п'яти попередніх років, у тому числі й у гніздовий період. Уперше пару птахів побачили 22.03.2015 р., одного птаха спостерігали 9.05.2016 р., а 4.01.2020 р. на одному із ставів було відмічено відразу 25 птахів. Завдяки теплій зимі кликуни тут успішно перезимували.

Перший випадок гніздування лебедя-кликуна в Рівненській області виявлений у квітні 2020 р. на риборозплідних ставках поблизу с. Вовчиці. 11.04.2020 р. тут спостерігався птах, що активно будував гніздо серед

заростей очерету. Інший лебідь із цієї пари плавав неподалік. При повторному відвідуванні ставів 18.04 у гнізді вже було 7 яєць білого кольору, один із птахів розпочав насиджувати кладку. 23.05 р. ця пара плавала неподалік від гнізда із 5 пташенятами, а в ньому залишалися 2 яйця, з яких пташенята не вилупились. Одне з яєць скотилося у воду, інше лежало всередині. Пташенята в яйцях загинули на пізній стадії насиджування, вони були повністю сформованими.

Гніздо лебедя-кликуна було масивним, складеним із частин водної рослинності, в діаметрі приблизно 2 м. Довкола гнізда вся рослинність була вирвана в радіусі 6–7 м від центру гнізда. Воно розміщувалося серед очерету на відстані близько 15 м від відкритого плеса. При відвідуванні ставів 7.06 та 5.07 пташенята з дорослими лебедями перебували на тому самому ставі, де знаходилося їхнє гніздо.

Виявилося, що на каскаді ставів біля с. Вовчиці ця пара не єдина. 24.05.2020 р. на одному з інших ставів була знайдена ще одна пара лебедя-кликуна з 7 пташенятами. 7.06 ця сім'я перебувала в повному складі на тому ж ставі, де їх було помічено вперше. Один із працівників рибгоспу повідомив, що лебеді з жовтими дзьобами ще у 2019 р. мали потомство, яке він бачив біля того місця, де було знайдене нами перше гніздо.

Дані стави використовуються для промислового розведення риби і піддаються постійному антропогенному впливу. Загальна площа їх складає 521,5 га. На ставках вирощують такі види риб: короп, гібрид товстолобиків, білий амур, щука. На ставках, де виявлене гніздування лебедя-кликуна, значна частина акваторії заросла очеретом. Дно ставів мулисте. Глибина їх до 1 м.

Другий локалітет гніздування лебедя-кликуна виявлений нами на риборозплідних ставках поблизу с. Березина Володимирецького району. 21.04.2020 р. тут спостерігали пару птахів біля гнізда із кладкою, в якій налічувалося на той час 4 яйця. Гніздо розміщувалося на підвищенні

Фото 1. Гніздо лебедя-кликуну. 23.05.2020 р., околиці с. Вовчиці Зарічненського р-ну. Тут і далі фото автора.
Photo 1. A nest of the Whooper Swan in Rivne region.

серед відносно відкритої ділянки. При повторній перевірці даного гнізда 4.06 там була тільки пара лебедів-кликунів, що плавала без пташенят. Гніздо виявилося порожнім, що свідчить про неуспішне гніздування. 14.06 лебедів-кликунів тут взагалі не вдалося знайти.

Даний став у минулому планувався під поглиблення, однак робота на місці зрізаного заболоченого лісу не була закінчена. Тому наразі тут є лише невелика ділянка мілко-го плеса, що мозаїчно чергується з численними залишками коренів дерев та періодично затоплюється розливами р. Березина. Слід зазначити, що ці стави неодноразово обстежувалися Р.О. Журавчаком, М.В. Франчуком, а також автором у гніздовий період 2019 р. та в лютому 2020 р., і жодного разу присутність лебедя-кликуну тут відмічена не була. У 2019 р. тут було виявлене місце гніздування лебедя-шипуну (*C. olor*). У 2020 р. на цій частині ставів до гніздування приступив уже лебідь-кликун, а пара шипунів перемістилася на сусідній став у цьому ж локалітеті. До цього вид поблизу відмічали лише раз – 13.05.2009 р. за 6 км на північний схід на оз. Біле у Рівненському природно-му заповіднику (Літопис природи..., 2010).

Таким чином на даний час відомо два локалітети гніздування лебедя-кликуну в Рівненській області. У 2020 р. тут гніздилися три пари птахів. Це достовірно встановлений другий район гніздування лебедя-кликуну на території України. Виявлені факти свідчать про поступове розширення гніздового ареалу виду на південь, особливо на тлі зафіксованого факту гніздування виду у 2018 р. у Словаччині та Чехії (Šírek, 2018; Mojžiš, Kerestúr, 2019), а також спостереження виду поза межами гніздового ареалу у гніздовий період. Швидке розселення виду на південь відмічене і в Білорусі (Абрамчук и др., 2003; Винчевский, Ясевич, 2003).

У минулому кликун гніздився на території України, в пониззях Дніпра та Дунаю його знаходили ще в першій половині ХХ ст. Згодом вид на гніздуванні зник і зустрічався лише під час міграцій та зимівель, на півдні України відмічалися також літаючі птахи (Лысенко, 1991). В останні десятиліття проходить відновлення ареалу і ріст

Фото 2. Пара лебедів-кликунів із пташенятами. 24.05.2020 р., околиці с. Вовчиці Зарічненського р-ну.
Photo 2. A pair of the Whooper Swans with chicks.

чисельності. Процес розселення виду в Європі почався ще в 1970-ті рр., поступово сформувалися гніздові популяції у Великобританії, Польщі, країнах Балтії, значно зросла й кількість птахів на зимівлі (Snow, Perrins, 1998). Про швидкість росту чисельності говорять, наприклад, дані по Польщі. Перший випадок гніздування лебедя-кликуну відмічений у 1973 р. (Kawenczyński et al., 1976), а у 2009 р. гніздова популяція оцінювалася вже в 53–68 пар (Dudzik et al., 2010).

ЛІТЕРАТУРА

- Абрамчук А.В., Абрамчук С.В., Прокопчук В.В. (2003): Лебедь-кликун (*Cygnus cygnus*) – новый гнездящийся вид в орнитофауне Беларуси. - Subbuteo. 6: 6-9.
- Богданович И.А., Никифоров М.Е. (2013): Распространение и численность лебедя-кликуну (*Cygnus cygnus*) на территории Беларуси. - Весті Нац. акад. навук Беларусі. Сер. біял. навук. 1: 78-82.
- Винчевский А.Е., Ясевич А.М. (2003): Первые факты гнездования лебедя-кликуну (*Cygnus cygnus*) на территории Гродненской и Минской областей Беларуси. - Subbuteo. 6: 10-14.
- Гащак С.П. (2005): О гнездовании лебедя-кликуну в Чернобыльской зоне Украины. - Беркут. 14 (2): 269-270.
- Львук В.П. (2014): Зимови орнітофауна водосховища Хмельницької АЕС у 2007–2010 рр. - Авіфауна України. 5: 25-31.
- Літопис природи Рівненського природного заповідника. Сарни, 2010. 10: 160-171.
- Лысенко В.И. (1991): Фауна Украины. Т. 5. Птицы. Вып. 3. Гусеобразные. К.: Наукова думка. 1-208.
- Юрко В.В., Парейко О.А. (2006): Лебедь-кликун (*Cygnus cygnus*) – гнездящийся вид водоплавающих птиц Полесского ГРЭС. - Тез. докл. Междунар. конфер. «Чернобыль 20 лет спустя. Стратегия восстановления и устойчивого развития пострадавших регионов» 19–21 апреля 2006 года, Минск – Гомель, Беларусь. 223-224.
- Dudzik K., Dobosz R., Nowak C., Dębowski P. (2010): Populacja lęgowa łabędzia krzykliwego *Cygnus cygnus* w regionie świętokrzyskim. - Chronimy Przyr. Ojcz. 66 (6): 456-463.
- Kawenczyński K., Koźniewski P., Luniak M. (1976): Lęg łabędzia krzykliwego *Cygnus cygnus* (L.) na Bagnie Ławki. - Prz. Zool. 20: 109-115.
- Mojžiš M., Kerestúr D. (2019): Prvé hniezdenie labute spevavej (*Cygnus cygnus*) na Slovensku. - Tichodroma. 31: 19-23.
- Šírek J. (2018): První hnízdění labutě zpěvné (*Cygnus cygnus*) v České republice. - Sylvia. 54: 63-68.
- Snow D.W., Perrins C.M. (Eds.). (1998): The Birds of the Western Palearctic. Concise Edition. Vol. 1. Non-passerines. Oxford, New York: Oxford University Press. 1-1008.

Екологія	Беркут	29	Вип. 1-2	2020	68 - 69
----------	--------	----	----------	------	---------

ГНІЗДУВАННЯ БІЛОЧЕРЕВОГО СЕРПОКРИЛЬЦЯ (*TACHYMARPTIS MELBA*) В м. КОСІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.А. Григорчук, М.В. Дребет, В.Ю. Мартинюк

Національний природний парк «Подільські Товтри»; пл. Польський ринок, 6, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32300, Україна

National Park «Podilski Tovtry»; 6 Polish square, Kamianets-Podilskiyi, Khmelnytskyi region, 32300, Ukraine

М.В. Дребет (M.V. Drebet), e-mail: mikedrebet@gmail.com Mikhail Drebet <https://orcid.org/0000-0002-7639-8815>

Breeding of the Alpine Swift (*Tachymarptis melba*) in the town of Kosiv (Ivano-Frankivsk region, West Ukraine). - A.A. Grygorchuk, M.V. Drebet, V.Ju. Martyniuk. - *Berkut*. 29 (1-2). 2020. - Alpine Swift bred on the territory of Ukraine only in the Crimea. In 2020 we found a small colony in the town of Kosiv in the southern part of Ivano-Frankivsk region. Birds nested under the roof of the Town Hall. We estimated the number at least in 3–4 breeding pairs. The nearest breeding sites of the species are located in the northern part of Romania. [Ukrainian].

Key words: The Ukrainian Carpathians, fauna, distribution, breeding colony.

Білочеревого серпокрильця в Україні на гніздуванні знаходили лише у Криму. У 2020 р. виявлена невелика гніздова колонія в м. Косів на півдні Івано-Франківської області. Птахи поселилися під дахом міської ратуші. Гніздилися принаймні 3–4 пари. Найближчі від Косова відомі місця гніздування виду знаходяться на півночі Румунії.

Ключові слова: Українські Карпати, фауна, поширення, гніздова колонія.

Білочеревий серпокрилець (*Tachymarptis melba*) широко розповсюджений у південній частині Євразії – від Піренейського п-ова до Тянь-Шаню, Гімалаїв та Індії, у Північній, Східній і Південній Африці, але ареал його фрагментарний. Частина популяцій є осілими, інші зимують у тропічній Африці та Індії. Гніздяться ці птахи колоніями на скелях у гірській місцевості, антропогенних спорудах, зрідка – в дуплах дерев. Це найбільший із 7 видів серпокрильців, що поширені в Європі (Cramp, Simmons, 1985; Люлеева, 2005). У Червоному списку МСОП вид має статус Least Concern. Чисельність його в цілому і популяції в Європі, зокрема, стабільна¹.

В Україні білочеревий серпокрилець – гніздовий перелітний вид (Фесенко, Бокотей, 2002; Grishchenko, 2004). На гніздуванні до останнього часу він зустрічався лише у Криму (Костин, 1983; Люлеева, 2005). Залітних птахів відмічали в різних областях України (Шарлемань, 1938), у Польщі (Tomiałołó, Stawarczyk, 2003), Білорусі (Журавлев и др., 2015) і навіть на півночі Європи (Cramp, Simmons, 1985; Люлеева, 2005). Були повідомлення про гніздування білочеревого серпокрильця в Карпатах поблизу від кордонів сучасної України, а можливо і в її межах (Zawadzki, 1840; Fischer, 1899), але у XX ст. цей вид в Українських Карпатах не знаходили (Страутман, 1954, 1963). На півдні Європи, в Україні, на Кавказі та в Малій Азії поширений номінативний підвид *T. m. melba* (Степанян, 2003; Люлеева, 2005).

За інформацією з бази даних eBird², протягом 2010–2020 рр. на території України було зареєстровано 31 зустріч у 20 різних пунктах, здебільшого в Гірському Криму (рис.). За межами Криму за цей період відома лише одна знахідка – 7.04.2020 р. біля с. Санжійка Овідіопольського району Одеської області білочеревого серпокрильця під час весняної міграції спостерігав К. Пилип'юк³.

У 2020 р. виявлене гніздування білочеревого серпокрильця в м. Косів на півдні Івано-Франківської області (рис.). Птахи поселилися невеликою колонією під дахом міської ратуші (фото 1, 2; див. також фотографії на eBird⁴).

Висота цієї будівлі близько 25 м, розмір даху приблизно 6 × 6 м. Дах дерев'яний, укритий металевими листами. 17.07 було задокументовано процес регулярного відвідування місця гніздування (з періодичністю 1,5–3 хв. птахи залітали під дах будівлі і через 20–30 сек. вилітали). Така поведінка спостерігалася щоденно. Цілком очевидно, що дорослі серпокрильці годували пташенят у гніздах. З чотирьох сторін будівлі знаходиться електронне табло годинника, який не працює. По обидва боки від табло розміщуються ніші (отвори), які ведуть під дах. Саме в них і залітають птахи. Окрім серпокрильців, тут було 18 гнізд міської ластівки (*Delichon urbica*).

Близько 20 год. 18.07 обліковано 15 особин, виявлені молоді серпокрильці (мали світлі облямівки пір'їн). 19.07 була проведена фотозйомка птахів, у ході якої виявлені дорослі особини, що мали харчовий мішок (характерне розширене воло, в якому знаходяться вилонені комахи). Серпокрильці активно літали над містом.

15–25.07 було проведено 10 ранкових обліків птахів у м. Косів, під час яких інших місць перебування виду не виявлено. Серпокрильці літали дуже високо, візуально – близько 1 км. Від місця гніздування вони спостерігалися в радіусі 1 км. Також відмічалися полювання їх над руслом р. Рибниці.

За нашими оцінками, в Косові гніздилося принаймні 3–4 пари серпокрильців. Після вильоту пташенят загалом тут трималося близько 20 особин.

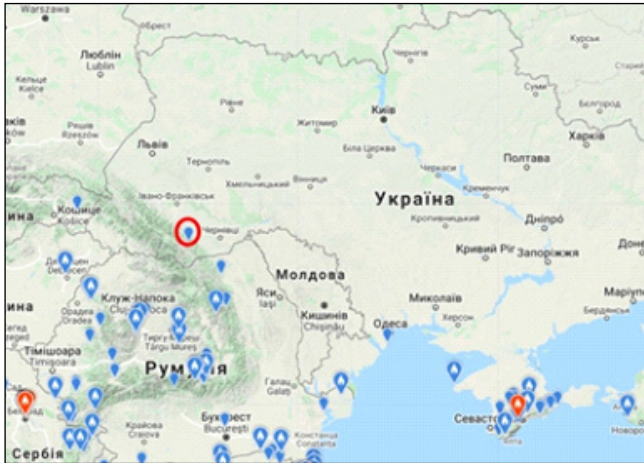
Найближчі від Косова відомі місця гніздування білочеревого серпокрильця, за даними BirdLife International¹ та eBird², знаходяться в північній частині Румунії. Зокрема, в червні 2018 р. цих птахів спостерігали в комуні Păltinoasa в повіті Сучава (хоча про підтверджене гніздування в

¹ <http://datazone.birdlife.org/species/factsheet/alpine-swift-tachymarptis-melba>

² <https://ebird.org/species/alpswi1/UA>

³ <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=329&l=ru&p=0>

⁴ <https://ebird.org/checklist/S75479800>

Місця знахідок білочеревого серпокрильця в Україні та на сусідніх територіях за даними eBird. Місце гніздування в м. Косів обведене червоною лінією.

Points of records of the Alpine Swift in Ukraine and on adjacent areas according to data from eBird. Breeding site in the town of Kosiv is outlined in red.

цьому місці в базі даних не йдеться)⁵. Це близько 100 км від Косова.

На даний час знахідка на гніздуванні білочеревого серпокрильця в Косові – єдина в Україні за межами Криму. Можлива поява цих птахів і в інших населених пунктах на Прикарпатті. Так, 9.08.2020 р. М. Троць бачив їх у м. Коломия на Івано-Франківщині⁶.

У природі білочеревий серпокрилець гніздиться переважно у щілинах та нішах скель у гірській місцевості (Костин, 1983; Люлеева, 2005), але, як і чорний серпокрилець (*Apus apus*), він почав освоювати населені пункти, де селиться на будівлях. Так, цей птах гніздиться в м. Бішкек у Киргизії (Давлетбаков, Осташенко, 1998/1999). Протягом останніх двох десятиліть він став звичайним гніздовим видом у м. Кисловодськ (Ставропольський край Росії). А у 2017 р. білочереві серпокрильці з'явилися навіть у Ставрополі, за 130 і 140 км від найближчих місць гніздування, хоча так і не загніздилися (Ильях, 2018).

ЛІТЕРАТУРА

- Давлетбаков А.Т., Осташенко А.Н. (1998/1999): Гнездование белобрюхого стрижа (*Apus melba*) в г. Бишкек и его окрестностях. - *Selevinia*. 238.
- Журавлев Д.В., Самусенко И.Э., Гермацкий Л.А. (2015): Первая регистрация белобрюхого стрижа *Apus melba* в Беларуси. - *Байкал. зоол. журн.* 16: 20.
- Ильях М.П. (2018): Белобрюхий стриж *Apus melba* – новый вид орнитофауны города Ставрополя. - *Рус. орн. журн.* 27 (1553): 96-102.
- Костин Ю.В. (1983): Птицы Крыма. М.: Наука. 1-241.
- Люлеева Д.С. (2005): Отряд Стрижеобразные. - *Птицы России и сопредельных регионов*. М.: КМК. 133-176.
- Степанян Л.С. (2003): Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области). М.: Академкнига. 1-808.

⁵ <https://ebird.org/checklist/S64234658>

⁶ <https://www.facebook.com/groups/314374912088175/permalink/1616405491885104/>

Фото 1. Білочереві серпокрильці біля гніздової колонії на міській ратуші в м. Косів. 17.07.2020 р.

Тут і далі фото А.А. Григорчука.

Photo 1. Alpine Swifts near the breeding colony on the Town Hall in Kosiv.

Страутман Ф.И. (1954): Птицы Советских Карпат. К.: АН УССР. 1-332.

Страутман Ф.И. (1963): Птицы западных областей УССР. Львов: Изд-во ЛГУ. 1: 1-200.

Фесенко Г.В., Бокотей А.А. (2002): Птахи фауни України (польовий визначник). К. 1-416.

Шарлемань М.В. (1938): Птахи УРСР. К.: АН УРСР. 1-129.

Cramp S., Simmons K.E.L. (Eds.) (1985): The Birds of the Western Palearctic. Vol. 4. Terns to Woodpeckers. Oxford Univ. Press. 1-960.

Fischer E. (1899): Fauna der Bukowina. - *Die Bukowina*. Czernowitz. 99-111.

Grishchenko V. (2004): Checklist of the birds of Ukraine. - *Berkut*. 13 (2): 141-154.

Tomiałojć L., Stawarczyk T. (2003): Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław: „pro Natura”. 1: 1-439.

Zawadzki A. (1840): Fauna der galizisch-bukowinischen Wirbelthiere. Eine systematische Uebersicht der in diesen Provinzen vorkommenden Säugethiere, Vögel, Amphibien und Fische, mit Rücksicht auf ihre Lebensweise und Verbreitung. Stuttgart: E. Schweizerbarts Verlagshandlung. I-VIII, 1-195.

Фото 2. Білочереві серпокрильці біля гніздової колонії. 22.07.2020 р., м. Косів Івано-Франківської обл.

Photo 2. Alpine Swifts near the breeding colony in Kosiv.

Міграції	Беркут	29	Вип. 1-2	2020	70 - 79
----------	--------	----	----------	------	---------

МІГРАЦІЇ ТА ЛІТНІ КОЧІВЛІ БІЛОГО ЛЕЛЕКИ (*CICONIA CICONIA*) В УКРАЇНІ У 2020 р.

В.М. Грищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННЦ «Інститут біології та медицини», Канівський природний заповідник; вул. Шевченка, 108, м. Канів, Черкаська обл., 19003, Україна

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Institute of Biology and Medicine, Kaniv Nature Reserve; Shevchenko str. 108, Kaniv, 19003, Ukraine

✉ aetos.ua@gmail.com Vitaly Grishchenko <https://orcid.org/0000-0002-0872-3444>

Migrations and summer movements of the White Stork (*Ciconia ciconia*) in Ukraine in 2020. - V.N. Grishchenko. - Berkut. 29 (1-2). 2020. -

Data were collected using Facebook and other sources in the Internet as well as own observations. In total, I have obtained information about 372 first arrival dates for the whole country. Weekend bias was absent. The points with arrival dates I marked on the map. It shows the course of migration more obviously. During the autumn migration 50 dates of the start of passage and 52 dates of the last departure were registered. Observations continued also in summer. In 2020 a large number of summer nomadic flocks occurred since May to early August. Many White Storks did not nest because of unfavourable weather conditions (very arid winter and spring months). 177 migrating flocks were registered in spring and 93 ones – in autumn. 138 flocks were observed during the summer movements. The spring migration of storks has started earlier in West Ukraine and in the southern part of Odesa region. It is connected with the location of migration routes. The earliest arrival was marked in Lviv region on 1 March. Number of registrations of first storks fast increased and reached the maximum on 16 March. After that the activity of migration some declined. An other peak was observed on 3 April. In total, the period of White Stork arrival lasted in 2020 52 days till 21 April. The average date of arrival for the whole country was 21 March (20.7 ± 0.5 days, median: 19 March). It is one of the earliest since 1992. Migratory flocks were observed up to mid May. They numbered on average 17.5 ± 2.1 individuals (range: 1–200). Nomadic flocks began to be found since the end of the first ten-day of May. They included on average 31.1 ± 3.1 storks (range: 1–275). The autumn passage started in early August. The average date was 11 August (11.1 ± 0.9 days; median: 11 August). The majority of migrating flocks were observed during the second and the third ten-days of August. The average date of the last departure was 1 September (1.4 ± 1.6 days; median: 31 August). Migrating flocks were much larger in autumn than in spring. They have on average 66.4 ± 12.3 individuals (range: 1–900). The cases of wintering of White Storks in natural conditions were observed. [Ukrainian].

Key words: phenology, arrival, departure, summer movements, flock, wintering, citizen science.

Дані зібрані із залученням широкого кола аматорів, перш за все через соціальну мережу Фейсбук. Всього зареєстровано 372 випадки прильоту, 50 – початку осінньої міграції, 52 – останнього спостереження. Весною спостерігали 177 пролітних зграй, груп та поодиноких мігруючих лелек, під час осінньої міграції – 93, літніх кочівель – 138. Найбільш ранній приліт перших лелек відмічено 1.03 у Львівській області. Раніше всього птахи з'явилися на заході України і півдні Одещини. Кількість реєстрацій швидко зростала й досягла максимуму 16.03. Середня дата прильоту по Україні в цілому 21.03 (20.7 ± 0.5 дня, медіана – 19.03). Період прильоту тривав 52 дні, найбільш пізня реєстрація – 21.04. Пролітні зграї спостерігали до середини травня. Середній розмір зграї під час весняної міграції 17.5 ± 2.1 особини. З кінця першої декади травня почали зустрічатися літні кочові зграї лелек. Їх відмічали протягом усього літа до початку відльоту. Велика кількість таких зграй пов'язана з тим, що частина лелек не загніздилася через несприятливі погодні умови. Середній розмір літньої зграї 31.1 ± 3.1 особини. Осіння міграція почалася в перших числах серпня. Середня дата – 11.08 (11.1 ± 0.9 ; медіана – 11.08). Найбільше пролітних зграй зареєстровано у другій і третій декадах серпня. Середня дата закінчення міграції – 1.09 (1.4 ± 1.6 ; медіана – 31.08). В осінніх пролітних зграях налічувалося в середньому 66.4 ± 12.3 особини. Відмічені випадки зимівлі білих лелек у природних умовах.

Ключові слова: фенологія, приліт, відліт, літні кочівлі, зграя, випадки зимівлі, громадянська наука.

У 2020 р. був продовжений збір даних про міграції білого лелеки (*Ciconia ciconia*) в Україні із залученням широких кіл громадськості за допомогою соціальних мереж та використання різноманітних джерел в інтернеті. «Citizen science» («громадянська наука») завжди відігравала важливу роль у вивченні фенологічних явищ, але з часів К. Ліннея та О.Ф. Міддендорфа дані збиралися шляхом розсилки паперових анкет. Це вимагає чималих затрат часу, зусиль і коштів. Зараз же, з використанням сучасних засобів комунікації, все це робиться значно простіше, швидше і, зрештою, ефективніше.

Мета цієї статті – узагальнення та аналіз зібраної інформації про міграції та кочівлі білого лелеки у 2020 р.

Матеріал і методика

Дослідження проводилося за такою ж методикою, як і в попередні роки (Грищенко, 2018, 2019). Після появи на початку березня перших повідомлень про приліт лелек у Фейсбукці 5.03 була опублікована замітка з проханням писати в коментарях про зустрічі цих птахів.¹ Цей пост мав 55 поширень, у тому числі у групах з великою кіль-

кістю учасників, що дало змогу швидко й ефективно розповсюдити інформацію. Далі приблизно кожні 5 днів публікувалися огляди зібраних даних з картами зустрічей. Кожне з таких повідомлень викликало появу нових коментарів і окремих постів з інформацією про лелек. Ця акція у Фейсбукці продовжувалася до середини квітня, попередні підсумки були опубліковані 17.04,² хоча інформація по trochu продовжувала надходити й пізніше. Але не встигла закінчитися весняна міграція, як вже у травні почали зустрічатися кочові зграї лелек, що не розмножувалися. Збір інформації було продовжено. 24.05 опубліковане повідомлення про літні зграї лелек.³ Протягом літа кілька разів публікувалися огляди з картами зустрічей кочових зграй. А з серпня почалися спостереження за осінньою міграцією лелек.⁴ Таким чином, у 2020 р. проводився практично безперервний збір інформації про міграції та кочівлі білих лелек в Україні протягом більше ніж півроку – з березня до вересня.

Як і в попередні роки, значна частина даних була отримана завдяки активному пошуку інформації в інтернеті.

² <https://www.facebook.com/vitaly.grishchenko.1/posts/1138267856508082>

³ <https://www.facebook.com/vitaly.grishchenko.1/posts/1166668963667971>

⁴ <https://www.facebook.com/vitaly.grishchenko.1/posts/1228179904183543>

¹ <https://www.facebook.com/vitaly.grishchenko.1/posts/1105085576492977>

Люди охоче публікують повідомлення про приліт лелек, часто супроводжуючи їх фотографіями та відеороликами. Можна знайти їх і в засобах масової інформації.

Звичайно, не вся знайдена таким чином інформація може бути використана в наукових цілях, потрібен її попередній критичний аналіз. Немало людей у нас, навіть тих, що живуть у сільській місцевості, не здатні розрізнити пролітні зграї лелек, журавлів, гусей, чапель. Одряду відсіяти помилкові повідомлення допомагають, зокрема, фото й відео, що супроводжують текст, та фрази на кшталт «летіли лелеки й курликали», «ключ лелек», «вночі летіли лелеки» і т.п. У деяких випадках доводилося уточняти інформацію в авторів повідомлень. Але загалом таких помилкових даних було небагато.

Найбільше інформації дав пошук у Фейсбукці, зовсім небагато – на YouTube. Дані про строки міграції та зустрічі пролітних і кочових зграй білих лелек були знайдені також на сайтах спостережень за птахами та в базах даних по біорізноманіттю (ebird.org, www.inaturalist.org, north.eurasia.birds.watch, www.rbcu.ru/forum/, www.ru-birds.ru, www.springalive.net, uabirds.org, ukrbin.com) і новинарних ресурсах та електронних версіях засобів масової інформації (0362.ua/news, 04849.com.ua, mi100.info, polvisti.com, slavdelo.dn.ua, volnerez.com.ua, westnews.com.ua). При підготовці цієї статті використані й інші джерела інформації: особисті спостереження, результати досліджень за програмою моніторингу популяції білого лелеки в Україні, повідомлення колег-орнітологів.

Таким чином були отримані дані про приліт білого лелеки у 372 пунктах України – у всіх областях та АР Крим (рис. 1–3). Реєструвалася дата появи перших особин у населеному пункті та його околицях – як птахів на гніздах, так і транзитних мігрантів. Точки, які стоять на карті, до певної міри умовні, деякі з них трохи зміщені, щоб не закривали одна одну. Для осінньої міграції є 102 дати початку прольоту та останнього спостереження з 20 областей та АР Крим. Весною зареєстровано 177 пролітних зграй, груп та поодиноких мігруючих лелек, під час осінньої міграції – 93, літніх кочівель – 137.

«Зміщення вихідного дня» (weekend bias – Sparks et al., 2008; Courter et al., 2013; див. також Грищенко, 2018, 2019) при спостереженнях за прильотом білого лелеки у 2020 р. не було. Тобто нема непропорційно великої кількості фенодат, які припадають на вихідні дні. Це буває в тих випадках, коли частина учасників дослідження проводить спостереження лише по «уїкендах». Збір даних проводився рівномірно. У суботу й неділю зареєстровано 106 випадків прильоту. Це 28,5% – майже стільки ж, скільки повинно бути при повністю рівномірному розподілі фенодат за днями тижня (28,6%). Загалом розподіл спостережень по днях тижня співпадає з рівномірним ($\chi^2 = 0,8$, $p > 0,9$). Втім, весною 2020 р. поняття «робочий день» і «вихідний» були досить умовними: у зв'язку з карантинними заходами через пандемію коронавірусу частина підприємств та установ не працювали.

Статистичні розрахунки проводилися за загальноживаними методиками (Лакин, 1990). Для порівняння середніх значень вибірок використовувався критерій Манна-Уїтні, дисперсій – F-критерій Фішера, частот і

розподілів – критерій χ^2 . Середні значення в усіх випадках подані зі стандартною похибкою ($M \pm se$).

Для порівняння строків міграції використаний масив даних, зібраний за роки моніторингу популяції білого лелеки в Україні (див. Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2019).

При групуванні даних по декадах 31 число місяця відносили до третьої декади.

Результати та обговорення

Зимові зустрічі

Зима 2019/2020 рр. була теплою і практично безсніжною. Снігового покриву і криги на водоймах не було майже весь час. Це сприяло успішній зимівлі багатьох видів теплолюбних птахів, у тому числі й білого лелеки. Протягом зими в різних регіонах України неодноразово відмічалися як поодинокі птахи, так і навіть невеликі зграї.

1.12.2019 р. лелеку спостерігали в м. Хмельницький на березі водосховища (В. Новак, особ. повід.). Там же його бачили 3.12⁵ і 5.12.⁶

7⁷ і 15.12⁸ лелека відмічений на спущеному ставку на р. Нивка біля західної околиці Києва серед сірих (*Ardea cinerea*) і великих білих (*Casmerodius albus*) чапель, 2.01 одного птаха сфотографували над с. Сичавка Лиманського району Одеської області.⁹ А на Керченському п-ові у Криму лелека залишився зимувати біля с. Батальне. Протримався він там із початку жовтня принаймні до другої половини січня, щоправда йому допомагали люди.¹⁰

За даними В. Казанника¹¹, 16.12.2019 р. в с. Чапліївка Шосткинського району Сумської області місцеві жителі спостерігали 5 білих лелек. Птахи деякий час ходили на березі р. Осота в селі, потім полетіли в напрямку Десни. Пізніше, цілком можливо цих же птахів, бачили в Чапліївці наприкінці лютого 2020 р., задовго до прильоту лелек.¹² На Закарпатті 4 лелек помітили 30.01.2020 р. над Мукачевим.¹³

Зустрічали білих лелек взимку не тільки в Україні. Так, одного птаха неодноразово бачили з грудня до лютого біля с. Прощиці Случького району Мінської області в Білорусі.¹⁴ Взимку 2019/2020 рр. в західній частині

⁵ <https://ebird.org/checklist/S62863862>

⁶ <https://ebird.org/checklist/S64240769>

⁷ <https://ebird.org/checklist/S62107846>

⁸ <https://uabirds.org/v2photo.php?l=ru&s=052500513&n=1&t=30&p=1&sortby=1&sort=desc&saut=all&si=ukr>

⁹ <https://uabirds.org/v2photo.php?l=ru&s=053900920&n=1&t=30&p=0&sortby=1&sort=desc&saut=all&si=ukr>

¹⁰ <https://www.facebook.com/groups/1515104095376768/permalink/2421666591387176>

<https://north.eurasia.birds.watch/v2photo.php?l=ru&s=029200102&n=1&t=73&p=0&sortby=1&sort=desc&saut=all&si=rus>

¹¹ <https://www.facebook.com/groups/314374912088175/permalink/1394481044077551/>

¹² <https://www.facebook.com/groups/314374912088175/permalink/1455228871336101/>

¹³ <https://www.facebook.com/groups/166476840677022/permalink/498476487477054/>

¹⁴ <https://kurjer.info/2020/02/18/stork-nest/>
<https://kurjer.info/2019/12/24/stork-fly-away/>

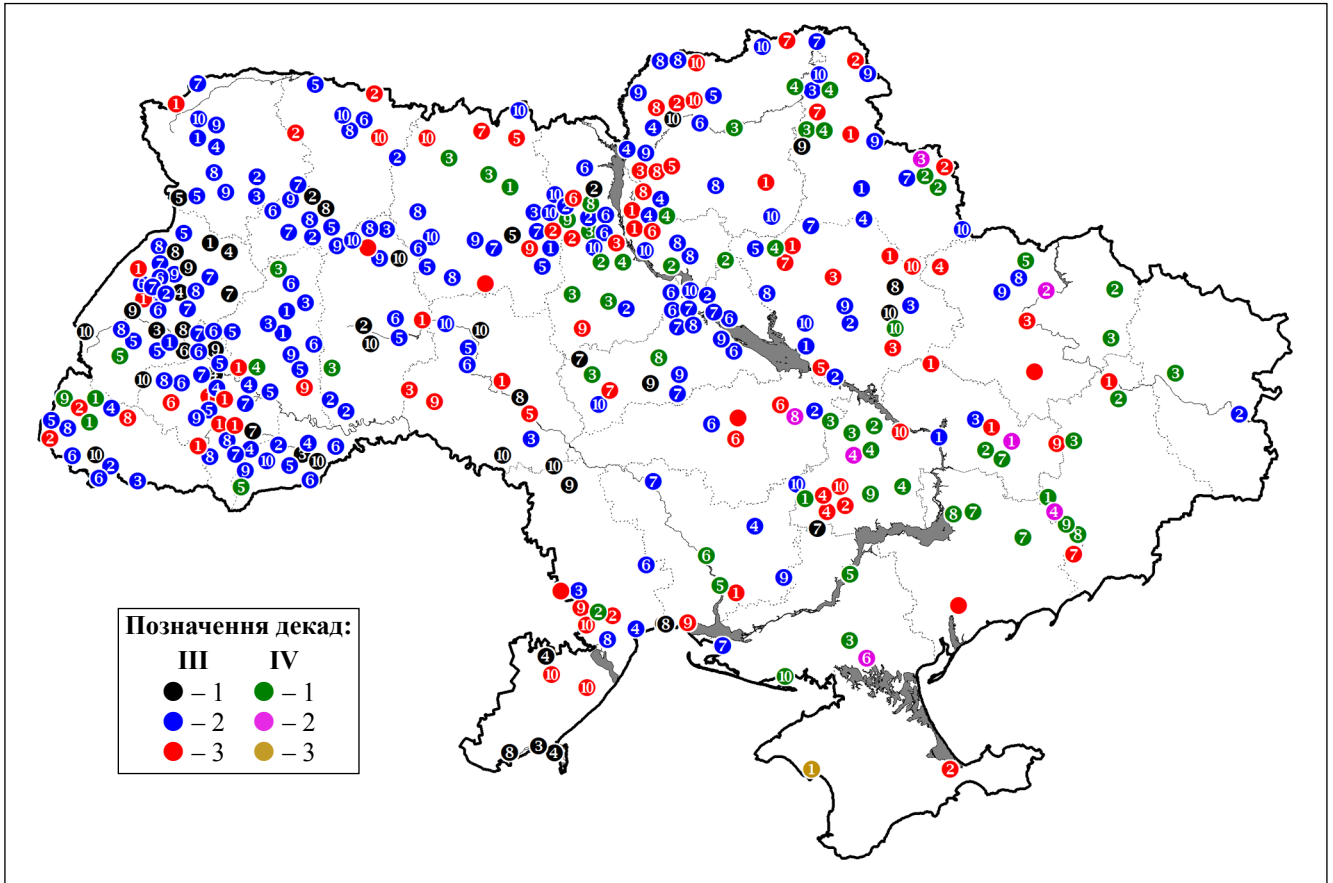

Рис. 1. Хід прильоту білого лелеки в Україні у 2020 р.

Точками на картах (рис. 1–3) показані пункти спостережень. Колір точки означає декаду, цифра – дату (тобто 8 на чорному фоні – 8.03, на синьому – 18.03, на червоному – 28.03 і т.д.). Червона точка без цифри – 31.03.

Fig. 1. Course of the White Stork arrival in Ukraine in 2020.

Dots on maps (Fig. 1–3) show the points of observations. The colour of a dot means the decade, numeral – the date (i.e. 8 on black – 8.03, on blue – 18.03, on red – 28.03 etc.). The red dot without numeral – 31.03.

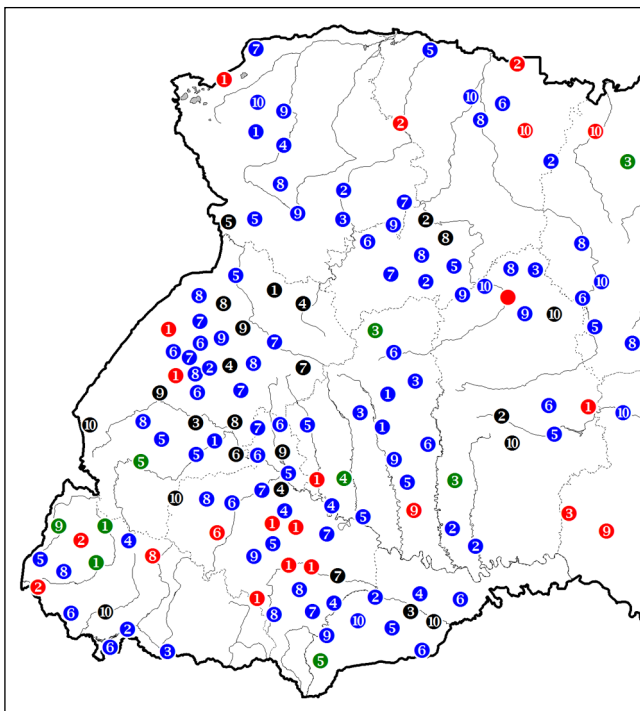

Рис. 2. Приліт білого лелеки на заході України у 2020 р.
Fig. 2. White Stork arrival in West Ukraine in 2020.

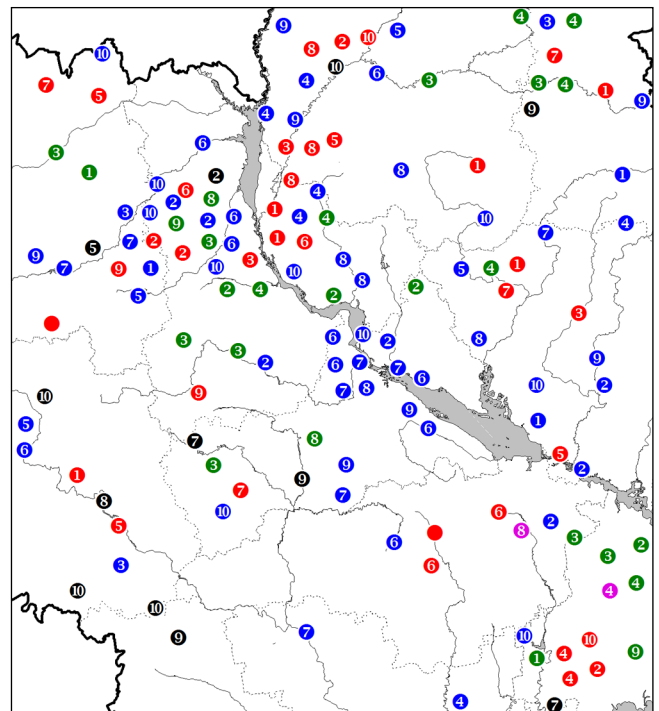

Рис. 3. Приліт білого лелеки у Придніпров'ї у 2020 р.
Fig. 3. White Stork arrival in the Dnipr Area in 2020.

Краснодарського краю в Росії спостерігали 16–20 лелек, більшість із них трималися парами, ночували в місцях гніздування на водонапірних баштах. Їжу птахи шукали в основному на полях із залишками зерна після жнив, де було багато мишоподібних гризунів. Останнім часом лелеки тут зимують щорічно (Гожко, Лохман, 2020).

Білі лелеки ще з кінця XIX ст. залишалися в невеликій кількості зимувати на шляхах міграцій – на Балканах і Близькому Сході (Schulz, 1988, 1998; Kasperek, Kilic, 1989; Nankinov, 1994; Van der Bossche et al., 2002 та ін.). Відмічалися як поодинокі птахи, так і невеликі зграї. Останнім часом таких зимових зустрічей стає все більше. Але, як бачимо, білі лелеки цілком здатні успішно перезимувати й на широті України і навіть північніше. При наявності їжі морози їм не страшні, особливо, якщо вони лише короточасні. А при появі снігового покриву та замерзанні водойм і боліт ці птахи можуть харчуватися на сміттєзвалищах разом із мартинами, воронками та іншими птахами. У деяких країнах Європи зграї лелек взимку на звалищах вже стали звичним явищем (Tortosa et al., 2002; Archaux et al., 2004; Gilbert et al., 2016). Тому не дивно, що подекуди в Україні білих лелек на гніздах зустрічають уже в лютому, задовго до початку весняної міграції. Так, у 2020 р. в с. Дунаїв Кременецького району Тернопільської області перший лелека з'явився 20.02 (дані І. Шидловського), а в с. Монастирець Городоцького району Львівської області – 25.02 (дані О. Байцар). Такі надто ранні спостереження не враховувалися як дати прильоту. Завдяки тому, що зібрано великий масив даних, значний відрив їх від реального початку міграції добре видно.

Весняна міграція

Як і минулої весни, приліт білих лелек почався у 2020 р. дуже рано. Появу їх стали відмічати вже в перших числах березня. І з 1.03 процес прильоту став безперервним. Спочатку кількість реєстрацій була невеликою, але з 7.03 почала швидко зростати (рис. 4). Як і в попередні роки, раніше всього перших птахів відмітили в західних областях і на півдні Одещини (рис. 1, 2). Найбільш раннє спостереження – 1.03 в м. Радехів на Львівщині. 2.03 птахів бачили в с. Оржів Рівненського району і с. Малашівці Хмельницького району, 3.03 – в с. Рудники Миколаївського району Львівської області і в околицях Чернівців. З 4.03 перших лелек відмітили в південних районах Одеської області. Таке розміщення точок найбільш ранніх зустрічей пов'язане з особливостями ходу пролітних шляхів білого лелеки (див. Грищенко, 2018, 2019). Ці птахи весною летять в основному через Балкани й огинають із двох боків Карпати.

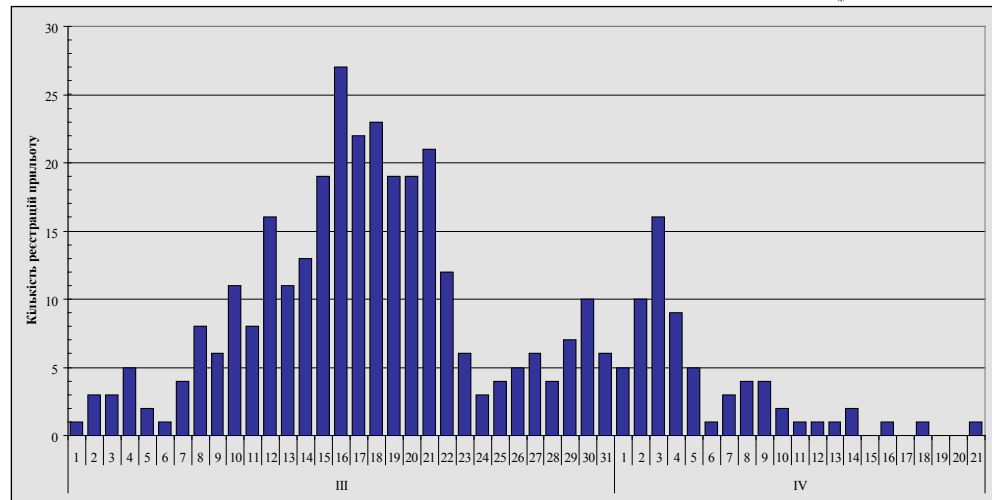

Рис. 4. Частота спостережень прильоту білого лелеки в Україні у 2020 р.
Fig. 4. Frequency of records of the White Stork arrival in Ukraine in 2020.

У Брестській області Білорусі в Кам'янецькому районі перших лелек відмітили вже 1.03¹⁵, в Іванівському – 6.03¹⁵ та 7.03¹⁶.

Як і у 2019 р., вільному пересуванню лелек по території України ніщо не заважало – вже на початку березня не було ні снігового покриву, ні криги на водоймах. Тому з перших чисел місяця їх почали зустрічати подекуди й досить далеко від західних і південно-західних кордонів. 2.03 лелека сфотографований на гнізді в с. Катюжанка північніше Києва, 5.03 першого птаха спостерігали в Коростишівському районі Житомирської області. 7–8.03 лелеки відмічені в кількох селах у центральній частині України. У наступні дні вони з'явилися вже на Лівобережжі: 8.03 першого птаха бачили на сході Полтавської області, а 9.03 – на Сумщині. 12.03 лелеки досягли східної межі ареалу – перший птах прилетів на гніздо в смт Станиця Луганська Луганської області.

На Прикарпатті лелеки з'явилися на початку березня, але в гори вони почали підніматися лише з кінця першої декади. Вже 10.03 перші птахи відмічені в с. Лібухова Старосамбірського району Львівської області та с. Козаківка Болехівського району Івано-Франківської області. 14.03 вони досягли смт Воловець Закарпатської області, а 18.03 – смт Ворохта Івано-Франківської області. 19.03 одного птаха спостерігали на полі біля смт Путила Чернівецької області.

На Закарпатті лелеки прилетіли трохи пізніше. Найбільш ранні зустрічі: 10.03 – с. Онок, 12.03 – смт Королеве (Виноградівський район), 13.03 – м. Тячів. У гірській частині Закарпатської області приліт відмічали здебільшого у третій декаді березня – першій декаді квітня (рис. 2).

Спочатку міграція була мало активною. Зустрічали поодинокі лелеки, пари або невеликі групи птахів у різних віддалених одна від одної точках. Але вже в кінці першої декади березня інтенсивність перельоту починає швидко посилюватися. З 9.03 стали зустрічатися зграї,

¹⁵ <https://birdwatch.by/vyasna2020>

¹⁶ http://www.springalive.net/be-by/spring_blog/stork/

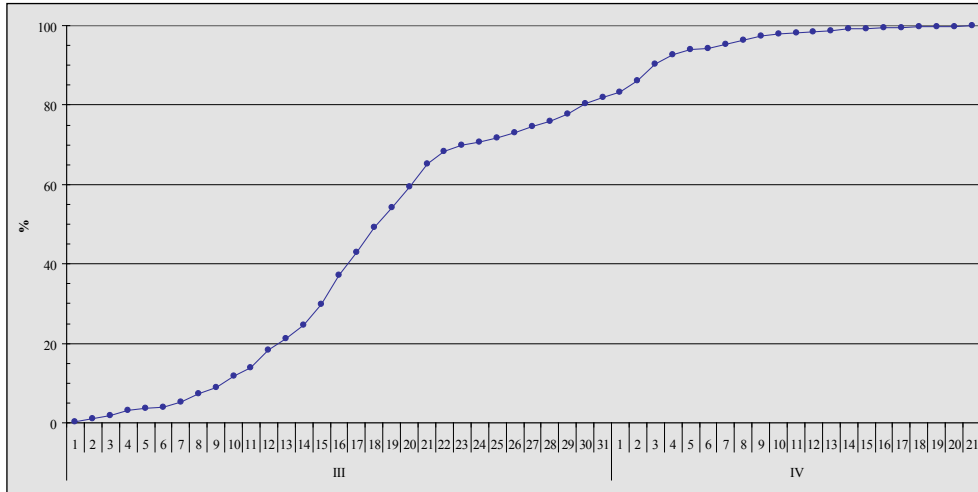

Рис. 5. Кумулятивна крива зайняття лелеками території України у 2020 р.

Fig. 5. Accumulation curve of the occupation of the territory of Ukraine by storks in spring of 2020.

в яких було більше 10 лелек. Кількість пролітних зграй швидко зростає, як і число птахів у них. Вже 15.03 над Львовом бачили першу зграю, в якій було біля 50 лелек, а над Чернівцями – близько 100.

Кількість реєстрацій прильоту весь час збільшується і досягає максимуму 16.03. Цього дня перших лелек відмітили у 27 пунктах, що становить 7,3% від загальної кількості. Далі частота реєстрацій 5 днів тримається на приблизно однаковому, трохи меншому рівні, а потім швидко зменшується. Ця найбільша хвиля міграції тривала з 7 до 23.03 (рис. 4). У кінці березня – на початку квітня проліт знову активізувався, можна виділити другу, хоч і значно меншу, хвилю міграції з максимумом 3.04. Після цього кількість реєстрацій остаточно пішла на спад і до середини квітня практично припинилася. Пізніше відмічалися лише поодинокі випадки. Найбільш пізні дати прильоту білого лелеки у 2020 р. – 16, 18 і 21.04 у Херсонській і

8,3 дня. Відмінність дисперсій вибірок в обох випадках статистично достовірна (відповідно $p < 0,001$ і $p < 0,01$).

Для України в цілому середня дата прильоту білого лелеки у 2020 р. – 21.03 ($20,7 \pm 0,5$ дня, медіана – 19.03; $n = 372$). Вона одна з найбільш ранніх за весь період моніторингу з 1992 р. (див. Грищенко, Яблонівська-Грищенко, 2019). Тренд зміщення строків прильоту білого лелеки в Україні на більш ранні дати посилюється.

У 2020 р. 11,8% випадків прильоту зареєстровані протягом першої декади березня, 47,6% – другої, 22,6% – третьої, 15,9% – першої декади квітня, 1,9% – другої, 0,3% – третьої.

Кумулятивна крива, яка описує процес зайняття птахами території України, трохи відрізняється від правильної S-подібної форми (рис. 5). Це пов'язано з нерівномірністю прильоту протягом весни. На кривій добре помітно, що в першій декаді березня цей процес розвивався значно

швидше, ніж під кінець періоду прильоту у квітні – початковий висхідний відрізок значно коротший і йде більш круто, ніж завершальний. У попередні роки початковий і кінцевий етапи були практично однакової тривалості (Грищенко, 2018, 2019).

Середні дати прильоту для областей у 2020 р. коливалися від 14.03 до 6.04 (табл. 1). Найбільш раннім приліт був на заході України: у Львівській, Волинській, Івано-Франківській та Рівненській областях (14–16.03), найбільш пізнім – на південному сході: в Донецькій, Херсонській, Запорізькій областях та у

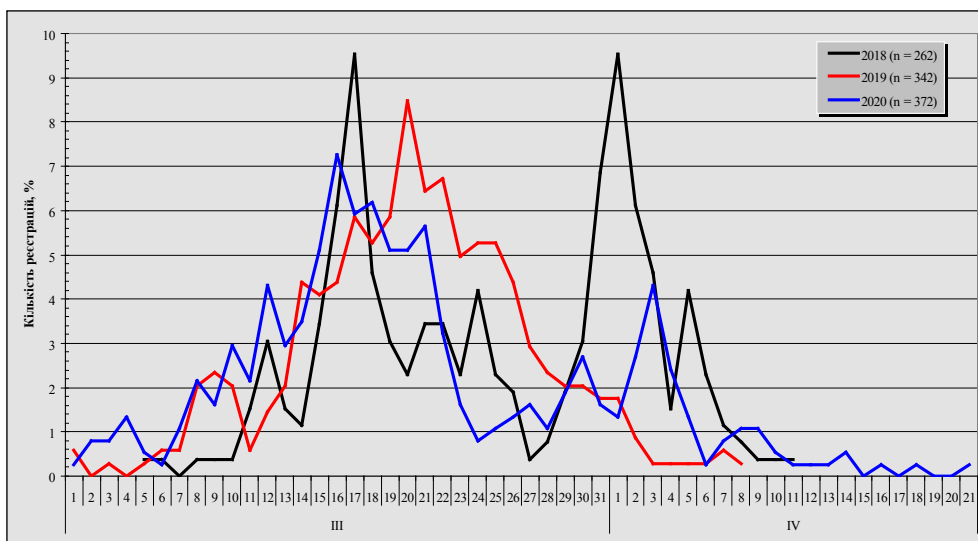

Рис. 6. Динаміка прильоту білого лелеки в Україні у 2018–2020 рр.

Fig. 6. Dynamics of arrival of the White Stork in Ukraine in 2018–2020.

Таблиця 1

Криму (3–6.04). Варіація дат прильоту в областях була також більшою, ніж зазвичай. Стандартне відхилення коливалося від 3,7 до 12,2 дня. У середньому воно становило $8,2 \pm 0,4$ дня (табл. 1). У 2018 і 2019 рр. цей показник був істотно меншим (відповідно $p < 0,001$ і $p < 0,01$).

Весняна міграція лелек продовжувалася деякий час і після завершення появи перших птахів. У другій половині квітня вона була ще досить інтенсивною. Пролітні зграї зустрічалися до середини травня. Тут виникає певна складність, тому що вже з кінця першої декади травня почали відмічати кочові зграї лелек. Відділити їх від пролітних птахів можна далеко не завжди. Найбільш пізні зграї з чітко вираженою міграційною поведінкою відмічені 11.05 над м. Чернівці – дві зграї з 27 і 33 птахів летіли на північний захід (дані І. Скільського) і 15.05 на півночі Сумщини – 5 лелек пролетіли на північ на великій висоті (дані С. Галуценка). Загалом весняна міграція білого лелеки в Україні у 2020 р. тривала два з половиною місяці – 76 днів.

У пролітних зграях весною налічувалося до 200 особин. Частина лелек летіли поодинокі або невеликими групами. У середньому на прольоті відмічали $17,5 \pm 2,1$ птаха (табл. 2). Середній розмір зграй приблизно такий же, як і у 2018–2019 рр. (Грищенко, 2018, 2019). Нема істотних відмінностей і від багаторічних даних за період 1992–2019 рр. – $19,3 \pm 1,8$ ($n = 570$).

У 10,7% випадків лелеки летіли поодинокі, 30,5% – групи з 2–5 птахів, 16,4% – зграї по 6–10 особин, 18,6% – 11–20, 9,0% – 21–30, 7,9% – 31–50, 5,1% – 51–100, 1,7% – 101–200. Найменшим розмір зграй був на початку міграції, пізніше середня кількість птахів у них залишалася незмінною, коливаючись у межах 17–19 особин (табл. 2). Найбільше пролітних зграй зареєстровано протягом другої декади березня й першої декади квітня, тобто в ті періоди, коли частіше всього реєструвався приліт лелек (рис. 4).

Переважає більшість білих лелек, що мігрують через територію України, пролітають над Босфором. Зграї їх тут великі – налічують, як правило, по кілька сотень особин. У деяких із них буває й більше 2 тис. птахів (Arslangündoğdu et al., 2011). Далі, мігруючи через Балкани, зграї поступово подрібнюються. Вже в Болгарії середній розмір їх значно менший. У різних пунктах спостережень це кілька десятків особин (Shurulinkov et al., 2011) або трохи більше сотні (Milchev, Kovachev, 1995). На території України вони ще менші. Великі зграї із сотень птахів найчастіше спостерігаються в Одеській області. Далі на північ і схід вони трапляються рідше. А в Ізраїлі середній розмір зграй білого лелеки в березні становив 1039 особин, у квітні – 228 (Van der Bossche et al., 2002). Тобто по мірі просування птахів по шляхах міграції концентрація їх усе зменшується.

Строки прильоту білого лелеки в Україні у 2020 р. по областях
Timing of the White Stork arrival in Ukraine in 2020 by regions

Область	n	M	Me	SE	SD	Lim
Вінницька	12	17.03	16.03	2,0	6,9	8.03 – 29.03
Волинська	14	16.03	17.03	1,2	4,4	5.03 – 21.03
Дніпропетровська	21	28.03	30.03	2,3	10,3	7.03 – 14.04
Донецька	9	2.04	2.04	2,4	7,3	21.03 – 14.04
Житомирська	23	21.03	20.03	1,6	7,8	5.03 – 3.04
Закарпатська	14	21.03	17.03	2,4	9,0	10.03 – 9.04
Запорізька	4	5.04	7.04	1,9	3,7	31.03 – 8.04
Івано-Франківська	25	16.03	17.03	1,0	4,9	4.03 – 26.03
Київська	31	23.03	21.03	1,7	9,4	2.03 – 9.04
Кіровоградська	7	28.03	26.03	4,6	12,2	12.03 – 18.04
АР Крим	2	6.04	–	–	–	22.03 – 21.04
Луганська	2	23.03	–	–	–	12.03 – 3.04
Львівська	31	14.03	15.03	1,3	7,0	1.03 – 5.04
Миколаївська	8	23.03	20.03	3,7	10,4	8.03 – 6.04
Одеська	17	18.03	16.03	2,7	10,9	3.03 – 2.04
Полтавська	20	20.03	20.03	1,9	8,6	8.03 – 10.04
Рівненська	16	16.03	17.03	1,6	6,3	2.03 – 30.03
Сумська	20	23.03	21.03	2,1	9,5	9.03 – 13.04
Тернопільська	15	18.03	15.03	2,0	7,9	11.03 – 4.04
Харківська	9	29.03	31.03	2,8	8,5	18.03 – 12.04
Херсонська	5	4.04	5.04	5,0	11,3	17.03 – 16.04
Хмельницька	14	17.03	16.03	2,2	8,4	2.03 – 3.04
Черкаська	20	19.03	17.03	1,8	8,1	7.03 – 8.04
Чернівецька	10	16.03	16.03	2,7	8,5	3.03 – 5.04
Чернігівська	23	22.03	20.03	1,4	6,7	10.03 – 4.04
Всього:	372				8,2 ± 0,4	1.03 – 21.04

Зібрані за три роки великі масиви даних дають змогу порівняти хід прильоту білого лелеки в окремі сезони та проаналізувати деякі загальні закономірності. Графіки частоти реєстрацій показують «розгортку» цього процесу в часі (рис. 6). Для кращої порівняльності кількість їх виражена у відсотках від загального числа (показане в легенді для кожного року). На графіках добре видно як спільні риси, так і істотні відмінності. Перше, що одразу ж кидається у вічі, приліт ніколи не йде рівномірно. Його інтенсивність має хвилюподібний характер – як у цілому, так і в окремі періоди часу. Добре помітні великі та малі хвилі з гострими піками. Це взагалі характерно для міграції птахів, інтенсивність її постійно коливається. Хвилюподібність перельотів пов'язана з багатьма факторами. На це впливає, зокрема, погода, умови зимівлі, стан кормових ресурсів на шляхах перельоту, особливості поведінки самих мігрантів, синхронізація ендегенних ритмів птахів і т.д. (Дольник, 1975; Михеев, 1988; Newton, 2008 та ін.). Саме завдяки хвилюподібності прильоту кумулятивна крива зайняття птахами території має S-подібний вигляд. У разі повністю однорідної міграції вона була б прямою лінією. Як показують графіки, у дні найбільшої інтенсивності міграції приліт може відмічатися в 7–10% пунктів спостережень. Протягом весни реєструвалися

Таблиця 2

Динаміка розміру весняних пролітних зграй по декадах
Dynamics of size of spring migratory flocks by ten-days

Місяць і декада	n	M ± se	Lim
III-1	12	4,6 ± 1,6	1 – 20
III-2	46	18,9 ± 3,1	1 – 100
III-3	23	18,0 ± 5,1	1 – 100
IV-1	48	19,1 ± 5,7	1 – 200
IV-2	25	17,4 ± 6,5	1 – 165
IV-3	13	18,3 ± 4,3	2 – 55
V-1-2	10	17,3 ± 4,0	5 – 40
Всього:	177	17,5 ± 2,1	1 – 200

1–2 великі (основні) міграційні хвилі з чітко вираженими максимумами та кілька малих.

У 2018 р. приліт проходив двома великими хвилями з максимумами 16.03 та 1.04. На ці дні припадає по 9,5% реєстрацій. Інтенсивність обох хвиль була приблизно однаковою. Великий розрив між ними викликаний значним і тривалим похолоданням, яке практично зупинило міграцію лелек (Грищенко, 2018). Приліт у 2019 р. – повна протилежність. Він пройшов у досить стислі строки однією великою хвилею з максимумом 20.03 (8,5% реєстрацій). Можна вважати це нормальним варіантом міграції, у 2018 р. «двогорбий» графік вийшов лише через погодні катаклізми. У 2019 р. погода не влаштувала птахам особливих сюрпризів, тому вони й летіли без затримок. Але 2020 р. показав третій варіант картини прильоту. Почалася міграція лелек дуже рано – вже з 1.03 і швидко «набрала оберти». Велика її хвиля прокотилася країною практично в ті ж строки, що й у 2018 р. – в середині березня. Максимум відрізняється лише на один день, він припав на 16.03 (7,3% реєстрацій). Після цього пішло зниження інтенсивності. Далі міграція потягнулася довгим «хвостом» з кількома невеликими підйомами і спадами. Найбільша інтенсивність прильоту в цей час відмічена 3.04 (4,3% реєстрацій). У 2020 р. погода також не заважала птахам мігрувати – похолодання були короточасними й без сильних морозів. А снігового покриву та криги на водоймах не було зовсім, тому лелеки без проблем могли знаходити їжу. Ну а що стосується посухи, розорювання луків, випалювання трави і т.п., то ці два роки нічим принципово не відрізнялися один від одного. Тобто на характер міграції білого лелеки вплинули не тільки і не стільки погода та інші негативні фактори на території України, а й інші чинники.

Як бачимо, строки проходження основних міграційних хвиль були досить стабільними, максимумами їх відрізняються лише на кілька днів. Пік першої з них припадав на 16–20.03, другої – 1–3.04. На початку міграції відмічалася невелика хвиля, яка передувала основній. Терміни появи перших лелек також досить стабільні. В усі три роки приліт починався протягом першої п'ятиденки березня. Амплітуда коливань становить усього 4 дні. А от строки закінчення прильоту варіювали в досить широких межах – від кінця першої декади квітня до початку його третьої декади. Тут розрив між найбільш ранньою та найбільш пізньою датами значно більший – 13 днів.

Літні кочівлі

Літні кочові зграї білих лелек зустрічаються практично щороку, проте в різній кількості. Перш за все це молоді птахи, які ще не розмножуються. До них приєднуються дорослі лелеки, що з тих чи інших причин не загіздилися або гніздування їх було неуспішним (Creutz, 1988). Як показали результати кільцювання, в більшості випадків лелеки вперше з'являються в місцях гніздування у 3-річному віці, зрідка – у 2-річному. Значна частина 1–2-річних птахів проводить літо в Африці південніше Сахари, а от 3-річних там не знаходили зовсім (Libbert, 1954; Kania, 1985, 2006; Bairlein, 1992). Починають розмножуватися лелеки зазвичай у віці від 3 до 7 років, частіше всього у 3–5 років (Schulz, 1998; Kania, 2006; Грищенко, Галчєнков, 2011). Тобто 3–4-річні птахи, які вже повертаються в рідні місця, але ще не гніздяться, якраз і складають основу літніх кочових зграй. У літніх зграях на південному заході Польщі серед 11 закільцьованих лелек 8 були 4-річними, 2 – 3-річними, 1 – 2-річний. Троє лелек були закільцьовані у гніздах на відстані всього 0,5–1,8 км від місця спостереження. У наступні роки вони загіздилися неподалік (Antczak, Dolata, 2006). Тримаються такі зграї в багатьох інших місцях. Часто їх можна побачити в заплавах великих річок, наприклад, Десни (Бабко, 1994).

У літніх зграях лелек, як правило, не більше 20–30 птахів. Так, за даними В.М. Бабка (1994), на Десні біля Остра (Чернігівська область) у 1971–1994 рр. середній розмір зграї був $19,7 \pm 1,7$ особи (n = 38; Lim: 8–54). На південному заході України в 1990–2005 рр. лише 8,8% літніх зграй налічували більше 30 осіб, середній їх розмір – $12,5 \pm 2,4$ особи (n = 68; Lim: 1–96). У 23,5% випадків птахи трималися поодинокі (Рединов і др., 2006). Але в окремі роки можна побачити й великі скупчення із сотень лелек. Незвичайно великі зграї спостерігалися в різних регіонах України влітку 1994 р. (Grishchenko, 1995). Більшими, ніж звичайно, вони були того року й на південному заході Польщі (Antczak, Dolata, 2006). Пов'язано це було перш за все з тим, що в популяції тоді виявилася велика кількість молодих птахів. Починалася хвиля росту чисельності, завдяки чому в 1995–1996 рр. був значний її приріст (Грищенко, 2004). Збільшується кількість кочових зграй і в несприятливі для гніздування роки, коли частина лелек взагалі не приступає до розмноження. Так було, наприклад, у 2015 р. – одному з найгірших за успішністю розмноження (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2016). Це ж було основною причиною появи великої кількості літніх кочових зграй у 2020 р.: через сильну посуху кількість заселених гнізд у цілому по Україні зменшилася більш як на 9% (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, в печаті).

Відрізнити «кочівників» від пролітних зграй і груп місцевих птахів, що вже загіздилися, вдається далеко не завжди, але це цілком можливо, якщо поспостерігати за ними деякий час. Поведінка цих птахів зовсім інша. Такі лелеки тривалий час проводять в одних і тих же місцях, не спішають продовжувати міграцію. Вони не займають гнізда, на ночівлю збираються осторонь від них – на сухих деревах, стовпах електроліній, будівлях тощо.

Перші повідомлення про зграї лелек, які мали виражену поведінку «кочівників», почали надходити в кінці

першої декади травня. А з середини місяця вони стали зустрічатися вже регулярно. Частіше всього в цей час їх бачили на полях, де йшов обробіток ґрунту – оранка, сівба, дискування, а також на луках і пасовищах та біля водойм. Іноді лелеки відвідували й сільські городи. У червні та липні біотопи були вже більш різноманітними, але зграї трималися перш за все там, де було легко знайти здобич для великої кількості птахів. Лелеки залюбки відвідували луки, де йшов сінокіс; поля, на яких косили багаторічні трави, а пізніше – збирали зернові та проводили післяжнивний обробіток ґрунту; рисові чеки; пасовища; мілководні прісні водойми і т.п. Чималі зграї їх протягом усього літа годувалися на сміттєзвалищах біля великих міст – Києва, Харкова, Хмельницького, Рівного.

Більше всього літніх кочових зграй білого лелеки у 2020 р. зареєстровано в західних і північних областях (рис. 7). У центральній частині країни їх було значно менше, а на півдні та сході – зовсім мало. Такий територіальний розподіл підтверджує те, що значну частку птахів у кочових зграях складали лелеки, які повернулися в рідні краї, але не стали гніздитися через вкрай несприятливі умови в березні і квітні. Зграї трималися передусім в основних районах гніздування. Пізніше, в червні й особливо в липні, вони стали ширше кочувати, і їх відмічали вже на значно більшій території. Причому, з південних областей найбільше лелечих зграй виявлено в Одеській області. Тобто деякі з них просто затримувалися на одному з основних пролітних шляхів (див. вище опис весняної міграції).

Літні кочові зграї лелек зустрічали не тільки в Україні, а й далі на північ і схід. Наприклад, у Кур-

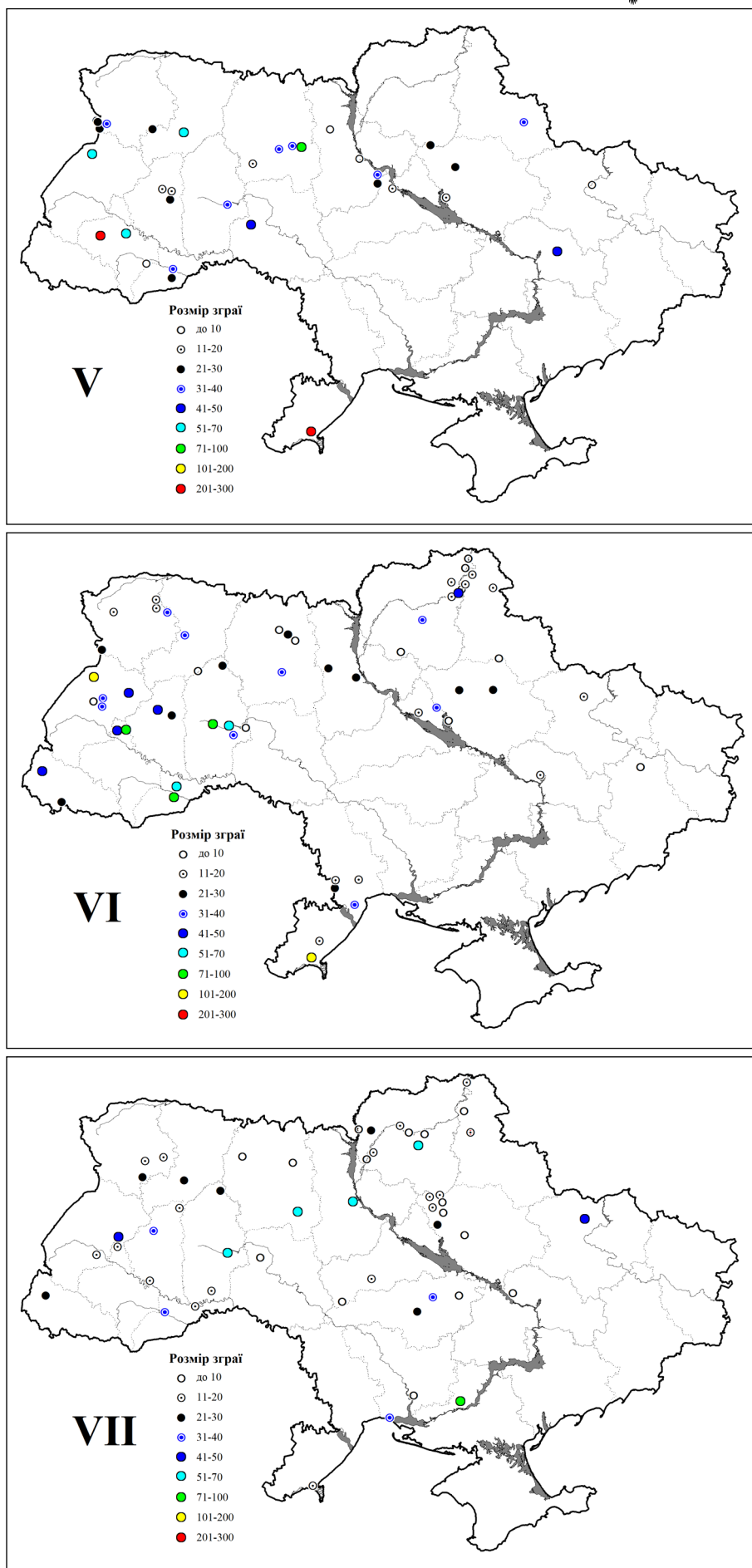

Рис. 7. Місця зустрічей кочових зграй білого лелеки в Україні у травні – липні 2020 р.

Fig. 7. Location of records of nomadic flocks of the White Stork in Ukraine in May – July of 2020.

Таблиця 3

Динаміка розміру літніх кочових зграй по місяцях
Dynamics of size of summer nomadic flocks by months

Місяць	n	M ± se	Lim
V	32	45,8 ± 10,8	3 – 275
VI	54	30,6 ± 3,6	2 – 120
VII	48	21,8 ± 2,8	1 – 80
VIII	4	33,5 ± 8,1	12 – 50
Всього:	138	31,1 ± 3,1	1 – 275

ській¹⁷ та Воронізькій¹⁸ областях Росії. А на південному сході Польщі біля м. Бжозув 17.07 на невеликому лузі, де йшов сінокіс, зібралось 376 птахів. Серед них були лелеки, закіліцьовані в Угорщині, Німеччині та Польщі.¹⁹

Найбільші за розміром зграї зустрічались у третій декаді травня. 23.05 М. Кулик спостерігав на виораному полі біля с. Князівське Рожнятівського району Івано-Франківської області скупчення 250–300 лелек. 27.05 М. Яковлев та О. Гайдаш біля с. Мирне Кілійського району на півдні Одещини нарахували 258 лелек. Птахи розосередилися на кількох полях і шукали їжу серед посівів низькорослої пшениці. У сутінках вони збиралися на ночівлю в лісосмузі. Дві зграї із 100 і 40 лелек бачив 27.05 І. Полюшкевич в околицях с. Більківці Коростишівського району Житомирської області. Середній розмір зграй був найбільшим у травні. Пізніше вони почали подрібнюватися й розосереджуватися. Вже в червні у літніх зграях налічувалося не більше 120 птахів, у липні – 80 (табл. 3). Тенденцію до зменшення величини зграй із травня до липня підтверджує дисперсійний аналіз (критерій Краскела – Уолліса $H = 10,9$; $p = 0,01$). Загалом, за розміром літніх кочових зграй лелек займають проміжне положення між весняними та осінніми міграційними (табл. 2–4).

Літні кочові зграї траплялися до перших чисел серпня. Чітко відділити такі зустрічі від спостережень перших пролітних зграй також не завжди можливо, тим більше, що кочівлі можуть поступово переходити в осінній переліт, але особливості поведінки птахів дають підстави ще не вважати їх мігрантами.

Осіння міграція

Перші лелеки зграї з вираженою міграційною поведінкою відмічені 2.08. Причому одразу на великій території – від Львівської області на заході до Харківської на сході. Вже в наступні дні міграція почала швидко набирати темпи. У 50,0% відліт лелек почався протягом першої декади серпня, 44,0% – другої, 6,0% – третьої ($n = 50$). Найбільш пізня реєстрація початку осіннього прольоту – 25.08 у Криму. Середня дата початку міграції – 11.08 ($11,1 \pm 0,9$; медіана – 11.08). Це раніше за середню багаторічну дату у 1992–2019 рр. – 16.08 ($15,6 \pm 0,5$; медіана – 15.08; $n = 350$). Різниця статистично достовірна ($p = 0,001$). У 2019 р.

Таблиця 4

Динаміка розміру осінніх пролітних зграй по декадах
Dynamics of size of autumn migratory flocks by ten-days

Місяць і декада	n	M ± se	Lim
VIII-1	18	24,8 ± 5,1	1 – 76
VIII-2	31	100,4 ± 31,5	1 – 900
VIII-3	30	76,2 ± 16,1	1 – 300
IX-1	9	36,2 ± 23,1	1 – 200
IX-2 – X-1	5	1,4 ± 0,2	1 – 2
Всього:	93	66,4 ± 12,3	1 – 900

осіння міграція також почалася раніше за багаторічні терміни (Грищенко, 2019).

Найбільше пролітних лелек зграй зареєстровано у другій і третій декадах серпня (табл. 4). Вже на початку вересня кількість їх швидко пішла на спад. А з другої декади цього місяця були лише поодинокі зустрічі. Остаточно зникати в різних місцевостях лелеки почали вже на початку другої декади серпня. Найбільш рання дата останнього спостереження – 11.08. Ранньому відльоту могла сприяти сильна посуха в багатьох областях України. Масово лелеки стали зникати з третьої декади серпня. У 15,4% випадків останнє спостереження припадає на другу декаду серпня, 36,5% – на третю, 34,6% – на першу декаду вересня, 7,7% – на другу, 3,8% – на третю, 1,9% – на першу декаду жовтня ($n = 52$). Найбільш пізня врахована дата – 9.10.

Тут треба зробити невеликий відступ. Ця дата до певної міри умовна. Зараз визначити чіткі строки закінчення осінньої міграції білого лелеки в Україні практично не реально. Треба орієнтуватися на загальний масив даних і частоту зустрічей. Справа в тому, що вже з середини вересня тягнеться довгий «шлейф» спостережень поодиноких лелек і навіть невеликих груп, яких важко назвати мігрантами. І це не тільки знесилені, хворі чи поранені особини, які не змогли відлетіти. Зустрічаються й цілком нормальні здорові птахи, які, судячи з їх поведінки, відлітати не збираються. Висока ймовірність того, що вони залишаються зимувати в Україні або відкочують трохи південніше, якщо «притисне» зима.

Ось пара прикладів. 29.10 бачили двох лелек на полі біля с. Чорнівка неподалік від Чернівців. Птахи нормально літали.²⁰ Принаймні один лелека тримався там і в листопаді.²¹ 12.11 і 20.11 трьох птахів спостерігали на ставку біля с. Іркліїв на Черкащині.²²

Середня дата останнього спостереження білого лелеки в Україні у 2020 р. – 1.09 ($1,4 \pm 1,6$; медіана – 31.08; $n = 52$). Вона співпадає з середньою багаторічною датою за період 1992–2019 рр. – 1.09 ($1,6 \pm 0,4$; медіана – 1.09; $n = 931$).

В осінніх пролітних зграях білого лелеки налічувалося в середньому $66,4 \pm 12,3$ птаха (табл. 4). Це набагато

¹⁷ <http://www.dddkursk.ru/lenta/2020/05/22/061259>

¹⁸ <https://www.facebook.com/groups/whitestorkrus/permalink/3062389480517502/>

¹⁹ <https://www.facebook.com/groups/whitestorkrus/permalink/3113949848694798/>

²⁰ <https://www.facebook.com/groups/birdwatching.ua/permalink/2757618601186936>

²¹ <https://promin.cv.ua/2020/11/20/vriatuvaty-leleku-na-okolytsi-chernivtsiv-vyavyly-buzka-iaiky-ne-poletiv-u-tepli-krai.html>

²² <https://ebird.org/checklist/S77414788>

<https://ebird.org/checklist/S76507791>

більше, ніж весною (табл. 2). На початку міграції летіли порівняно невеликі зграї, потім кількість птахів у них почала швидко зростати. Найбільшими вони були під час масового прольоту у другій і третій декадах серпня (табл. 4). Вже в першій декаді вересня спостерігалися значно менші зграї, а пізніше – взагалі здебільшого поодинокі птахи. Є чітка кореляція між кількістю зареєстрованих за декаду зграй і їх середнім розміром ($r = 0,92$; $p < 0,05$). Аналогічна закономірність відмічена і в інших країнах – зграї найбільші під час інтенсивної міграції, а в кінці її вони значно зменшуються (Van der Bossche et al., 2002).

У 15,1% випадків лелеки мігрували поодинокі, 16,1% реєстрацій – групи по 2–5 птахів, 4,3% зграй налічували 6–10 особин, 14,0% – 11–20, 4,3% – 21–30, 12,9% – 31–50, 15,1% – 51–100, 16,1% – 101–300. У двох зграях (2,2%) було більше 300 птахів. Вони відмічені В. Новаком у с. Голосків Летичівського району Хмельницької області: 16.08 – 435 лелек, 18.08 – 900.

Якщо весною пролітні зграї білого лелеки поступово подрібнюються по мірі наближення до місць гніздування, то під час осінньої міграції відбувається зворотний процес – вони об'єднуються у все більші. На Балканах та Близькому Сході в різних пунктах спостережень середній їх розмір – уже сотні особин. На північному сході Болгарії це 327 птахів (Gerdzhikov et al., 2014), біля м. Бургас – 577 (Michev et al., 2011). На Босфорі в них налічується здебільшого кілька сотень лелек, але бувають зграї і до 8000 (Arslangündoğdu et al., 2017). В Ізраїлі у серпні й вересні вже зустрічаються скупчення з десятків тисяч птахів (Van der Bossche et al., 2002).

Подяки

Висловлюю щиро вдячність усім, хто поділився своїми спостереженнями за міграціями білого лелеки та допомагав у зборі даних.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабко В.М. (1994): О летних скоплениях белого аиста на Нижней Десне. - Беркут. 3 (2): 150-151.
- Гожко А.А., Лохман Ю.В. (2020): О зимовках белого аиста в Краснодарском крае. - Орнитологические исследования в странах Северной Евразии. Тез. XV Междунар. орнитол. конфер. Северной Евразии, посвящ. памяти акад. М.А. Мензбира (165-летию со дня рождения и 85-летию со дня смерти). Минск: Бел. наука. 119-120.
- Грищенко В.Н. (2004): Динамика численности белого аиста в Украине в 1994–2003 гг. - Беркут. 13 (1): 38-61.
- Грищенко В.М. (2018): Хід прольоту білого лелеки (*Ciconia ciconia*) в Україні у 2018 р. - Беркут. 27 (1): 59-67.
- Грищенко В.М. (2019): Весняна та осіння міграції білого лелеки (*Ciconia ciconia*) в Україні у 2019 р. - Беркут. 28 (1-2): 65-71.
- Грищенко В.Н., Галчєнков Ю.Д. (2011): Белый аист. - Птицы России и сопредельных регионов. Пеликанообразные, Аистообразные, Фламингообразные. М.: КМК. 384-416.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2016): Успешность размножения и динамика численности белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Украине в 2014–2016 гг. - Беркут. 25 (2): 109-129.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2019): Популяция белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Украине в 2019 г.: взлет и падение. - Беркут. 28 (1-2): 23-36.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (в печати): Популяция белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Украине в 2020 г.: маятник стихии. - Беркут.
- Дольник В.Р. (1975): Миграционное состояние птиц. М.: Наука. 1-398.
- Лакин Г.Ф. (1990): Биометрия. М.: Высшая школа. 1-352.
- Михеев А.В. (1988): Некоторые экологические особенности перелетов птиц. - Сезонные перемещения и структура популяций наземных позвоночных животных. М. 3-22.
- Рединов К.А., Форманюк О.А., Панченко П.С. (2006): Встречи летящих аистов и журавлей на юго-западе Украины. - Бранта. 9: 85-96.
- Antczak M., Dolata P. (2006): Night roosts, flocking behaviour and habitat use of the non-breeding fraction and migrating White Storks *Ciconia ciconia* in the Wielkopolska region (SW Poland). - The White Stork in Poland: studies in biology, ecology and conservation. Poznań: Bogucki Wyd. Naukowe. 209-224.
- Archaux F., Balana G., Henry P.-Y., Zapata G. (2004): Wintering of White Storks in Mediterranean France. - Waterbirds. 27 (4): 441-445.
- Arslangündoğdu Z., Bacak E., Beşkardeş V., Dalyan C., Smith L., Payne M.R., Yardım Ü. (2017): Autumn migration of the White Stork, *Ciconia ciconia*, and the Black Stork, *C. nigra*, over the Bosphorus (Aves: Ciconiidae). - Zoology in the Middle East. 63 (2): 103-108.
- Arslangündoğdu Z., Dalyan C., Bacak E., Yardım Ü., Gezgin C., Beşkardeş V. (2011): Spring migration of the White Stork, *Ciconia ciconia*, and the Black Stork, *Ciconia nigra*, over the Bosphorus. - Zoology in the Middle East. 53 (1): 7-13.
- Bairlein F. (1992): Zugwege, Winterquartiere und Sommerverbreitung mitteleuropäischer Weißstörche. - Les cigognes d'Europe. Metz. 191-205.
- Courter J.R., Johnson R.J., Stuyck C.M., Lang B.A., Kaiser E.W. (2013): Weekend bias in Citizen Science data reporting: implications for phenology studies. - Int. J. Biometeorol. 57 (5): 715-720.
- Creutz G. (1988): Der Weißstorch. Neue Brehm-Bücherei. 375. Wittenberg Lutherstadt: A. Ziemsen Verlag. 1-236.
- Gerdzhikov G., Iliev M., Nikolov S.C. (2014): Study on the White Stork (*Ciconia ciconia*) Autumn Migration, Northeastern Bulgaria. - Acta Zool. Bulgarica. 66 (2): 283-292.
- Gilbert N.I., Correia R.A., Silva J.P., Pacheco C., Catry I., Atkinson P.W., Gill J.A., Franco A.M.A. (2016): Are white storks addicted to junk food? Impacts of landfill use on the movement and behaviour of resident white storks (*Ciconia ciconia*) from a partially migratory population. - Movement Ecology. 4: 7.
- Grischtschenko V. (1995): Ungewöhnlich große Sommertrupps des Weißstörchs. - Orn. Mitteilungen. 47 (12): 318.
- Grischtschenko V., Serebryakov V., Galinska I. (1995): Phänologie des Weißstorchzuges (*Ciconia ciconia*) in der Ukraine. - Vogelwarte. 38 (1): 24-34.
- Kania W. (1985): Wyniki obrączkowania ptaków w Polsce. Wędrowniki białych *Ciconia ciconia*. - Acta ornithol. 21 (1): 1-41.
- Kania W. (2006): Movements of Polish White Storks *Ciconia ciconia* – an analysis of ringing results. - The White Stork in Poland: studies in biology, ecology and conservation. Poznań: Bogucki Wyd. Naukowe. 249-294.
- Kasperek M., Kilic A. (1989): Zum Zug des Weißstörchs durch die Türkei. - Weißstorch – White Stork. Proc. I Int. Stork Conserv. Symposium. Schriftenreihe des DDA 10: 297-306.
- Libbert W. (1954): Wo verbleiben die Weißstörche aller Altersstufen in den Brutmonaten? - Vogelwarte. 17 (2): 100-113.
- Michev T., Profirov L., Nyagolov K., Dimitrov M. (2011): The autumn migration of soaring birds at Bourgas Bay, Bulgaria. - Brit. Birds. 104 (1): 16-37.
- Milchev B., Kovachev A. (1995): A contribution to the migration of the White Stork (*Ciconia ciconia* (L.)) along the Bulgarian Black sea coast. - Ann. Univ. Sofia «St. Kliment Ohridski». Fac. Biol. 86-87: 43-48.
- Nankinov D.N. (1994): Wintering of the White Storks in Bulgaria. - Research notes on avian biology: selected contributions from the 21st International Ornithological Congress. J. Ornithol. 135: 208.
- Newton I. (2008): The Migration Ecology of Birds. Academic Press. 1-976.
- Schulz H. (1988): Der Weißstorchzug. Königslutter-Lelm. 1-459.
- Schulz H. (1998): *Ciconia ciconia* White Stork. - BWP Update. 2 (2): 69-105.
- Shurulinkov P., Daskalova G., Chakarov N., Hristov K., Dyulgerova S., Gocheva Y., Cheshmedzhiev S., Madzharov M., Dimchev I. (2011): Characteristics of soaring birds' spring migration over inland SE Bulgaria. - Acrocephalus. 32 (148/149): 29-43.
- Sparks T.H., Huber K., Tryjanowski P. (2008): Something for the weekend? Examining the bias in avian phenological recording. - Int. J. Biometeorol. 52 (6): 505-510.
- Tortosa F.S., Caballero J.M., Reyes-López J. (2002): Effect of rubbish dumps on breeding success in the White Stork in Southern Spain. - Waterbirds. 25 (1): 39-43.
- Van den Bossche W., Berthold P., Kaatz M., Nowak E., Querner U. (2002): Eastern European White Stork Populations: Migration Studies and Elaboration of Conservation Measures. - BfN-Skripten. 66: 1-197.

ЗАЛІТ МОГИЛЬНИКА (*AQUILA HELIACA*) В ЧЕРКАСЬКУ ОБЛАСТЬ

М.Н. Гаврилюк¹, Т.С. Омер², О.О. Шеремет³, В.В. Казанник⁴, М.В. Причеп⁵, О.М. Сапуга⁶, О.В. Сніцар⁷

¹ Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького; бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, Україна
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy; Shevchenko Blvd., 81, Cherkasy, 18031, Ukraine

² вул. Ділова, 6, кв. 62, м. Київ, 03150, Україна
Dilova Str. 6/62, Kyiv, 03150, Ukraine

³ вул. Анни Ахматової, 13Д, кв. 410, м. Київ, 02068, Україна
Anna Achmatova Str., 13D/410, Kyiv, 02068, Ukraine

⁴ Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННЦ «Інститут біології та медицини»; пр. Академіка Глушкова, 2, м. Київ, 03022, Україна
National Taras Shevchenko University of Kyiv, Institute of Biology and Medicine; Akademik Hlushkov av., 2, Kyiv, 03022, Ukraine

⁵ Інститут гідробіології НАН України; пр. Героїв Сталінграду, 12, м. Київ, 04210, Україна
Institute of Hydrobiology of the National Academy of Sciences of Ukraine; Prospect Geroiv Stalingradu, 12, Kyiv, 04210, Ukraine

⁶ вул. Межова 23, кв. 103, м. Київ, 04123, Україна
Mezhova Str., 23/103, Kyiv, 04123, Ukraine

⁷ вул. Гарматна 45, кв. 11, м. Київ, 03051, Україна
Harmatna Str., 45/11, Kyiv, 03051, Ukraine

✉ М.Н. Гаврилюк (M.N. Gavrilyuk), e-mail: gavrilyuk.m@gmail.com

📄 Maxim Gavrilyuk <https://orcid.org/0000-0001-5729-8184>; 📄 Mykola Prychepa <https://orcid.org/0000-0002-3114-2402>

Registration of a vagrant Imperial Eagle (*Aquila heliaca*) in Cherkasy region. - M.N. Gavrilyuk, T.S. Omer, O.O. Sheremet, V.V. Kazannyk, M.V. Prychepa, O.M. Sapuha, O.V. Snitsar. - *Berkut*. 29 (1-2). 2020. - The Imperial Eagle is now a rare breeding species in the Middle Dnieper Area and a vagrant bird in Cherkasy region (Central Ukraine). We found a young bird on a fishpond near Irklyiv (49.497° N, 32.291° E). It was observed on 7, 12, 13 and 20.11.2020. We saw a case of eating fish by the eagle. There were no conflict relationships with White-tailed Sea Eagles that are numerous in this place. It is the first observation of the Imperial Eagle in Cherkasy region during last 20 years. [Ukrainian].

Key words: fauna, distribution, rare species, feeding.

У Середньому Придніпров'ї могольник є рідкісним гніздовим видом. На території Черкаської області це лише залітний птах. Молодого могольника ми спостерігали 7, 12, 13 та 20.11.2020 р. на риборозплідних ставках біля смт Іркліїв (Чернобаївський район). Відмічено випадок поїдання ним риби. Це перше спостереження виду на території області принаймні за останні 20 років.

Ключові слова: фауна, поширення, рідкісний вид, живлення.

Могольник (*Aquila heliaca*) в Середньому Придніпров'ї є рідкісним видом. Останні знахідки гнізд були на території Знамянського та Олександрівського районів Кіровоградської області у 1990-х рр. (Грищенко, 2001; Шевцов та ін., 2004). 19.06.2016 р. поблизу одного з цих місць гніздування (ліс Чута) спостерігали дорослого птаха (Грищенко, Яблонівська-Грищенко, 2018). Дорослого мо-

гольника також бачили 6.05.1999 р. в Олександрійському районі над с. Поселянівка, зовсім поряд з межею Черкаської області (Грищенко та ін., 1999). Ці зустрічі дозволяють припускати, що могольник і далі гніздиться на півночі Кіровоградської області. Найближчі підтверджені місця сучасного гніздування знаходяться у Дніпропетровській області (Ветров, 2009).

За останнє десятиліття відомі декілька спостережень у регіоні нестатевозрілих птахів. Могольника другого року життя відмітили 2.05.2017 р. біля с. Христанівка Лохвицького району Полтавської області (Казанник, 2018). У Середнє Придніпров'я двічі залітали молоді могольники з супутниковими передавачами, що походили зі східно-європейських популяцій. Птах четвертого року життя з Румунії на ім'я Bandi наприкінці лютого – на початку березня 2019 р. за короткий період пролетів територією Одеської, Миколаївської та Кіровоградської областей. Найближча точка від регіону наших досліджень – околиці с. Гутницька Олександрівського району Кіровоградської області. Після цього птах полетів у зворотному напрямку.¹ Інший могольник з Угорщини на ім'я Ranni у віці близько одного року за короткий період у першій декаді травня 2012 р. зробив обліт Правобережної України. Найближчий сигнал від регіону наших досліджень надійшов 9.05 з околиць с. Грузьке Фастівського району Київської області.² Наведені факти свідчать, що молоді могольники можуть

Молодий могольник на спущеному ставку біля смт Іркліїв Черкаської області. 7.11.2020 р. Фото Т.С. Омера.
A young Imperial Eagle on a drained fish pond.

¹ https://www.satellitetracking.eu/inds/showmap/?check_273=273

² https://www.satellitetracking.eu/inds/showmap/?check_51=51

ЛІТЕРАТУРА

залітати в Середнє Придніпров'я з досить віддалених територій.

7.11.2020 р. могильник був виявлений нами на рибозплідних ставках біля смт Іркліїв Чорнобаївського району Черкаської області. Це був молодий птах першого року життя (фото). Його двічі спостерігали протягом дня, вдалося зробити якісні фотографії.³ 12.11 на цьому ж місці могильника відмітили знову. 13.11 протягом дня ми бачили його декілька разів. Птах тримався на спущених ставках. Ми спостерігали як він поїдав рибу, після чого полетів у смугу деревних насаджень. Конфліктних відносин із численними в даному місці орланами-білохвостами (*Haliaeetus albicilla*) відмічено не було. 20.11 могильника знову бачили на тому ж місці.

Це перше спостереження могильника на території Черкащини принаймні за останні 20 років.

³ <https://uabirds.org/v2photo.php?l=ru&s=065000002&n=1&t=107&si=ukr>

Ветров В.В. (2009): Могильник. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 430.

Грищенко В.Н. (2001): К распространению могильника в Среднем Приднепровье. - Актуальные проблемы изучения и охраны птиц Восточной Европы и Северной Азии. Мат-лы междунаrodn. конфер. (XI орнитологическая конференция). Казань: Матбугат йорты. 193-194.

Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. (2018): Спостереження за рідкісними та маловивченими видами птахів у Середньому Придніпров'ї у 2016–2018 рр. - Беркут. 27 (1): 39-44.

Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д., Кушка Т.Я. (1999): До орнітофауни Холодного Яру та його околиць. - Беркут. 8 (1): 77.

Казанник В.В. (2018): Спостереження на території Полісся та Лісостепу Лівобережної України видів птахів, занесених до Червоної книги України. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К.: Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України. 1: 303-320.

Шевцов А.О., Санжаровський Ю.О., Соріш Р.В., Єфремов В.Л. (2004): Нові, рідкісні та малочисельні птахи Кіровоградської області. - Беркут. 13 (1): 13-17.

НАХОДКА КРУПНЕЙШЕЙ ГРУППОВОЙ НОЧЕВКИ ЗИМУЮЩИХ ПОЛЕВЫХ ЛУНЕЙ (*CIRCUS CYANEUS*) В УКРАИНЕ

С.В. Домашевский, В.В. Ветров

Украинский центр исследований хищных птиц; ул. Жукова, 22, кв. 42, г. Киев, 02166, Украина

Ukrainian Birds of Prey Research Centre; Zhukov str., 22/42, Kyiv, 02166, Ukraine

✉ С.В. Домашевский (S.V. Domashevsky), e-mail: domashevsky@gmail.com

Discovery of the largest communal roost of wintering Hen Harriers (*Circus cyaneus*) in Ukraine. - S.V. Domashevsky, V.V. Vetrov. - *Berkut*. 29 (1-2). 2020. - The communal roost was found near the village of Davydivka in Yakymivka district of Zaporizhzhia region (South Ukraine). On 13.01.2020 we counted here 118 Hen Harriers and 5 Marsh Harriers. Birds gathered in reed-beds in the upper part of Utlyuk estuary. Females and young individuals prevailed. Considering the possible incompleteness of the count the number of Hen Harriers can be estimated in 125–130 individuals. This area is important for saving of the species. [Russian].

Key words: South Ukraine, wintering, number, rare species, conservation.

Знахідка найбільшої групової ночівлі зимуючих польових лунів (*Circus cyaneus*) в Україні. - С.В. Домашевський, В.В. Ветров. - *Беркут*. 29 (1-2). 2020. - Велика групова ночівля виявлена біля с. Давидівка Якимівського району Запорізької області. 13.01.2020 р. тут обліковано 118 польових і 5 очеретяних лунів. Птахи ночували в очеретяних заростях Утлюцького лиману. Переважали самки та молоді особини. Враховуючи можливий недооблік, чисельність польових лунів можна оцінити в 125–130 особин.

Ключові слова: Південна Україна, зимівля, чисельність, рідкісний вид, охорона.

Крупная групповая ночевка обнаружена у с. Давыдовка Акимовского района Запорожской области. 13.01.2020 г. здесь было учтено 118 полевых и 5 болотных луней. Птицы ночевали в тростниковых зарослях верховьев Утлюцкого лимана. Преобладали самки и молодые особи. Учитывая возможный недоучет, численность полевых луней можно оценить в 125–130 особей.

Ключевые слова: Южная Украина, зимовка, численность, редкий вид, охрана.

Для некоторых видов хищных птиц во время миграций и зимовок характерно формирование ночевочных скоплений. Групповые ночевки полевого луны (*Circus cyaneus*) в Украине отмечались в разных регионах: в Ивано-Франковской области – 8–12 птиц (Бундзяк та ін., 1994), в Николаевской области в декабре 2004 г. – 23 особи (Милобог, 2012), в феврале 2009 г. – 5 особей (Рединов, Петрович, 2016), в АР Крым в январе – феврале 2016 г. на трех учетных точках общая численность птиц составила 100–130 особей (Кучеренко та ін., 2017).

Подобное скопление полевых луней было выявлено нами в Акимовском районе Запорожской области зимой 2019–2020 гг. С ними держались и болотные луны (*C. aeruginosus*). Для ночевки птицы выбрали тростниковые

заросли в верховьях Утлюцкого лимана. Впервые луней на этом месте мы отметили в первой декаде ноября. Так, 8.11 численность птиц здесь составила 17 полевых и 3 болотных луней, а 10.11 уже наблюдали не менее 20 и 4 особей, соответственно. Во второй декаде ноября численность ночующих птиц продолжала увеличиваться. Так, 15.11 на ночевке отмечено 23 полевых и 5 болотных луней, а 19.11 полевых луней собралось на ночевку уже не менее 30 и вновь отмечено 5 болотных. Среди полевых луней преобладали самки (фото 1) и молодые птицы. Старых самцов (фото 2) больше 8 особей одновременно мы не видели.

В течение декабря численность полевых луней на ночевке продолжала увеличиваться. Несмотря на то, что

Фото 1. Самка полевого луны. 16.01.2020 г., окрестности с. Давыдовка Запорожской обл.

Здесь и далее фото С.В. Домашевского.
Photo 1. A female of Hen Harrier.

специальных учетов луней в этот период мы не проводили, все же по несколько десятков летящих в сторону ночевки и кружащихся над тростниками птиц фиксировали. Отмечались здесь в это время и болотные луни (не менее 2–3 птиц). Наиболее полные наблюдения при участии двух учетчиков с разных точек удалось провести 13.01.2020 г. В предвечерних сумерках луни слетались с охотничьих территорий в верховьях Утлюкского лимана и окрестных полей в район моста, расположенного в 3

Фото 2. Самец полевого луны. 13.01.2020 г., окрестности с. Давыдовка Запорожской обл.

Photo 2. A male of Hen Harrier.

км от с. Давыдовка. В основном птицы подлетали вдоль левого берега лимана с южной (учтено 33 птицы) и северной сторон, то есть вдоль поймы р. Малый Утлюк (55 луней). Первые особи, появившиеся у места ночевки, летали над тростником, затем группками или в одиночку садились отдыхать на грунт. Подлет луней к месту ночевки продолжался до глубоких сумерек. Одновременно можно было наблюдать до 60 птиц, беспорядочно летающих над тростником. Затем луни перелетали в тростник, где и ночевали. Всего в этот день было учтено 118 полевых и 5 болотных луней.

Дальнейшие наблюдения за зимовкой полевых луней на указанной территории показали, что разлет их на охоту в агроценозы происходит на расстояние до 20 км. Например, 13.02 в предвечернее время севернее с. Лиманское, в 12 км от места ночевки, шел пролет луней в северо-западном направлении, именно в сторону ночевки. Всего за 2 часа здесь пролетели 47 птиц, причем среди них был всего один самец во взрослом наряде. На следующее утро юго-восточнее того же села в 18 км от места ночевки также наблюдался пролет, но уже в обратном направлении (за час наблюдений здесь пролетел 21 лунь). Кроме того, 16.02, на берегу Утлюкского лимана, недалеко от места ночевки, всего за 15 минут наблюдений после 16 часов отмечено 37 полевых и 2 болотных луны, летящих с южной стороны к месту скопления. Следуя на ночевку, птицы летят широким фронтом, в основном в одиночку и лишь ближе к сумеркам можно наблюдать небольшие группы до 3–5 птиц одновременно. Болотные луни, в отличие от полевых, охотятся ближе к месту ночевки, в основном в долине р. Малый Утлюк и по берегам лимана. Замечено, что около половины зимующих молодых болотных луней имели явные признаки перенесенных ранений. Среди полевых луней – только один такой случай.

В середине февраля численность зимующих полевых луней на данной территории, вероятно, начинает снижаться, на ночевке мы уже отмечали заметно меньше птиц. Так, 17.02 учтено 77 полевых (7 старых самцов) и 5 болотных луней (все молодые птицы).

Несмотря на раннюю весну 2020 г., ночевка луней в окрестностях с. Давыдовка распалась довольно поздно. Вечером 10.03 здесь наблюдалось еще довольно много птиц: мы отметили 49 полевых (4 старых самца) и 11 болотных (старая самка и молодые особи). А уже через неделю, 17.03, на ночевку прилетело всего 7 полевых (1 старый самец) и 4 болотных луны (все молодые птицы). В начале апреля ночевка полностью распалась. Два молодых полевых луны (самец и самка) встречены здесь 3 и 5.04. Позже мы их уже не отмечали. В этот период появились старые самцы и самки болотных луней и начали занимать гнездовые территории на месте коллективных ночевок.

На наш взгляд, высокая численность полевых луней в междуречье Утлюкского и Молочного лиманов зимой 2019–2020 гг. была обусловлена большой концентрацией мышевидных грызунов и доступностью корма из-за отсутствия снежного покрова. Учитывая возможный недоучет, численность ночевочного скопления полевого луны на середину января могла составлять 125–130 особей. Это

самое крупное известное скопление луней на зимовке в Украине. Учитывая, что полевой лунь занесен в Красную книгу Украины (Домашевский, Горбань, 2009), верховья Утлюкского лимана являются местом, важным для сохранения вида. Заслуживает внимания и факт концентрации на зимовке довольно большого количества болотных луней (до 11 птиц), что необычно для материковой части Украины.

ЛИТЕРАТУРА

Бундзяк П.В., Завадовський В.Г., Брус С.І. (1994): Знахідка місця зимової ночівлі польових лунів на Івано-Франківщині. - Беркут. 3 (1): 48.

Домашевський С.В., Горбань І.М. (2009): Лунь польовий. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 420.

Кучеренко В.М., Прокопенко С.П., Жеребцова Т.А., Жеребцов Д.Ю. (2017): Комунальні ночівлі луна польового, *Circus cyaneus* (Accipitriformes, Accipitridae), на Кримському півострові. - Вестн. зоол. Отд. вып. 35: 42-44.

Милобог Ю.В. (2012): Соколоподібні (Falconiformes) степової зони України: видовий склад, територіальний розподіл, динаміка чисельності та охорона. - Дис. ... канд. біол. наук. Кривий Ріг. 1-351.

Рединов К.А., Петрович З.О. (2016): Луни в Николаевской области. - Луни Палеарктики. Систематика, распространение, и особенности экологии в Северной Евразии. Мат-лы VII Междунар. конфер. РГСС. Ростов-на-Дону: Изд-во Южного федерального ун-та. 53-63.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ПЕРЕМІЩЕНЬ КРУКІВ (*CORVUS CORAX*) НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

С.П. Прокопенко

Українське товариство охорони птахів; а/с 33, м. Київ, 01103, Україна
Ukrainian Society for the Protection of Birds; PO Box 33, Kyiv, 01103, Ukraine

Observations of Rooks (*Corvus corax*) movements in the Far East of Russia. - S.P. Prokopenko. - Berkut. 29 (1-2). 2020. - Migration of Rooks of the subspecies *C. c. kamtschaticus* in three points of Magadan region and Kamchatka peninsula are described. We observed the birds in October of 2000 and 2002 and in December of 2018. Number of Rooks fluctuated from 4 to 277 individuals per day of counts. [Ukrainian].

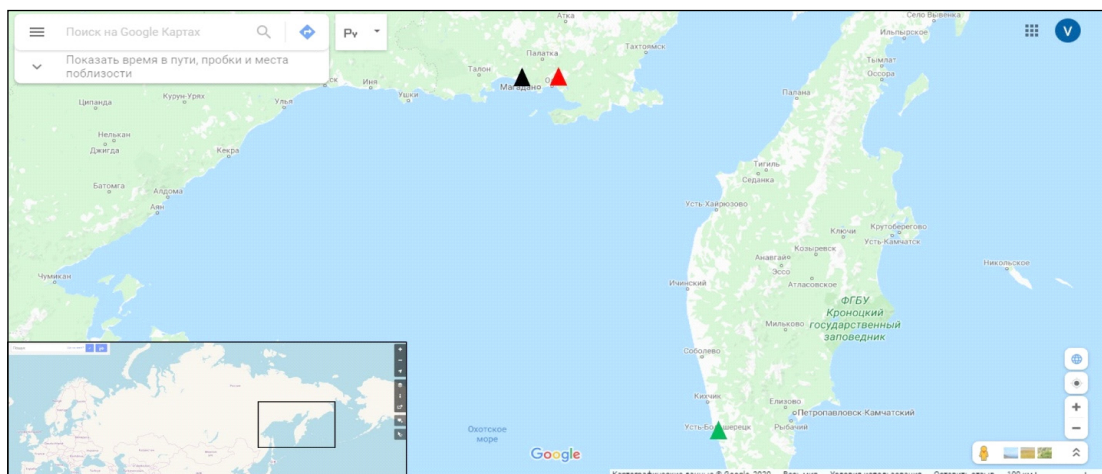
Key words: migration, number, weather.

Описані міграції круків підвиду *C. c. kamtschaticus* у трьох пунктах Магаданської області та Камчатського краю. Спостереження ми проводили в жовтні 2000 і 2002 рр. та у грудні 2018 р. Кількість круків коливалася від 4 до 277 за день обліків.

Ключові слова: міграція, чисельність, погода.

Крук (*Corvus corax*) є видом, ареал якого охоплює майже всю Північну півкулю. На Далекому Сході Росії він представлений сибірським підвидом *C. c. kamtschaticus*, поширеним від басейну р. Лена та оз. Байкал до східного узбережжя материка. Деякі популяції круків, що належать до європейського підвиду *C. c. corax*, ведуть кочовий спосіб життя, проте сибірський підвид – переважно осілий, який здійснює тільки невеликі кочівлі до людських помешкань або до місць, де є їжа (Рустамов, 1954; Портенко, 1972). Така форма поведінки цікава з точки зору адаптивності, адже вона свідчить про можливість вибору різних стратегій: або охороняти свою територію, або гуртуватися разом у пошуках

більш сприятливих кормових умов. Вочевидь, така пластичність виду має велике значення для існування в досить суворих умовах Далекого Сходу. Тому дані, які б доповнювали відомості щодо таких згруповань та переміщень круків, є важливими для науки. Узагальненню спостережень за переміщенням круків і присвячена наша стаття.

Розміщення пунктів спостереження переміщень круків на Далекому Сході Росії.

Чорний трикутник – с. Армань Магаданської області, червоний трикутник – с. Ола Магаданської області, зелений трикутник – с. Октабське Камчатського краю.

Points of observation of Rooks movements in the Far East of Russia.

Black triangle – Arman village in Magadan region, red triangle – Ola village in Magadan region, green triangle – Otyabske village in Kamchatka kra.

Результати спостережень за переміщеннями круків
Results of observations of Rooks movements

Дата Data	Швидкість вітру, м/с Wind speed, m/s	Чисельність птахів, ос. Number of birds, ind	Висота переміщень, м Height of movements, m
с. Армань/Arman			
9.10.2000	8	6	200
10.10.2000	5	20	50
11.10.2000	10	12	5
15.10.2000	5	8	30
23.10.2000	10	4	2
24.10.2000	3	21	20
25.10.2000	8	46	30
Загалом/total		117	
с. Ола/Ola			
2.10.2002	2	36	50
4.10.2002	5	5	10
7.10.2002	3	13	10
9.10.2002	3	19	20
10.10.2002	5	12	20
24.10.2002	2	10	30
25.10.2002	2	44	50
26.10.2002	2	17	20
27.10.2002	3	70	20
28.10.2002	3	29	20
29.10.2002	5	22	20
30.10.2002	2	29	20
Загалом/total		306	
с. Октябрське/Octyabrskoe			
9.12.2018	8	277	20
10.12.2018	5	39	20
12.12.2018	5	52	30
13.12.2018	7	8	5
15.12.2018	5	32	5
16.12.2018	2	27	2
17.12.2018	1	60	5
20.12.2018	5	43	10
22.12.2018	5	205	3
Загалом/total		743	

Матеріал і методика

Матеріал був зібраний на трьох ділянках, розташованих у Магаданській області та Камчатському краї (рис.). У Магаданській області спостереження проводили 9–25.10.2000 р. біля с. Армань. Під час обліків температура повітря коливалась у діапазоні $-5...-12^{\circ}\text{C}$ при переважно північному напрямку вітру. Друге місце досліджень у цій же області знаходилося біля с. Ола, де спостереження проводили 2–30.10.2002 р. У період обліків тут температура сягала позначки -15°C , вітер також був північний. У Камчатському краї обліки круків проводили 9–22.12.2018

р. неподалік від с. Октябрське Усть-Большерецького району. Температура коливалась у межах $-11...-23^{\circ}\text{C}$, північно-східний вітер. Під час спостережень ми оцінювали швидкість вітру, висоту та напрямок переміщень птахів.

Результати та обговорення

Під час спостережень на одному пункті ми нараховували від 117 до 743 круків за сезон (табл.). Загалом відмічалася значна варіабельність кількості особин, які перетинали пункти спостережень – від 4 до 277. На одному пункті коливання складали: від 4 до 46 особин за день обліків біля с. Армань, від 5 до 70 ос. – біля с. Ола та від 8 до 277 – на Камчатському п-ові. На Камчатці загальна кількість особин, які переміщувалися, була вищою, ніж на материкових ділянках, імовірно через більшу кількість птахів, які мешкають тут.

На материкових ділянках птахи рухались у західному напрямку вздовж берега Охотського моря або у двокілометровому коридорі, іноді сідали біля загиблих тварин. Круки летіли групами, ймовірно тримаючись виводками.

ЛІТЕРАТУРА

- Портенко Л.А. (1972): Птицы Чукотского полуострова и острова Врангеля. Л.: Наука. 1: 1-423.
Рустамов А.К. (1954): Ворон. - Птицы Советского Союза. М.: Советская наука. 5: 15-24.

НАБЛЮДЕНИЕ ТУСКЛОЙ ЗАРНИЧКИ (*PHYLLOSCOPUS HUMEI*) В г. ЧЕРНОМОРСКЕ (ОДЕССКАЯ ОБЛАСТЬ)

К.И. Пилипюк

Азово-Черноморская орнитологическая рабочая группа; ул. Александрийская, 12, кв. 168, г. Черноморск, Одесская обл., 68004, Украина
Azov-Black Sea Ornithological Working Group; Olexandriyska str., 12, No. 168, Chornomorsk, Odesa region, 68004, Ukraine
✉ konstpilipyuk@gmail.com

Observation of the Hume's Leaf-warbler (*Phylloscopus humei*) in the town of Chornomorsk (Odesa region, South Ukraine). - K.I. Pylypiuk. - **Berkut. 29 (1-2). 2020.** - This warbler is a rare vagrant species in Ukraine. For the first time it was found in Odesa in December of 2004. We observed a single bird in the Primorsky park of the town of Chornomorsk on 5.02–23.03.2020. This is the fourth record of the species in Ukraine and the second one – during winter period. [Russian].

Key words: South Ukraine, fauna, wintering, vagrant.

Спостереження алтайського вівчарика (*Phylloscopus humei*) в м. Чорноморську (Одеська область). - К.І. Пилипюк. - **Беркут. 29 (1-2). 2020.** - Поодинокого птаха спостерігали 5.02–23.03.2020 р. у Приморському парку міста. Це четверта реєстрація виду в Україні і друга – в зимовий період.

Ключові слова: Південна Україна, фауна, зимівля, заліт.

Одиночную особь наблюдали 5.02–23.03.2020 г. в Приморском парке города. Это четвертая регистрация вида в Украине и вторая – в зимний период.

Ключевые слова: Южная Украина, фауна, зимовка, залет.

Тусклая зарничка (*Phylloscopus humei*) для территории Украины является редкой залетной птицей. Впервые ее наблюдали в Одессе в декабре 2004 г., затем два раза находили на о-ве Змеиный (Панченко и др., 2012). В связи с этим новые регистрации вида в стране представляют фаунистический интерес.

Одиночная особь тусклой зарнички обнаружена автором 5.02.2020 г. в г. Черноморске. Идентифицировать птицу удалось по сделанным фотографиям* и записи голоса (позывки). В дальнейшем данную особь отмечали 6, 15, 21–23, 25–27.02 и 1–3, 6–8 и 23.03.2020 г. Позже птицу не видели. Часть наблюдений выполнена совместно с коллегами. Некоторые из них разместили свои фотографии этой пёночки на ресурсе «Птахи України»*.

Во всех случаях тусклой зарничку наблюдали в центральной части Приморского парка, где для своего обитания она использовала территорию размером около 0,028 км². Обычно птица держалась и кормилась в кронах различных деревьев: плосковеточника восточного (*Platyclusus orientalis*), лоха узколистного (*Elaeagnus angustifolia*), сосны крымской (*Pinus nigra*), софоры японской (*Styphnolobium japonicum*), можжевельника виргинского (*Juniperus virginiana*). Но более всего она предпочитала находиться в насаждениях плосковеточника восточного. Иногда тусклая зарничка кормилась на кустах форзиции промежуточной (*Forsythia × intermedia*) и декоративной розы (*Rosa* sp.), а изредка – и на земле. Из особенностей поведения интересно отметить то, что при поиске корма на деревьях она, как правило, передвигалась из нижней части крон к их вершинам.

Практически все время тусклая зарничка держалась в одиночестве, лишь при первой встрече ее наблюдали в сообществе с желтоголовыми королями (*Regulus regulus*), большими синицами (*Parus major*), москвоками (*P. ater*) и обыкновенной пищухой (*Certhia familiaris*). На находя-

щихся рядом людей птица реагировала терпимо, особенно при отсутствии с их стороны явного к ней интереса.

Как правило, тусклой зарничку находили по издаваемой ею позывке, которую в тихую погоду было слышно с расстояния 70–120 м, реже – визуально. В некоторых случаях для ее обнаружения или приманивания использовали проигрывание голоса вида. Причем при воспроизведении записи песни она реагировала обычно положительно – отзывалась в ответ и приближалась к источнику звука, а при воспроизведении позывки – вела себя молча, скрывалась в гуще ветвей и удалялась от работающего динамика.

Наши наблюдения являются четвертой встречей вида в Украине и второй его регистрацией в стране в зимний период (Панченко и др., 2012).

Благодарности

Автор признателен П.С. Панченко за помощь при подготовке настоящего сообщения и О.А. Форманюку за помощь при определении вида.

ЛИТЕРАТУРА

Панченко П.С., Форманюк О.А., Кивганов Д.А., Гайдаш А.М. (2012): Тусклая зарничка (*Phylloscopus humei* Brooks) – новый таксон фауны Украины. - Бранта. 15: 166–169.

Книжкова полиця

Вийшов із друку Атлас:

- Keller V., Herrando S., Voříšek P. et al. (2020). *European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona. 1000 p.*
596 breeding bird species, 10 years of work, 120,000 fieldworkers, 48 national partners, 5 years of fieldwork, 5,110 50-km squares with information, 11,075,000 km².

* <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=1488&l=ru&p=0>

АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ КОШЕЛЕВ

(к 70-летию со дня рождения)

Видному украинскому орнитологу, доктору биологических наук, профессору Александру Ивановичу Кошелеву исполнилось 70 лет.

Родился он 15 августа 1949 г. в с. Рождественка Карасукского района Новосибирской области. В 1971 г. закончил Томский госуниверситет, после этого до 1972 г.

работал учителем в школе с. Панычево в Томской области. В 1972–1974 гг. – стажер-исследователь, а в 1974–1981 гг. – младший научный сотрудник лаборатории орнитологии Биологического института СО АН СССР в Новосибирске. В 1981–1987 гг. – доцент кафедры зоологии позвоночных биологического факультета Одесского государственного университета им. И.И. Мечникова. С 1987 г. работает в Мелитопольском государственном педагогическом институте (с 2000 г. – педагогический университет): доцент кафедры общей биологии и охраны природы (1987–1991 гг.), в 1992–1996 гг. – профессор, заведующий кафедрой общей биологии и охраны природы, в 1996–1999 гг. – заведующий кафедрой экологии и охраны природы, с 1999 г. – заведующий кафедрой зоологии и экологии химико-биологического факультета МГПУ.

Женат, есть сын и дочь. Сын Василий продолжил исследования отца в области экологии и орнитологии. В 2020 г. он защитил докторскую диссертацию по специальности экология и продолжает традиции семьи, поскольку жена Александра Ивановича тоже проводила исследования в области экологии и орнитологии, сейчас находится на заслуженном отдыхе.

А.И. Кошелев – один из ведущих украинских зоологов-орнитологов. Область его научных интересов – изучение экологии, поведения, миграций, хозяйственного значения и охраны птиц, основы заповедного дела. Он автор 280 научных работ, в том числе 10 монографий (среди них: «Лысуха в Западной Сибири», 1984 г.; «Птицы СССР: курообразные – журавлеобразные», 1987 г.; «Птицы России и сопредельных регионов: рябкообразные – совообразные», 1993 г.; «Атлас-определитель видовой принадлежности птиц», 1995 г.; «Атлас Запорізької області», 1997 г. и др.), 3 научно-популярных книг, 8 брошюр и буклетов по охране птиц.

Широкую известность и признание получили исследования А.И. Кошелева по экологии и поведению водоплавающих и околоводных птиц. Им выдвинута гипотеза о взаимной адаптации разных видов птиц в гнездовых сообществах водоемов степной и лесостепной зон, изучены

процесс и механизмы образования и функционирования массовых скоплений водоплавающих птиц, их адаптации к обитанию в антропогенных ландшафтах. Изучается биоразнообразие и пути его сохранения, теоретические основы создания особо охраняемых природных территорий, мониторинг популяций массовых и редких видов, биологические основы охотничьего хозяйства, колониальность у птиц и эволюция типов гнездования. Он участвовал в более чем 90 научных национальных и международных конференциях, симпозиумах, конгрессах.

А.И. Кошелев – опытный лектор-преподаватель. Читает общие фундаментальные и частные специальные курсы: «Экология и охрана природы», «Со-

циальная экология», «Дарвинизм», «Зоология хордовых», «Актуальные проблемы охраны окружающей среды», «Орнитология», «Основы заповедного дела», «Экологические экспертизы», «Биологические основы охотничьего хозяйства», «Биоразнообразие», по которым разработаны рабочие программы. Он ведет летние учебные практики по зоологии, семинары, руководит педагогической практикой, курсовыми и дипломными работами (под его руководством выполнено и защищено свыше 100 дипломных работ). Им написано свыше 15 методических рекомендаций, ставших учебными пособиями для студентов вузов и учителей-преподавателей биологии; его научные работы рекомендованы и используются в качестве дополнительных учебных пособий для студентов.

На протяжении многих лет Александр Иванович является членом Ученых советов: химико-биологического факультета МГПУ, Ученого совета МГПУ, был членом Ученых советов Новосибирского зоопарка (1974–1981 гг.), Одесского зоопарка (1982–1987 гг.), входит в Совет Мелитопольского общества голубеводов и любительей декоративных птиц, член Центрального Совета Азово-Черноморского орнитологического союза (с 2002 г.).

Ученый активно участвует в организации и проведении республиканских олимпиад студентов по биологии (1997–2003 гг.), ведет занятия со школьниками городских ЭНЦ и МАН (его воспитанники завоевывали неоднократно призовые места на областных школьных олимпиадах), ведет летние тренинги в детских экологических лагерях «Простор» и «Соколяtko», читает лекции для учителей на курсах ФПК.

Значительный вклад внес и вносит А.И. Кошелев в подготовку кадров высшей квалификации. Под его руководством выполняются 5 кандидатских диссертаций (одна уже успешно защищена). Он является научным консультантом докторанта Одесского национального университета, был членом Специализированного совета по защита докторских и кандидатских диссертаций по зоологии Института зоологии НАН Украины, выступал официальным оппонентом на защитах 12 диссертаций. Им подготовлено 150 отзывов на авторефераты диссертаций, в том числе на докторские – 26. На протяжении всей научно-педагогической деятельности А.И. Кошелев много внимания уделял практической работе, внедрению результатов исследований в практику. По заданию Министерства обороны бывшего СССР он неоднократно участвовал в проведении орнитологических экспертиз в случаях столкновения самолетов с птицами, орнитологическом обследовании гражданских и военных аэродромов. Эти результаты нашли отражение в ряде публикаций. В интересах охотничьего хозяйства было проведено глубокое изучение биологии и динамики численности охотничьих видов птиц. Постоянное внимание уделяется сбору данных по биологии редких и исчезающих видов. Среди статей особое внимание заслуживают исследования А.И. Кошелева, посвященные изучению перьевых нарядов и структуры перьев в исследованиях адаптациогенеза птиц и биомониторинга загрязнения среды, изучению гибридизации птиц. С позиции популяционной биологии и фенетики ведутся исследования ооморфологических показателей модельных видов. А.И. Кошелев был организатором создания Эталонной коллекции хозяйственно-важных видов птиц в Мелитопольском университете, ставшей базой для проведения лабораторно-экспериментальных исследований и учебных занятий студентов.

Как организатор научной работы, А.И. Кошелев был научным руководителем трех важных госбюджетных тем и 4 хоздоговорных тем. Он был научным редактором 4 научных сборников, входит в состав редколлегии украинских орнитологических журналов: «Жизнь птиц», «Беркут», «Бранта», «Вести биосферного заповедника Аскания-Нова», журнала «Птах» Украинского общества охраны птиц (с 2002 г.). Активно работает в составе многих Рабочих орнитологических групп (по лебедям, гусям, журавлям, бакланам, морским уткам, колонияльности у птиц и др.), привлекает к этой работе способных студентов и юннатов. Он был Координатором Рабочей группы по лебедям СССР, Международным Координатором по изучению лысухи в рамках проекта 86 «Вид и его продуктивность в ареале» МАБ ЮНЕСКО; по итогам исследований

под его редакцией готовилась коллективная монография «Лысуха». Им подготовлены официальные рецензии на рукописи 10 научных монографий. А.И. Кошелев постоянно в курсе последних научных достижений, особенно благодаря многолетней работе в качестве референта в Реферативном журнале «Биология» ВИНТИ РАН (ранее ВИНТИ АН СССР), где им опубликовано свыше 3500 рефератов зарубежных статей и книг, ведет активную переписку с зарубежными учеными.

Как популяризатор достижений науки, он опубликовал свыше 150 научно-популярных статей в газетах и журналах, написал 2 сценария для научно-популярных кинофильмов, участвовал в съемках 8 видеофильмов, показанных по каналам местного телевидения. Постоянно участвует в организации и проведении общенациональных и местных природоохранных акций по охране природы и птиц. Для населения города и сел им прочитаны десятки лекций по экологическим и природоохранным проблемам. Был организатором 6 научных конференций и совещаний, председателем Таврического отделения Украинского орнитологического общества. Является членом Украинского орнитологического общества, Украинского общества охраны птиц (был членом его Центрального совета), Союза охраны птиц России (СОПР), членом Мензбировского орнитологического общества, был членом Московского общества испытателей природы. Входит в Комиссию по изучению и публикации творческого наследия проф. А.А. Браунера.

Особое внимание А.И. Кошелев уделяет природоохранным и экологическому просвещению и образованию населения. Он разрабатывает новое перспективное направление – гуманитарная орнитология. Именно птицы приобрели в последнее время огромное значение как высокоэффективный компонент экологического воспитания, образования и просвещения. На эту тему им подготовлены и издаются научно-популярные книги, буклеты, брошюры, публикуются статьи в газетах.

За успехи в организации и развитии научных исследований, подготовку высококвалифицированных специалистов-биологов, активную природоохранную деятельность А.И. Кошелев награжден нагрудным знаком «Отличник образования Украины» (1998). Ректором МГПУ представлен к почетному званию «Заслуженный работник образования Украины» (2003 г.). Многократно поощрялся Почетными грамотами Министерства образования Украины, Президиумом СО АН СССР, Одесского и Запорожского ОБЛОНО, Ректоратом Одесского университета, Томского университета, Мелитопольского пединститута и педуниверситета, Президиума Всероссийского общества охраны природы, Новосибирского и Одесского областных советов народных депутатов, Мелитопольского горисполкома, Мелитопольского Эколого-Натуралистического центра и Малой академии наук.

Пожелаем Александру Ивановичу здоровья и дальнейших творческих успехов в образовании и науке.

А.И. Корзюков

CONTENTS

Fauna and communities

Andryushchenko Yu.O., Diadicheva E.A. Composition of the recent avifauna of the dry-steppe zone of Ukraine	1
Redinov K.A., Panchenko P.S., Formanyuk O.A. Ornithofauna of the Volodymyrivska Dacha Reservation and its surroundings (Mykolayiv region) in breeding period	21
Kostiushyn V.A. Wetland bird species of the Protoka river ponds (Kyiv region)	44
Kostiushyn V.A., Grishchenko V.N., Yablonovska-Grishchenko E.D. New data about distribution of rare and insufficiently known bird species on the North-East of Ukraine	47
Kopij G. Population densities and community structure of birds in a Kalahari woodland transformed to a farmland, NE Namibia	62

Ecology

Dobrynskyi O.V. The first cases of Whooper Swan (<i>Cygnus cygnus</i>) breeding in Rivne region, West Ukraine	66
Grygorchuk A.A., Drebet M.V., Martyniuk V.Ju. Breeding of the Alpine Swift (<i>Tachymarptis melba</i>) in the town of Kosiv (Ivano-Frankivsk region, West Ukraine)	68

Migrations

Grishchenko V.N. Migrations and summer movements of the White Stork (<i>Ciconia ciconia</i>) in Ukraine in 2020	70
---	----

Short communications

Gavrilyuk M.N., Omer T.S., Sheremet O.O., Kazannyk V.V., Prychepa M.V., Sapuha O.M., Snitsar O.V. Registration of a vagrant Imperial Eagle (<i>Aquila heliaca</i>) in Cherkasy region	80
Domashevsky S.V., Vetrov V.V. Discovery of the largest communal roost of wintering Hen Harriers (<i>Circus cyaneus</i>) in Ukraine	81
Prokopenko S.P. Observations of Rooks (<i>Corvus corax</i>) movements in the Far East of Russia	83
Pylypiuk K.I. Observation of the Hume's Leaf-warbler (<i>Phylloscopus humei</i>) in the town of Chornomorsk (Odesa region, South Ukraine)	85

Jubilees

A.I. Koshelev (to 70th anniversary)	86
---	----

Notes

Dementieva Ya.Yu. Some morphological anomalies in birds in conditions of waste landfills of Kharkiv city	46
Book shelf	43, 85

Редактори В.М. Грищенко, І.В. Скільський
Технічний редактор В.М. Грищенко
Коректор С.Д. Яблоновська-Грищенко
Відповідальний за випуск І.В. Скільський

Журнал надруковано за власні кошти засновників

Підписано до друку 23.02.2021. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 10,51. Тираж 200 прим. Зам. 210195.

Видавець і виготовлювач ТОВ «Друк Арт»
58018 Чернівці, вул. Головна, 198А, к. 5, т/ф 585-432
Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

1. **“Беркут”** публікує матеріали з усіх проблем орнітології. Приймаються статті обсягом до 1 друкованого аркуша (близько 40 тис. знаків комп’ютерного тексту), короткі повідомлення, замітки, окремі спостереження. Більші за обсягом роботи можуть бути опубліковані після попереднього узгодження з редакцією. У першу чергу друкуються роботи по птахів Євразії, але можлива публікація матеріалів і по інших регіонах.
 2. Матеріали друкуються українською, російською, англійською або німецькою мовами. До українських та російських робіт додається резюме англійською мовою обсягом до двох сторінок і коротка анотація на мові статті. Резюме повинно відтворювати головні результати досліджень і цифровий матеріал. До статей англійською чи німецькою мовами додається українське або російське резюме й англійський реферат. Після резюме й анотації наводяться ключові слова (до 5–7).
 3. Текст приймається в електронному вигляді, набраний в одному з поширених текстових редакторів. До файла повинна додаватися контрольна роздруковка статті (на папері або у вигляді PDF файла). Після прізвищ авторів указуються місця їх роботи та адреси (службові чи домашні) українською (російською) та англійською мовами, а також електронна пошта автора, який веде листування. Бажано використовувати офіційні загальноприйняті назви установ, оскільки ця інформація використовується в наукометричних базах для ідентифікації авторів. Ті, хто не працює в наукових установах, можуть указувати громадські організації (орнітологічні товариства, робочі групи і т.п.) та домашню адресу.
 4. Рисунки і фотографії повинні висилатися у вигляді окремих файлів, не потрібно їх вставляти в текст статті. Причому це повинні бути файли універсальних графічних форматів (*.tif, *.jpg, *.psx, *.bmp та ін.), а не файли програм обробки (*.cdr, *.psd і т.п.). Штрихові рисунки не слід робити у форматі *.jpg, при цьому погіршується їх якість. Фотографії повинні бути високої якості з розділовою здатністю 300 dpi. Підписи до ілюстрацій наводяться в кінці рукопису або в окремому файлі, не треба цього робити на самих ілюстраціях.
 5. При першій згадці виду в тексті (у дужках) наводиться його латинська назва. Автор вказується лише в роботах, присвячених систематиці. Назви птахів у таблицях подаються тільки латинською мовою. Якщо у статті наводяться повидові нариси, латинські назви в їх заголовках указуються, навіть якщо вживалися раніше.
 6. Цифровий матеріал обов’язково повинен супроводжуватися необхідною статистичною інформацією: число особин або вимірювань, похибка середньої або середньоквадратичне відхилення, достовірність різниці і т.п. При аналізі цифрових даних – порівняння середніх, кореляція, регресія і т.п. – обов’язково треба робити оцінку статистичної достовірності.
 7. До списку літератури повинні входити лише цитовані джерела, розташовані в алфавітному порядку. Роботи одного автора подаються у хронологічній послідовності. У бібліографії іноземних робіт повинно зберігатися оригінальне написання, прийняте в даній мові.
 8. Редакція залишає за собою право скорочувати і правити надіслані матеріали та відхиляти ті, що не відповідають даним вимогам.
 9. Надіслані до редакції поштою рукописи і фото не повертаються.
- Більш детально див.:

http://aetos.kiev.ua/pravt_u.htm

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. **“Беркут”** публикует материалы по всем проблемам орнитологии. Принимаются статьи объемом до 1 печатного листа (около 40 тыс. знаков компьютерного текста), краткие сообщения, заметки, отдельные наблюдения. Более крупные работы могут быть опубликованы после предварительного согласования с редакцией. В первую очередь печатаются работы по птицам Евразии, однако возможна публикация материалов и по другим регионам.
2. Материалы печатаются на украинском, русском, английском или немецком языках. К статьям на украинском или русском прилагается резюме на английском объеме до двух страниц и краткая аннотация на языке статьи. Резюме должно отражать основные результаты исследований и цифровой материал. К статьям на английском и немецком прилагается резюме на украинском или русском и реферат на английском. После резюме и аннотации приводятся ключевые слова (до 5–7).
3. Текст принимается в электронном виде, набранный в одном из распространенных текстовых редакторов. К файлу должна прилагаться контрольная распечатка статьи (на бумаге или в виде PDF файла). После фамилий авторов указываются места их работы и адреса (служебные или домашние) на русском (украинском) и английском языках, а также электронная почта автора, который ведет переписку. Желательно использовать официальные общепринятые названия учреждений, поскольку эта информация используется в наукометрических базах для идентификации авторов. Те, кто не работает в научных учреждениях, могут указывать общественные организации (орнитологические общества, рабочие группы и т.п.) и домашний адрес.
4. Рисунки и фотографии должны высылаться в виде отдельных файлов, не надо вставлять их в текст статьи. Причем это должны быть файлы универсальных графических форматов (*.tif, *.jpg, *.psx, *.bmp и др.), а не файлы программ обработки (*.cdr, *.psd и т.п.). Штриховые рисунки не следует делать в формате *.jpg, при этом ухудшается их качество. Фотографии должны быть хорошего качества с разрешением 300 dpi. Подписи к иллюстрациям приводятся в конце рукописи или отдельном файле, не нужно этого делать на самих иллюстрациях.
5. При первом упоминании вида в тексте (в скобках) приводится его латинское название. Автор описания указывается лишь в работах, посвященных систематике. Названия птиц в таблицах даются только по латыни. Если в статье приводятся повидовые очерки, латинские названия в их заглавиях указываются, даже если употреблялись раньше.
6. Цифровой материал должен сопровождаться необходимой статистической информацией: количество особей или измерений, ошибка средней или средноквадратическое отклонение, достоверность различий и т.п. При анализе цифровых данных – сравнение средних, корреляция, регрессия и т.п. – обязательно нужно делать оценку статистической достоверности.
7. В список литературы должны входить только цитированные источники, расположенные в алфавитном порядке. Работы одного автора даются в хронологической последовательности. В библиографии иностранных работ должно сохраняться оригинальное написание, принятое в данном языке.
8. Редакция оставляет за собой право сокращать и править полученные материалы и отклонять не отвечающие данным требованиям.
9. Присланные по почте рукописи и фото не возвращаются. Более подробно см.:

<http://aetos.kiev.ua/pravt.htm>

ЗМІСТ

Фауна і населення

Андрющенко Ю.О., Дядічева О.А. Склад рецентної авіфауни сухостепової зони України	1
Рединов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. Орнитофауна заказника «Владимировская дача» и его окрестностей (Николаевская область) в гнездовой период	21
Костюшин В.А. Птицы водно-болотного комплекса системы прудов на р. Протока (Киевская область)	44
Костюшин В.А., Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. Новые данные по распространению редких и малоизученных видов птиц на северо-востоке Украины	47
Korij G. Population densities and community structure of birds in a Kalahari woodland transformed to a farmland, NE Namibia	62

Екологія

Добринський О.В. Перші випадки гніздування лебедя-кликуна (<i>Cygnus cygnus</i>) у Рівненській області	66
Григорчук А.А., Дребет М.В., Мартинюк В.Ю. Гніздування білочеревого серпокрильця (<i>Tachymarptis melba</i>) в м. Косів Івано-Франківської області	68

Міграції

Грищенко В.М. Міграції та літні кочівлі білого лелеки (<i>Ciconia ciconia</i>) в Україні у 2020 р.	70
---	----

Короткі повідомлення

Гаврилюк М.Н., Омер Т.С., Шеремет О.О., Казанник В.В., Причепа М.В., Сапуга О.М., Сніцар О.В. Заліт могольника (<i>Aquila heliaca</i>) в Черкаську область	80
Домашевский С.В., Ветров В.В. Находка крупнейшей групповой ночевки зимующих полевых луней (<i>Circus cyaneus</i>) в Украине	81
Прокопенко С.П. Спостереження переміщень круків (<i>Corvus corax</i>) на Далекому Сході Російської Федерації	83
Пилипюк К.И. Наблюдение тусклой зарнички (<i>Phylloscopus humei</i>) в г. Черноморске (Одесская область)	85

Ювілеї

Александр Иванович Кошелев (к 70-летию со дня рождения)	86
---	----

Замітки

Дементеева Я.Ю. Деякі морфологічні аномалії у птахів в умовах полігонів відходів м. Харкова	46
Книжкова полиця	43, 85

